

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ
Г.С. СКОВОРОДИ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ЛОГВІНОВА ЄВГЕНІЯ ВІКТОРІВНА

УДК 378.147.013.42

**ПІДГОТОВКА МАЙБУТНЬОГО СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА ДО
ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ БЕЗПЕКИ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ
СТАРШОКЛАСНИКІВ**

13.00.04 – теорія і методика професійної освіти

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук.
Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Є.В.Логвінова

Науковий керівник:

Подбerezський Микола Кіндратович,
доктор педагогічних наук, професор

Харків – 2018

АНОТАЦІЯ

Логвінова Є.В. Підготовка майбутнього соціального педагога до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук (доктора філософії) зі спеціальності 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти (011 – Освітні, педагогічні науки). – Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, МОН України. – Харків, 2019.

Дисертаційна робота є теоретико-експериментальним дослідженням проблеми підвищення рівня готовності майбутнього соціального педагога до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників у процесі професійної підготовки відповідного фахівця в закладі вищої педагогічної освіти.

Формування культури безпеки життєдіяльності особистості в освітньому закладі схарактеризовано як цілеспрямований спеціально організований педагогічний процес повідомлення інформації про небезпеки, їх загрозу і шляхи попередження і подолання; пропаганди знань зі здоров'язбереження; забезпечення усвідомлення й формування настанови до безпеки власного життя й діяльності, потреби в здоровому способі життя; організації діяльності з вироблення стереотипів безпечної поведінки в повсякденному житті і в умовах небезпечних і надзвичайних ситуацій.

Аналіз посадових інструкцій і переліку завдань, покладених на соціального педагога, дозволили визначити його потенціал у формуванні культури безпеки життєдіяльності старшокласників в умовах ЗЗСО: профілактика правопорушень і злочинів; формування здорового способу життя; профілактика асоціальних явищ (проституції, вандалізму, бродяжництва); попередження впливу шкідливих для здоров'я чинників (алкоголізму, куріння, наркоманії, токсикоманії); профілактика СНІДу; навчання заходам з попередження вуличного та побутового травматизму, поведінки в надзвичайних ситуаціях і організації усунення їхніх негативних наслідків тощо.

Для усунення виявлених проблем у підготовці майбутніх соціальних педагогів до формування культури безпеки життєдіяльності школярів (обмеженість і неповнота інформації, порушення послідовності у її викладенні; невикористання можливостей самостійної, науково-дослідницької, волонтерської діяльності, потенціалу партнерської взаємодії в організації практичної підготовки студентів) теоретично обґрунтовано та представлено у вигляді моделі систему підготовки майбутнього соціального педагога до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників як послідовне забезпечення цільового (мета, завдання, принципи), суб'єкт-об'єктного, змістово-процесуального (підготовчий, координаційний, технологічний етапи) та оцінно-результативного (моніторинг змін у рівнях готовності майбутніх соціальних педагогів на підставі визначених критеріїв і показників) компонентів.

Експериментальна перевірка розробленої системи забезпечувалася використанням запропонованого змісту, форм і методів організації діяльності студентів суб'єктами внутрішнього (адміністрація ЗВО, деканат, профільна кафедра, професорсько-викладацький склад, керівники практики, куратори студентських груп) і зовнішнього (соціальні служби, заклади культури, охорони здоров'я, громадські організації, правоохоронні структури) рівнів. Доведено позитивний вплив розробленої системи на формування досліджуваного феномену.

Наукова новизна й теоретичне значення одержаних результатів дослідження полягає тому, що:

– *уперше* теоретично обґрунтовано цілісну систему підготовки майбутнього соціального педагога до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників, яка передбачає послідовну реалізацію компонентів (цільового, суб'єкт-об'єктного, змістово-процесуального, оцінно-результативного); визначено: особливості формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників у ЗЗСО; напрями діяльності соціального педагога з формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників (інформаційно-комунікативний, здоров'язбережувальний, координаційний); готовність соціального педагога до

формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників як його здатність до реалізації напрямів діяльності;

- *уточнено*: 1) суть поняття «культура безпеки життєдіяльності» та її структуру (мотиваційно-вольовий, когнітивний, операційний компоненти); 2) зміст формування культури безпеки життєдіяльності особистості в освітньому закладі як цілеспрямований спеціально організований педагогічний процес повідомлення учню інформації про небезпеки, їх загрозу та шляхи їх попередження й подолання; пропаганди знань зі здоров'язбереження; забезпечення усвідомлення учнем й формування в нього настанови до безпеки власного життя й діяльності, потреби в здоровому способі життя; організації діяльності з вироблення стереотипів безпечної поведінки в повсякденному житті та в умовах небезпечних і надзвичайних ситуацій; 3) критерії (мотиваційний, когнітивний, особистісно-поведінковий, професійно-діяльнісний) та показники готовності майбутнього соціального педагога до формування культури безпеки старшокласників;

- *подальшого розвитку* дістали форми й методи професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників (бінарні лекції викладача з представником соціальної інституції; спільні партнерські заходи; тренінги, майстер-класи з опанування практичних навичок соціально-педагогічної діяльності).

Практичне значення отриманих результатів дослідження полягає в розробленні навчально-методичних матеріалів до дисциплін плану підготовки майбутніх соціальних педагогів і соціальних працівників («Вступ до спеціальності», «Соціально-педагогічна діяльність в закладах освіти», «Технології соціально-педагогічної роботи»), матеріалів і рекомендацій для проведення занять із факультативного курсу «Соціально-педагогічна діяльність з формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників» з метою узагальнення й розширення отриманих студентами теоретичних знань.

Ключові слова: культура безпеки життєдіяльності старшокласника, заклад середньої освіти, формування, система підготовки, майбутній соціальний педагог, заклад вищої педагогічної освіти.

Lohvinova Ye. V. Preparation of the future social teacher to form high school students' culture of life safety. –As manuscript.

The thesis for the Degree of Ph.D. in Pedagogy, specialty 13.00.04 – Theory and Methods of Professional Education (011 – Educational, pedagogical sciences). H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Ministry of Education and Science of Ukraine. – Kharkiv, 2019.

The thesis is a theoretical and experimental research of the problem of increasing the level of readiness of the future social teacher to form high school students' culture of life safety in the process of the professional training of higher educational institutions.

The formation of an individual's culture of life safety in an educational institution is characterized as a specially organized pedagogical process of reporting information about dangers, their threat and ways to prevent and overcome; health knowledge promotion; ensuring awareness and forming a guide to the safety of their own lives and activities, the need for a healthy lifestyle; the organization of activities for the development of stereotypes of the safe behavior in everyday life and in dangerous and emergency situations.

The analysis of job descriptions and the list of tasks assigned to social teachers has allowed them to determine their potential in the formation of high school students' culture of life safety in the conditions of a general educational institution: prevention of offenses and crimes; formation of a healthy lifestyle; prevention of asocial phenomena (prostitution, vandalism, vagrancy); prevention of the influence of harmful factors on health (alcoholism, smoking, drug addiction, substance abuse); AIDS prevention; measures to prevent street and home injuries; acquisition of behavior in emergency situations and the organization to eliminate their negative consequences, etc.

In order to eliminate the problems identified in the preparation of future social teachers for the formation of schoolchildren's culture of life safety (limited and incomplete information, violation of the sequence in its presentation; non-use of opportunities for independent, scientific and research, volunteer activities, the

potential of the partner interaction in the organization of practical training of students) the system of the preparation of future social teachers for the formation of high school students' culture of life safety has been theoretically substantiated and presented as a model, which is a consistent provision of a target component (goal, task, principles), a subject-object, content and procedural component (preparatory, coordination, technological stages) and an evaluative and productive component (monitoring changes in the levels of future social educators' readiness based on certain criteria and indicators).

Experimental verification of the developed system was provided by the use of the proposed content, forms and methods of organizing students' activities by subjects of internal level (administration of a higher educational institution, dean's office, profile department, teaching staff, practitioners, curators of student groups) and external level (social services, cultural and life-safety institutions, public organizations, law enforcement structures). The positive influence of the developed system on the formation of the investigated phenomenon has been proved.

Наукова новизна й теоретичне значення одержаних результатів дослідження полягає тому, що:

– *уперше* теоретично обґрунтовано цілісну систему підготовки майбутнього соціального педагога до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників, яка передбачає послідовну реалізацію компонентів (цільового, суб'єкт-об'єктного, змістово-процесуального, оцінно-результативного); визначено: особливості формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників у ЗЗСО; напрями діяльності соціального педагога з формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників (інформаційно-комунікативний, здоров'язбережувальний, координаційний); готовність соціального педагога до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників як його здатність до реалізації напрямів діяльності;

– *уточнено*: 1) суть поняття «культура безпеки життєдіяльності» та її структуру (мотиваційно-вольовий, когнітивний, операційний компоненти); 2) зміст формування культури безпеки життєдіяльності особистості в освітньому закладі як

цілеспрямований спеціально організований педагогічний процес повідомлення учню інформації про небезпеки, їх загрозу та шляхи їх попередження й подолання; пропаганди знань зі здоров'язбереження; забезпечення усвідомлення учнем й формування в нього настанови до безпеки власного життя й діяльності, потреби в здоровому способі життя; організації діяльності з вироблення стереотипів безпечної поведінки в повсякденному житті та в умовах небезпечних і надзвичайних ситуацій; 3) критерії (мотиваційний, когнітивний, особистісно-поведінковий, професійно-діяльнісний) та показники готовності майбутнього соціального педагога до формування культури безпеки старшокласників;

– подальшого розвитку дістали форми й методи професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників (бінарні лекції викладача з представником соціальної інституції; спільні партнерські заходи; тренінги, майстер-класи з опанування практичних навичок соціально-педагогічної діяльності).

Практичне значення отриманих результатів дослідження полягає в розробленні навчально-методичних матеріалів до дисциплін плану підготовки майбутніх соціальних педагогів і соціальних працівників («Вступ до спеціальності», «Соціально-педагогічна діяльність в закладах освіти», «Технології соціально-педагогічної роботи»), матеріалів і рекомендацій для проведення занять із факультативного курсу «Соціально-педагогічна діяльність з формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників» з метою узагальнення й розширення отриманих студентами теоретичних знань.

Keywords: high school student's culture of life safety, institution of general secondary education, formation, system of preparation, future social teacher, institution of higher pedagogical education.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких опубліковані основні результати дослідження

1. Логвінова Є. В. Актуальність вивчення питань безпеки життєдіяльності людини для соціального педагога. *Проблеми інженерно-педагогічної освіти* : зб. наук. пр. Харків : УПА, 2011. Вип. 30–31. С. 82–86.

2. Логвінова Є. В. Проблема підготовки фахівця з викладання дисципліни «Основи безпеки життєдіяльності». *Педагогіка та психологія* : зб. наук. пр. Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2011. Вип. 40. Ч. 2. С. 41–46.

3. Логвінова Є. В. Суть і структура психологічної готовності школярів до безпечної життєдіяльності. *Проблеми інженерно-педагогічної освіти* : зб. наук. пр. Харків : УПА, 2012. Вип. 36. С. 58–62.

4. Логвінова Є. В. Професійний потенціал соціального педагога до формування готовності школярів до безпечної життєдіяльності. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах* : зб. наук. пр. Запоріжжя : КПУ, 2013. Вип. 28(81). С. 225–228.

5. Логвінова Є. В. Формування готовності школярів до безпечної життєдіяльності в умовах загальноосвітнього навчального закладу. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах* : зб. наук. пр. Запоріжжя : КПУ, 2013. Вип. 29(82). С. 449–454.

6. Логвінова Є. В. Соціально-педагогічна діяльність з формування готовності школярів до безпечної життєдіяльності в умовах загальноосвітнього навчального закладу. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах* : зб. наук. пр. Запоріжжя : КПУ, 2013. Вип. 30(83). С. 458–462.

7. Логвінова Є. В. Теорія виховання за А. С. Макаренком у контексті впливу колективу на безпеку життєдіяльності людини на сучасному етапі розвитку суспільства. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах* : зб. наук. пр. Запоріжжя : КПУ, 2013. Вип. 32(85). С. 61–66.

8. Логвінова Є. В. Цільовий компонент системи підготовки майбутнього соціального педагога до формування культури безпеки життєдіяльності школярів. *Sciences of Europe*. 2018. № 28. V. 4. P. 35–37.

Опубліковані праці апробаційного характеру

9. Логвінова Є. В. Системний аналіз як основний метод дослідження безпеки життєдіяльності людини. *Методологія сучасних наукових досліджень*: матеріали

VII наук.-практ. конф. молодих учених (4–5 листоп. 2010 р., м. Харків). Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2010. С. 45–46.

10. Логвінова Є. В. Соціально-педагогічна діяльність з формування безпечної поведінки дітей та молоді. *Методологія сучасних наукових досліджень* : матеріали VIII наук.-практ. конф. молодих учених (17–18 жовт. 2011 р., м. Харків). Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2011. С. 34–35.

11. Логвінова Є. В. Роль соціального педагога в навчанні дітей та молоді безпечної життєдіяльності. *Соціальний педагог – спеціаліст із соціального виховання* : матеріали наук.-практ. конф. (27 жовт. 2011 р., м. Харків). Харків : ХДАК, 2011. С. 34–36.

12. Логвінова Є. В. Реалізація функцій соціального педагога з формування безпечної життєдіяльності у дітей та молоді. *Сучасна освіта в умовах реформування: проблеми, теорія, практика* : матеріали наук.-практ. конф. (22 лист. 2011 р., м. Харків). Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2011. С. 61–62.

13. Логвинова Е. В. Формирование культуры безопасности жизнедеятельности как ценностной ориентации будущих специалистов. *Инновационные процессы на производстве и в профессиональном образовании: проблемы формирования кадрового потенциала предприятий и образовательного пространства для рабочей и учащейся молодёжи* : материалы VI Междунар. науч.-практ. конф. (17–18 апр. 2012 г., г. Первоуральск). Первоуральск : РГППУ, 2012. С. 113–116.

14. Логвінова Є. В. Особливості готовності школярів до безпечної життєдіяльності у зв'язку з віковою періодизацією. *Сучасна освіта в умовах реформування: проблеми, теорія, практика* : матеріали наук.-практ. конф. (22 лист. 2012 р.). Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2012. С. 70–71.

15. Логвінова Є. В. Психолого-педагогічні засади готовності школярів до безпечної життєдіяльності. *Методологія сучасних наукових досліджень* : матеріали IX наук.-практ. конф. молодих учених (25–26 жовт. 2012 р., м. Харків). Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2012. С. 37–38.

16. Логвінова Є. В. Особливості використання системного підходу в підготовці майбутнього соціального педагога до формування готовності школярів до безпечної життєдіяльності. *Инновационные процессы на производстве и в профессиональном образовании: теоретический и компетентностный аспект* : сб. науч. тр. VII Междунар. науч.-практ. конф. (25 апр. 2013 г., г. Первоуральск). Первоуральск : РГППУ, 2013. С. 77–82.

17. Логвінова Є. В. Системність у підготовці майбутнього соціального педагога до формування готовності школярів до безпечної життєдіяльності. *День науки-2013* : матеріали наук.-практ. конф. молодих учених ХНПУ імені Г. С. Сковороди (15 трав. 2013 р., м. Харків). Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2013. С. 62–63.

18. Логвінова Є. В. Актуальність сучасної системи підготовки майбутнього соціального педагога. *Методологія сучасних наукових досліджень* : матеріали X наук.-практ. конф. молодих учених (24–25 жовт. 2013 р., м. Харків). Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2013. С. 61–62.

19. Логвінова Є. В. Мета як системоутворюючий чинник системи підготовки майбутнього соціального педагога до формування культури безпеки життєдіяльності школярів. *Сучасна вища і середня освіта в умовах реформування: проблеми, теорія, практика* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (22 листоп. 2013 р., м. Харків). Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2013. С. 68–69.

ЗМІСТ

ВСТУП	12
РОЗДІЛ 1_ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ БЕЗПЕКИ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ	20
1.1 Безпека життєдіяльності людини як психолого-педагогічна проблема	20
1.2 Особливості формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників.....	41
Висновки до розділу 1	62
РОЗДІЛ 2_ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА ДО ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ БЕЗПЕКИ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ	65
2.1 Роль соціального педагога в формуванні культури безпеки життєдіяльності старшокласників	65
2.2 Теоретичне обґрунтування системи підготовки майбутнього соціального педагога до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників.....	80
Висновки до розділу 2	120
РОЗДІЛ 3. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА СИСТЕМИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА ДО ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ БЕЗПЕКИ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ	124
3.1 Організація і методика проведення експериментального дослідження	124
3.2 Упровадження системи підготовки майбутнього соціального педагога до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників.....	134
3.3. Аналіз результатів дослідження	155
Висновки до третього розділу.....	166
ВИСНОВКИ.....	169
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	172
ДОДАТКИ.....	196

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Глобалізація небезпек у сучасному світі, соціально-економічна та політична нестабільність у країні негативно впливають на якість життя й здоров'я людини, загострюючи проблему її безпечного існування в навколишньому середовищі. Неможливість усунення руйнівного зовнішнього впливу на людину зумовлює необхідність докладання нею значних власних зусиль для збереження й зміцнення здоров'я, що визначається як важливе завдання європейської політики («Здоров'я-2020: основи Європейської політики в підтримку дій держави і суспільства в інтересах здоров'я і благополуччя»). Проблема формування культури безпеки життєдіяльності особистості для спроможності власними силами піклуватися про фізичне, психічне, соціальне здоров'я, є особливо актуальною для молодого покоління.

З огляду на це зростає роль соціальних інституцій, зокрема закладів освіти, що покликані навчити дитину, молоду людину безпечно існувати в навколишньому середовищі, створюючи умови для формування в особистості основ культури безпеки власної життєдіяльності. Суб'єктом, робота якого може справити суттєвий вплив на особу в цьому напрямі в закладі загальної середньої освіти (ЗЗСО), є соціальний педагог – представник нової професії, на якого покладено обов'язки створювати умови для збереження, зміцнення здоров'я та захисту вихованців; попереджати негативні впливи й створювати сприятливі умови для розвитку особистості; реалізовувати профілактичні, реабілітаційні, корекційно-терапевтичні заходи шляхом організації взаємодії різних суб'єктів зі створення умов для соціальної адаптації та благополуччя в мікросоціумі дітей і молоді, їхнього всебічного розвитку. Готовність до виконання цих функцій забезпечується підготовкою фахівця.

Нормативним підґрунтям для професійної підготовки соціальних педагогів є положення: рекомендацій Європейського Парламенту та Ради (ЄС) «Ключові компетентності для навчання впродовж життя» (2018 р.); законів

України «Про освіту» (2017 р.), «Про вищу освіту» (2014 р.), «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю» (2012 р., зі змінами від 07.09.2016 р.); Указу Президента України «Про стратегію сталого розвитку «Україна-2020» (2015 р.); Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року (2016 р.); положення «Про психологічну службу в системі освіти України» (2018 р.).

Проблемою безпеки життєдіяльності сучасного суспільства загалом і людини зокрема займалися вітчизняні науковці: Н. Андрієнко, В. Березуцький, Л. Васьковець, Н. Вершиніна, І. Ширенков, В. Бєліков, Ю. Буць, В. Дубінін, Є. Желібо, Н. Заверуха, В. Зацарний, В. Заплатинський, А. Качинський, Є. Крайнюк, В. Михайлюк, О. Нетребський, І. Пістун, С. Тимошук, І. Трунова, Н.Тубальцева, О. Шароватова, В. Ярошевська, М. Ярошевський, І. Москальов та ін. Особливу увагу фахівці (А. Автомонов, В. Богословський, Г. Догару, О. Жабокрицька, Л. Жогло, Г. Золотова, Ю. Мельник, М. Подберезський, Н. Ткачова та ін.) приділяли необхідності створення умов для безпечної життєдіяльності молодого покоління на основі сформованої культури й духовних цінностей.

Ураховуючи важливу роль представників педагогічної професії у вихованні майбутнього покоління, науковці обґрунтували теоретичні засади підготовки педагогів до виховання у школярів навичок здорового способу життя, безпечної життєдіяльності школярів (Ю. Бойчук, Р. Васильєва, С. Гвоздій, В. Горашук, Л. Кравченко, В. Нестеренко, Т. Петухова, О. Холодний, І. Царенко, Є. Чернишова та ін.). Поряд із цим з огляду на особливу роль окремих фахівців у формуванні різних аспектів культури безпеки життєдіяльності школярів дослідниками розкрито питання підготовки до життєзбережувальної діяльності зі школярами вчителів фізичної культури (В. Бабич, М. Батіщева, Г. Кондрацька, Ю. Мусхаріна, С. Омельченко, В. Омеляненко та ін.), трудового навчання (Л. Кравченко); природничо-математичних дисциплін (О. Пуляк, А. Розсоха, Л. Сидорчук та ін.).

Роль і значення соціального педагога в роботі зі школярами в напрямі формування в них різних аспектів культури безпечної життєдіяльності, профілактики й подолання проявів шкідливих для здоров'я явищ у середовищі учнів старших класів розкрито в працях С. Архипової, О. Василенко, Л. Завацької, І. Зверєвої, А. Капської, Г. Майбороди, М. Малькової, В. Петровича, Ж. Петрочко, О. Тютюнник та ін. Підготовці майбутніх соціальних педагогів до виконання професійних функцій у закладах загальної середньої освіти присвячено праці І. Богданової, Р. Вайноли, М. Васильєвої, О. Гуренко, З. Бондаренко, О. Карпенко, Л. Міщик, С. Пашенко, Л. Погребної, В. Поліщук, Л. Пундик, Л. Різник, А. Рижанової, І. Романової, Н. Савицької, Т. Спіріної, С. Харченка, О. Чернищенко, О. Чусової та ін. Крім того, науковцями розглянуто окремі аспекти підготовки фахівця соціальної галузі до організації здоров'язбережувальної діяльності учнів старшої школи (В. Костіна, М. Лехолетова, С. Мукомел, І. Сидорук та ін.). Проте проблема підвищення рівня готовності майбутнього соціального педагога до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників у процесі професійної підготовки в закладі вищої педагогічної освіти не дістала повного висвітлення в наукових дослідженнях.

Актуальність дослідження проблеми посилюється *суперечностями*, виявленими в педагогічній теорії та практиці, зокрема між: підвищенням вимог суспільства до збереження здоров'я підростаючого покоління, створення умов для безпечної життєдіяльності дітей шкільного віку й недостатньою увагою до проблеми формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників у різних соціальних інституціях; виховним потенціалом закладів загальної середньої освіти, усіх його суб'єктів у формуванні культури безпеки життєдіяльності старшокласників і недостатнім використанням можливостей шкільного соціального педагога в забезпеченні цього процесу; функціональним призначенням шкільного соціального педагога системно реалізовувати профілактичні, реабілітаційні, корекційно-терапевтичні заходи в межах здоров'язбережувальної функції в роботі зі старшокласниками й неготовністю

відповідного фахівця до реалізації такої діяльності через відсутність цілісної системи його професійної підготовки в закладі вищої педагогічної освіти.

Отже, актуальність і нерозробленість проблеми, її теоретичне й практичне значення, необхідність розв'язання виявлених суперечностей зумовили вибір теми дослідження **«Підготовка майбутнього соціального педагога до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до тематичного плану науково-дослідної роботи кафедри соціальної педагогіки Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди в межах держбюджетної теми «Інновації в підготовці майбутнього фахівця до соціально-педагогічної діяльності» (№ 0112U002000 від 16.01.2012 р.). Тему дослідження затверджено вченою радою Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (протокол № 4 від 06.06.2013 р.) і погоджено в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 8 від 22.10.2013 р.).

Мета дослідження – визначити вплив науково обґрунтованої та експериментально перевіреної системи підготовки майбутніх соціальних педагогів до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників на рівень готовності фахівців до означеної діяльності.

Відповідно до мети визначено **завдання дослідження**:

1. На підставі аналізу наукової літератури визначити ключові поняття дослідження.

2. З'ясувати особливості формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників, визначити роль шкільного соціального педагога в цьому процесі.

3. Теоретично обґрунтувати систему підготовки майбутнього соціального педагога до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників.

4. Уточнити критерії та показники готовності майбутнього соціального педагога до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників.

5. Експериментально перевірити ефективність системи підготовки майбутнього соціального педагога до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників.

Об'єкт дослідження – професійна підготовка майбутнього соціального педагога в закладі вищої педагогічної освіти.

Предмет дослідження – система підготовки майбутнього соціального педагога до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників.

Гіпотеза дослідження: упровадження теоретично обґрунтованої системи підготовки майбутнього соціального педагога до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників уможливить підвищення рівня готовності майбутнього соціального педагога до реалізації означеного напрямку діяльності в роботі зі старшокласниками.

Для вирішення поставлених завдань було використано комплекс **методів дослідження:**

– *теоретичних:* аналіз, синтез, узагальнення, систематизація філософських, психолого-педагогічних праць вітчизняних і зарубіжних авторів із відповідної проблематики з метою визначення основних понять та обґрунтування системи підготовки майбутнього соціального педагога до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників;

– *емпіричних:* діагностичні (анкетування, опитування, бесіди, контрольні роботи, тестування), обсерваційні (спостереження, ретроспективний аналіз педагогічної практики), прогностичні (експертні оцінки, узагальнення незалежних характеристик), праксиметричні (аналіз продуктів навчально-пізнавальної діяльності студентів, аналіз педагогічного досвіду) для виявлення проблем і можливостей процесу підготовки, визначення рівня готовності майбутнього фахівця до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників; педагогічний експеримент для з'ясування ефективності

системи підготовки майбутнього соціального педагога до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників;

– *методів математичної статистики*: кількісний і якісний аналіз для обробки результатів експериментального дослідження, доведення їх вірогідності.

Наукова новизна й теоретичне значення одержаних результатів дослідження полягає тому, що:

– *уперше* теоретично обґрунтовано цілісну систему підготовки майбутнього соціального педагога до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників, яка передбачає послідовну реалізацію компонентів (цільового, суб'єкт-об'єктного, змістово-процесуального, оцінно-результативного); визначено: особливості формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників у ЗЗСО; напрями діяльності соціального педагога з формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників (інформаційно-комунікативний, здоров'язбережувальний, координаційний); готовність соціального педагога до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників як його здатність до реалізації напрямів діяльності;

– *уточнено*: 1) суть поняття «культура безпеки життєдіяльності» та її структуру (мотиваційно-вольовий, когнітивний, операційний компоненти); 2) зміст формування культури безпеки життєдіяльності особистості в освітньому закладі як цілеспрямований спеціально організований педагогічний процес повідомлення учню інформації про небезпеки, їх загрозу та шляхи їх попередження й подолання; пропаганди знань зі здоров'язбереження; забезпечення усвідомлення учнем й формування в нього настанови до безпеки власного життя й діяльності, потреби в здоровому способі життя; організації діяльності з вироблення стереотипів безпечної поведінки в повсякденному житті та в умовах небезпечних і надзвичайних ситуацій; 3) критерії (мотиваційний, когнітивний, особистісно-поведінковий, професійно-діяльнісний) та показники готовності майбутнього соціального педагога до формування культури безпеки старшокласників;

– *подальшого розвитку* дістали форми й методи професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників (бінарні лекції викладача з представником соціальної інституції; спільні партнерські заходи; тренінги, майстер-класи з опанування практичних навичок соціально-педагогічної діяльності).

Практичне значення отриманих результатів дослідження полягає в розробленні навчально-методичних матеріалів до дисциплін плану підготовки майбутніх соціальних педагогів і соціальних працівників («Вступ до спеціальності», «Соціально-педагогічна діяльність в закладах освіти», «Технології соціально-педагогічної роботи»), матеріалів і рекомендацій для проведення занять із факультативного курсу «Соціально-педагогічна діяльність з формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників» з метою узагальнення й розширення отриманих студентами теоретичних знань.

Матеріали дослідження *впроваджено* в освітній процес Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (довідка № 01/10-475 від 21.05.2018 р.), Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (довідка № 1571 від 02.07.2018 р.), ДВНЗ «Криворізький державний педагогічний університет» (довідка № 09/1-271/3 від 19.06.2018 р.).

Теоретичними положеннями та практичними напрацюваннями *можуть* *послугуватися* соціальні педагоги в роботі зі старшокласниками; викладачі під час проведення аудиторних і позааудиторних занять під час підготовки студентів до майбутньої професійної діяльності, розробки навчальних програм, створення навчальних посібників; студенти під час виконання курсових проектів. Матеріали дослідження доцільно використовувати в процесі підвищення кваліфікації соціально-педагогічних кадрів, крім того, вони можуть стати основою для подальших розвідок із досліджуваної проблематики.

Апробація результатів дослідження. Основні результати дослідження доповідалися на науково-практичних конференціях різного рівня: *міжнародних*: «Инновационные процессы на производстве и в

професійному освітньому середовищі» (Первоуральск, 2012, 2013), «Сучасна вища і середня освіта в умовах реформування: проблеми, теорія, практика» (Харків, 2013), *всеукраїнських*: «Соціальний педагог – спеціаліст із соціального виховання» (Харків, 2011), «Сучасна освіта в умовах реформування: проблеми, теорія, практика» (Харків, 2011, 2012); на науково-практичних конференціях молодих учених «Методологія сучасних наукових досліджень» (Харків, 2010, 2011, 2012, 2013), «День науки – 2013» (Харків, 2013).

Основні результати й висновки виконаної роботи були обговорені й позитивно оцінені на засіданнях кафедр початкової, дошкільної і професійної освіти та соціальної педагогіки Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (2012–2018 рр.).

Публікації. Зміст та основні результати дисертації відображено в 19 одноосібних публікаціях, із них 8 – статті в провідних фахових, міжнародних періодичних і наукометричних виданнях, 11 – матеріали наукових конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел (255 найменувань, у тому числі 7 іноземними мовами), 5 додатків (на 15 сторінках). Дисертація містить 10 таблиць (на 11 стор.) та 1 рисунок. Загальний обсяг дисертаційної роботи становить 210 сторінок, із них – 160 сторінок основного тексту.

РОЗДІЛ 1

ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ БЕЗПЕКИ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ

1.1 Безпека життєдіяльності людини як психолого-педагогічна проблема

Завданням людства, вирішення якого створить рівні можливості для благополучного життя сучасного і майбутніх поколінь, є перехід до сталого розвитку суспільства. В основі сталого, гармонійного розвитку лежать духовні, моральні закони соціуму. Світогляд, який формується з перших днів життя кожної людини, визначає, зрештою, її вчинки [22, с. 11], які здатні створити умови як для знищення людини, так і для еволюції суспільства. Дії кожної окремо взятою людини відбиваються в усіх сферах існування планети Земля. З хаосу вчинків людей починаються всі види руйнувань.

В останні роки XX століття людство вступило в епоху нанотехнологій, які дозволяють творити дива в фізиці, хімії, біології. В результаті якісних змін у техніці, технології, сфері побуту й послуг відбулася зміна ціннісних орієнтирів, філософських концепцій. За останні роки в світі укріпилося розуміння того, що розвиток і життєздатність людства в майбутньому залежать від розв'язання проблем, які виникають у середовищі життя і діяльності людини [229, с. 99].

Вважаючи ці проблеми пріоритетними, Організація Об'єднаних Націй (ООН) в 1992 році висунула Концепцію «Про сталий розвиток людства», провідна ідея якої полягає в створенні умов для збалансованого безпечного існування кожної людини, кожної сім'ї як підґрунтя для їхнього подальшого розвитку. Провідною проблемою розвитку суспільства у Концепції ООН визнано проблему безпеки життєдіяльності людини.

У 1994 році ідею сталого розвитку людства було розкрито через сім компонентів безпеки життєдіяльності: *економічна безпека* (гарантований

мінімальний прибуток); *продовольча* безпека (фізична і економічна доступність продуктів харчування); безпека для *здоров'я* (відносна свобода від захворювань і заражень); *екологічна* безпека (доступність чистої води і чистого повітря, система землекористування, що зберігає родючість ґрунту); *особиста* безпека (свобода від фізичного насильства і погроз); безпека *меншин* (збереження культурної своєрідності); *політична* безпека (захист основних прав людини). Таким чином, безпека життєдіяльності людини забезпечує екологічні, соціальні й економічні аспекти розвитку людства та є надійним підґрунтям для збереження його життєздатності, а такі суспільні цінності, як мораль, релігія, наука, мають виступати засобами досягнення мети.

Провідний термін дослідження «безпека життєдіяльності» вимагає розгляду таких категорій як «безпека», «небезпека» й «життєдіяльність», виявлення суті яких забезпечить розуміння суті ключового поняття. Так, категорія «безпека» є загальноісторичною і загальносоціальною, що охоплює всю історію існування людства. Вона є значущою для існування як окремої особистості, так і соціальних груп будь-якого рівня і виступає їх провідною потребою і метою. Безпека – стан діяльності, при якому з певною ймовірністю виключеним є вплив або наявність для людини, суспільства і природи надмірної небезпеки [164, с. 90]. Рівень безпеки та можливість захисту людини залежить від багатьох чинників, серед яких можна виділити два основні: 1) властивості людини та її здатність чинити опір небезпечним явищам та факторам; 2) наявність додаткових штучних елементів захисту, які компенсують недостатність попереднього чинника [23, с. 28]. Отже, науковці надають великого значення діяльнісний основі людини.

У словнику С. Ожегова знаходимо таке визначається: «Безпека – це положення, при якому не загрожує небезпека кому-небудь, чому-небудь» [185]. Як бачимо, категорія «безпека» визначається через відсутність небезпеки. Слід відзначити, що в більшості джерел поняття «небезпека» розглядається як негативний вплив або його вірогідність на людину або будь-яку систему. Проте

наявною є певна різниця в формулюванні, на яку варто звернути увагу шляхом аналізу визначень поняття словниками і науковцями.

Так, у Великому тлумачному словнику сучасної української мови термін «небезпека» визначено як можливість якоїсь біди, нещастя, катастрофи, шкоди тощо. Іншими словами, це стан, коли є наявність загрози комусь або чомусь [48, с. 591]. Майже ідентичне визначення знаходимо в тлумачному словнику російської мови С. Ожегова й Н. Шведової: небезпека – це можливість, загроза чогось дуже поганого, якогось нещастя, а прикметник «небезпечний» характеризує такого, який здатний спричиняти цю шкоду або нещастя. Ці визначення є загальноприйнятими в сучасному суспільстві і найбільш вживаними в наукових дослідженнях, проте глобалізація сьогодення вимагає більш конкретних формулювань.

Проведений аналіз наукової джерел засвідчив, що деякі автори формулюють поняття «небезпеки» через визначення «безпеки». Так, С. Белов, В.Дев'ясилов, О. Ільницька, О. Коз'яков [16; 17], В. Ярошевська, М.Ярошевський, І.Москальов [248], L. Simak, J. Horacek, L. Novak, L. Nemeth, V. Míka [255] характеризують небезпеку як приховану властивість будь-якої системи або її складників, яка може порушувати безпеку системи, загрожувати її стабільності й функціонуванню, а можливо й її оточенню. Проте, наскільки об'єктивно існує така специфічна властивість системи, завдяки якій виникає небезпека, залишається незрозумілим. І. Пістун у формулюванні вказує на певні умови, при яких відбувається небезпека: «небезпека» – це поняття, що об'єднує явища, процеси, об'єкти, здатні в певних умовах спричиняти збитки здоров'ю людини; вона властива всім системам, які мають енергію, хімічні, біологічні тощо компоненти, несумісні з життєдіяльністю людини [195, с. 5]. Істотно відрізняється від наведеного визначення в словнику-довіднику з безпеки життєдіяльності [102], де «небезпека» розглядається як ситуація, при виникненні якої може відбутися процес враження людини, руйнування навколишнього середовища або спричинення матеріального збитку. Є. Желібо, Н. Заверуха, В. Зацарний розширюють поняття «небезпека», характеризуючи

його як «умову або ситуацію, яка існує в навколишньому середовищі і здатна призвести до небажаного вивільнення енергії, що може спричинити фізичну шкоду, поранення та/чи пошкодження» [79, с. 18]. Отже, проведений аналіз визначень поняття «небезпека» дозволяє узагальнити, що всі визначення не вказують на те, яким системам властива небезпека; чим є небезпека – явищем, дією, процесом, станом, умовою, ситуацією; якими мають бути наслідки, щоб вважати цю дію небезпекою; наскільки небезпека є властивістю сучасності.

Поділяємо і погоджуємося з більш повним, на нашу думку, визначенням В. Заплатинського: небезпека – це «суб'єктивне поняття, котре означає можливість виникнення обставин, за яких матерія, поле, інформація, енергія або їх поєднання можуть так вплинути на складну систему, що це призведе до наслідків, які сприймаються або оцінюються зацікавленим суб'єктом (на рівні мислення, відчуття або інстинктів) на певному етапі розвитку сприймаючого суб'єкта як негативні до моменту реалізації небезпеки або після настання негативних наслідків» [90, с. 104]. Особливістю цього визначення є те, що, по-перше, воно визначає небезпеку як суб'єктивну оцінку особою об'єктивної реальності. По-друге, сформульоване стосується не тільки конкретної людини, але й будь-якої живої складної системи, яка наділена певними відчуттями. По-третє, небезпечним може бути все, що існує в природі, адже навколишній світ – це поєднання матерії, поля, енергії та інформації. По-четверте, небезпека визначається як можливість, тобто не як реальна дія або вплив, а й як потенційна, вірогідна. По-п'яте, небезпека – це можливість негативного впливу не тільки на людину, суспільство, державу тощо, а на будь-яку складну систему, яка так чи інакше знаходиться у взаємодії з суб'єктом оцінки небезпеки. По-шосте, негативні наслідки, як основний критерій оцінки можливого впливу та визнання його небезпечним розглядаються не тільки з позицій сьогодення, певної теорії, нормативного документу, установи або особи, а з позиції будь-якого суб'єкта, що сьогодні оцінює небезпеку або зможе оцінити її в майбутньому. По-сьоме, особливістю поняття небезпеки є те, що її оцінка відбувається не за якимись певними її властивостями, а за можливим

майбутнім впливом. Тому оцінка небезпек буде тим точнішою, чим краще можна спрогнозувати майбутні наслідки. Крім того, критерієм небезпеки виступає негативний наслідок, який може проявитися значно пізніше, ніж момент оцінки небезпеки і не сприйматиметься або оцінюватиметься в момент його реалізації, а лише у найближчому або віддаленому майбутньому. Таким чином, можливість певного впливу можна кваліфікувати як небезпеку не тільки до її реалізації, але й після її настання [90, с. 104-105].

Глибше пізнати природу небезпек дозволяє таксономія. Так, на даний момент існує часткова класифікація, згідно якої небезпеки можуть бути класифіковані: за походженням (природні, техногенні, антропогенні, екологічні, змішані); за часом дії (імпульсивні, кумулятивні), за локалізацією (літосферні, гідросферні атмосферні, космічні); за наслідками (втома, захворювання, травми, аварії, пожежі, смертельні випадки); за збитками (соціальні, технічні, екологічні); за сферою прояву (побутові, спортивні, дорожньо-транспортні, виробничі, військові); за структурою (прості, похідні); за характером (активні, пасивні) [195, с. 5-6]. Дотримуємося класифікації небезпек за джерелами походження, яку Є. Желібо, Н.Заверуха, В.Зацарний вважають найбільш перспективною в плані характеристики явища стосовно людської життєдіяльності, за якою всі небезпеки поділяються на чотири групи: природні, техногенні, соціально-політичні та комбіновані. Перші три класифікації належать до елементів життєвого середовища, яке оточує людину, – природного, техногенного та соціального. До четвертої групи належать природно-техногенні, природно-соціальні та соціально-техногенні небезпеки, джерелами яких є комбінація різних елементів життєвого середовища [79; 80; 81].

Категорія «життєдіяльність» містить дві складові – «життя» і «діяльність». Як зазначають науковці, «життя» виступає особливою вищою формою існування матерії, яка володіє здатністю до розмноження, зростання, розвитку, активної регуляції власного складу та функцій, різних форм руху, можливістю пристосування до середовища та наявністю обміну речовин і

реакції на подразнення [80, с. 16-17]. Отже, життя з біологічної точки зору – це особливий процес послідовного, упорядкованого обміну енергії з речовинами, який характеризується активністю, без якої неможливим є існування жодної істоти. Саме такою активністю для людини є її діяльність, що може характеризувати життя людини якісно.

На думку В. Михайлюка, діяльність – це специфічна форма активного відношення людини до середовища існування, зміст якого становить його доцільну зміну й перетворення у власних інтересах. До життєво важливих інтересів людини, насамперед, належить саме життя. Будь-яка діяльність особистості й суспільства включає мету, засоби, результат і сам процес реалізації, причому форми діяльності можуть бути різноманітними. Вони охоплюють практичні, інтелектуальні, духовні процеси, що відбуваються в побутовій, суспільній, культурній, трудовій, науковій, навчальній тощо сферах життя людини. Людська практика дає підставу для твердження про те, що будь-яка її діяльність є потенційно небезпечною [164, с. 90-91]. Основним видом діяльності людини впродовж всього життя є трудова діяльність, яка в період дитинства має форму гри й навчання, а потім здобуває професійного змісту завдяки розподілу праці в суспільстві (педагогічна, військова, політична тощо). Саме завдяки діяльності забезпечуються потреби людини, вона виступає ареною реалізації людських можливостей. Отже, поняття «життєдіяльність» можна визначити як складний біологічний процес збалансованого існування й дій людини в життєвому середовищі з метою самореалізації власних інтересів, життєвих потреб і можливостей. Біологічне і духовне існування людини перебувають в тісному взаємозв'язку і взаємозалежності і саме в цьому зв'язку відбивається суть людської життєдіяльності на відміну від представників тваринного світу.

Ураховуючи зміст ключових понять, робимо висновок про те, що *безпека життєдіяльності* – це життєнеобхідний стан людини, суспільства, людства в цілому без впливу або наявності надмірної небезпеки на них, що забезпечує не

тільки повноцінне життя для реалізації можливостей і задоволення потреб, а й дає надію на сталий розвиток у майбутньому.

Слід відзначити, що проблема безпеки життєдіяльності виникла одночасно з появою на Землі перших людей, коли мали місце небезпеки природного характеру: великі коливання температури повітря, сонячна радіація, блискавки, контактування з хижаками, отруйними рослинами й тваринами, стихійні лиха природи (землетруси, повені, урагани, пожежі тощо), на виникнення яких людина не впливала. Проте з розвитком цивілізації змінювався характер небезпек, а сама людина і її діяльність (збройні конфлікти, злочини, погрози, війни) стають їх джерелом, яке створює для себе і оточуючих реальну загрозу життю і здоров'ю. Так, технічний прогрес, разом з благами, спричинив певну руйнацію людини і навколишнього середовища.

З технічним прогресом проблеми безпеки людини під час трудової діяльності привертають до себе особливу увагу науковців. Слід відзначити, що перші визначення поняття «безпека праці» можна знайти ще у Гіппократа, який звернув увагу на шкідливість пилу для рудокопів. Важливість умов, в яких відбувалася трудова діяльність, також цікавила й Аристотеля. Перші наукові уявлення про безпеку життєдіяльності виникають з розподілом праці. Так, відомий лікар Парацельс звернув увагу на небезпечні фактори, які впливають на робітників у гірничорудній справі. Саме він сформулював принцип нормування (принцип Парацельса) – усе є отрутою, і все є ліками одночасно, що залежить лише від їх дози, норми. Принцип Парацельса залишився актуальним в наш час, став основою для багатьох наук, зокрема для виробничої санітарії, визначальним в нормуванні дії гранично допустимих концентрацій шкідливих речовин на людину. Італійський лікар Рамаццані виклав основи виробничої гігієни в праці «Про хвороби ремісників». Значний внесок у справу розвитку безпеки праці зробив М. Ломоносов, видавши трактат з основ металургії та рудних справ, у якому розглянув різні питання гігієни та безпеки праці гірників, організації їхньої праці та відпочинку, укріплення ґрунтів,

відведення рудникових вод, небезпечних концентрацій газу та пилу, раціональності одягу [81, с. 9].

У другій половині XIX – на початку XX століття в розвинених країнах Західної Європи, Росії, США інтенсивний розвиток промисловості вплинув на рівень захворюваності й смертності людей. Політичні, соціально-економічні умови життя людини спричинили погіршення стану природного середовища – виникнення глобальної екологічної кризи. У зв'язку з цим, проблема безпеки трудової діяльності знаходить відбиток у працях багатьох науковців XIX-XX століття (О. Нікітіна, В. Кірпічова, Д. Нікольського, О. Пресса, В. Левицького, О. Скочинського та інших), що свідчить про занепокоєння науковців ситуацією стосовно шкідливості трудової діяльності для людини і майбутнього суспільства, пошук шляхів вирішення проблеми її безпеки.

Уперше на науковому рівні проблемою безпеки життєдіяльності людини займався польський натураліст В. Ястшембовський, який в 1857 році опублікував працю «Риси ергономіки», розуміючи під цим терміном науку про безпечну працю. У цій публікації автора безпека праці зводилася до безпечної роботи машин і механізмів, зовсім не враховуючи психічні якості людини-працівника, оператора. На думку науковця, безпечна техніка має забезпечувати безпечність людини, працівника (оператора). На противагу цьому твердженню російський вчений В. Бехтерев, крім технічного боку, розглядає і психічний стан людини – людський фактор, який може часто змінюватися в залежності від ситуації. Завдяки цьому В. Бехтерев став засновником ергогології – вчення про психічні аспекти безпеки людини в виробничій сфері діяльності.

Знаменною подією щодо розвитку проблеми небезпек стала Барселонська міжнародна конференція 1921 року з безпеки праці, де обговорювались питання професійного відбору або професійної орієнтації як проблеми безпечної життєдіяльності. Було відзначено, що в професійній орієнтації важливими виступають обидва її елемента – людина та професія. Саме людину, відповідно до її бажань, схильностей і сформованих здібностей, а також індивідуальних психофізіологічних особливостей орієнтують, з

урахуванням потреб у фахівцях у всіх сферах діяльності суспільства, на певну професію, в якій саме вона спроможна досягти розвитку та виявити найкращі результати.

При професійному відборі головною є професія з її специфічними вимогами, у відповідності до яких професійно орієнтується кожна окрема людина. У цьому випадку важливими чинниками є здоров'я, спеціальні знання, інтелект, професійні шкідливості. Саме цьому приділяли і приділяють велику увагу науковці в теорії та практиці безпечної життєдіяльності людини [173, с. 12].

Слід відзначити, що з 1930 року науковцями всього світу активно розглядається ергономічний підхід у вирішенні проблем безпеки праці. На сучасному етапі ергономіка [грец. έργον — праця і νόμος - закон] - наука, що вивчає допустимі фізичні, нервові та психічні навантаження на людину в процесі праці, проблеми оптимального пристосування навколишніх умов виробництва для ефективної праці [76, с. 6]. Одночасно, ергономіка є й науковою дисципліною, яка комплексно вивчає закономірності взаємодії людини з технічними засобами, предметами діяльності і середовищем. Її практичними завданнями є підвищення ефективності діяльності людини при збереженні здоров'я і сприяння всебічному розвитку особистості. Як відзначають науковці [173, с. 13], основна мета ергономіки полягає в тому, щоб забезпечити перехід від техніки безпеки до безпечної техніки. Для цього необхідно вміти виявляти і класифікувати небезпеки, визначати ступінь ризику їхнього прояву, знати принципи безпеки діяльності людини.

Більш широке поняття ергономіки, прийняте в 2010 році Міжнародною Асоціацією Ергономіки (IEA), звучить як «наукова дисципліна, що вивчає взаємодію людини та інших елементів системи, а також сфера діяльності за призначенням теорії, принципів, даних і методів цієї науки для забезпечення благополуччя людини та оптимізації загальної продуктивності системи» [76, с. 6]. Суспільна потреба в збереженні здоров'я і розвитку особистості працівника, поліпшення якості продукції, підвищення продуктивності праці є

провідними завданнями ергономіки. Отже, ергономіка розглядає безпеку життєдіяльності людини під час трудової діяльності, яка займає значну частину, проте все життя людини.

У зв'язку з цим, безпека життєдіяльності розглядається й з інших позицій. Так, упродовж більше трьохсот років загальновідомою і прийнятою концепцією була ідея державної безпеки. Держави мали право і навіть були зобов'язані захищати свою територіальну цілісність від зовнішніх загроз за допомогою особливих заходів. Зміна у використанні терміну «безпека» з цієї позиції відбулася в 90-ті роки XX століття, коли проблема здобуває міжнародного рівня і пріоритетним стає вживання особливих заходів для захисту не тільки держав, але і людей від загрози для їхньої безпеки. Події, які раніше були віднесені до категорії гуманітарних катастроф, стали розглядатися в контексті миру і безпеки світу – тобто у глобальному вимірі. Отже, поняття безпеки особистості з'явилося в міжнародному лексиконі і передбачає необхідність застосування тих або інших заходів додатково до власних, які людина може вжити самотужки.

У XX столітті з розвитком науково-технічного прогресу проблемні питання безпеки життєдіяльності відбиваються в багатьох напрямках життя людини й припиняють бути лише характеристикою трудової, військової та здоров'язбережувальної діяльності. Поступово науково-технічні досягнення сприяють появі нових глобальних загальносвітових небезпек, які загрожують не тільки безпеці держави, особистісній безпеці людини, а й людству та всій планеті, зокрема й його існуванню. Як зазначає В. Заплатинський [89, с. 14], виникають вони переважно внаслідок кумулятивної та синергетичної взаємодії локальних впливів людської активності. Іншими словами, це небезпеки, породжені самим суспільством та діяльністю людей у різних сферах. Таким глобальним небезпекам окремий індивідум не може ефективно протидіяти, як не може протидіяти їм навіть окрема група людей. Парадоксом сучасності є той факт, що для вирішення глобальних проблем не існують глобальні засоби та дієві програми, їх вирішення здійснюється за допомогою локальних засобів.

Саме такі локальні засоби у вирішенні проблеми глобальної, колективної та індивідуальної безпеки можуть бути забезпечені глобальними процесами в суспільстві, тобто глобалізація може стати саме тим рушієм, який допоможе вижити цивілізації. Для цього повинна бути розроблена програма стратегічної безпеки людства, хоча б на найближчий період з врахуванням існуючих тенденцій розвитку старих та нових небезпек, що впливають, як на окремого індивідуума, так і на людство в цілому. Особливістю такої програми є її комплексність та необхідність прогнозування небезпек, які сьогодні не загрожують, або майже не загрожують людству в загальнопланетарному або індивідуальному плані (сьогодні їх можуть не відносити до небезпек, або їх вплив є незначним), але в майбутньому можуть створити серйозні проблеми. Відсутність такої програми стратегічної безпеки може призвести до випадкових або цілеспрямованих дій, які, хоч можливо і не покладуть край земній цивілізації, але можуть докорінно зруйнувати її, відкинувши людство в своєму розвитку далеко назад [89, с. 15].

Безперечно, провідною ланкою такої програми є розвиток науки безпека життєдіяльності (БЖД). Підставою для її виникнення було прагнення людства до безпечного життя й діяльності, в безпечному середовищі, і, як наслідок, до повноцінного тривалого життя. Значний внесок у розвиток цієї галузі зробив фахівець з безпеки складних систем В. Легасов, стверджуючи, що «система знань про закономірності захищеності людини від небезпек, супутніх розвитку цивілізації, має стати самостійною науковою дисципліною» [125, с.9].

Наука БЖД є молодого наукою сучасності й набула розвитку в Україні лише на початку 90-х рр. XX століття. Проте потреба в її появі виникла набагато раніше, про що вказує історія розвитку людства. Як зазначає В. Дубінін [70, с. 72-74], лише наука «Безпека життєдіяльності» в змозі об'єднати знання всіх наук з питань безпеки, врахувати одночасну дію багатьох, або декількох небезпек різної природи та напряду дії. Намагання, з різних причин, штучно обмежити сферу дослідження цієї науки, сприяє непередбаченому виникненню і некерованому розвитку небезпек в різних

сферах діяльності людини, які частіше призводять до катастроф. Тому не потрібно зводити науку «Безпека життєдіяльності» до «Цивільного захисту», або «Теорії ризику», вони повинні бути складовими цієї науки. На думку науковців, «Безпеку життєдіяльності» закономірно розглядати як наукову та методологічну основу для багатьох спеціальних дисциплін і напрямів діяльності з точки зору безпеки людини, суспільства, держави, безпеки праці в різних галузях виробництва, радіаційної, електромагнітної, пожежної тощо безпеки.

У ієрархічній структурі наук гуманітарного напрямку безпека життєдіяльності, безперечно, займає вищу ступінь, оскільки вона спрямована на збереження життя та здоров'я людини. Підставою для появи БЖД став динамічний розвиток техносфери світу, спрямований на задоволення ще більш динамічного зростання матеріальних потреб суспільства. Історія розвитку людства за останні п'ять тисяч років переконливо вказує як на об'єктивний характер цього процесу, так і на його тенденційність у перспективі [183, с. 44].

Отже, безпека життєдіяльності – наука, що вивчає проблеми безпечного перебування людини в довкіллі в процесі різних видів її діяльності [195, с. 4]; вона розглядає проблеми охорони здоров'я та безпеки людини в надзвичайних ситуаціях, виявляє та ідентифікує небезпечні та шкідливі фактори, розробляє методи та засоби захисту людини шляхом зниження факторів до допустимих рівнів, тобто вона вивчає небезпеки та захист від них [21, с. 4].

Потреба суспільства в самозбереженні, здоровому майбутньому поколінні, здатному чинити опір природним, техногенним, соціально-політичним небезпекам, зумовила виникнення педагогічного напрямку в науковій галузі БЖД. Так, наприкінці 80-х років XX століття з'явилися перші дослідження педагогічного характеру, провідною ідеєю яких стало виховання в підростаючого покоління потреби забезпечення особистісної безпеки шляхом попередження й подолання можливих небезпек. На сучасному етапі розвитку педагогічної науки загальновизнаною є перспективність педагогічних зусиль у підготовці особистості до безпечного життя. Стверджуючи про необхідність

формування культури безпеки громадян за умов сучасного соціуму, О. Шароватова, зважаючи на актуальність і наявність підґрунтя для становлення, навіть пропонує створити «педагогіку безпеки» як новий науковий напрям у педагогіці про закономірності розвитку життєвого досвіду людини в галузі безпеки [244]. Безперечно, передумови для цього склалися упродовж розвитку педагогічної думки.

Аналіз педагогічних джерел з проблеми виховання [47; 66 та ін.] засвідчив, що історіографія розвитку виховання дозволяє умовно виокремити два етапи цього процесу: донауковий (від виникнення первісної людини до другої половини XIX століття), який відображає зародження і становлення процесу виховання в сформованих на той період умовах; і науковий (кінець XIX – початок XXI століття) – емпіричний і дослідно-прикладний період наукової розробки проблеми виховання.

Передумови виховання з попередження й подолання небезпек і освіти з питань безпеки життєдіяльності склалися ще в епоху первісної людини. На першому рівні розвитку первісного суспільства – дородовому суспільстві – життя і виховання первісної людини виглядали примітивно. Стихійні цілі виховання полягали в підготовці до найпростішого існування – люди привласнювали готові продукти природи і займалися полюванням. У цих умовах дитина виховувалася і навчалася в процесі своєї життєдіяльності через участь у справах дорослих і в повсякденному спілкуванні з ними [197, с. 58-59]. Набуття досвіду безпеки життєдіяльності мало наслідувальний характер, реалізовувалося внаслідок копіювання дій дорослих у процесі праці та повсякденного спілкування й було одним з найважливіших практичних інтересів людства.

Поступово еволюція матеріальних зв'язків між людьми первісної епохи виявилася передумовою і фактором становлення виховання як особливого виду діяльності. Потреба підтримувати та вдосконалювати такі зв'язки шляхом передачі досвіду від людини до людини, від покоління до покоління спонукала розвивати виховання як специфічний рід діяльності [66, с.13]. У родовому

суспільстві однією з функцій родової громади, яка вважалась пріоритетною, було виховання підростаючого покоління до попередження й подолання небезпек. Головними рисами цього виховання визначеного історичного періоду можна вважати рівність і обов'язковість. Здобутки освіти з питань безпеки життєдіяльності належали всьому родовому суспільству. Виховання підростаючого покоління до попередження й подолання небезпек в первісному суспільстві було змістово наближеним до навчання безпеки під час трудової діяльності, тобто відображало культуру безпеки праці родової громади.

У процесі історичного розвитку суспільства перехід до рабовласницького ладу спричинив значні зміни рабовласницького суспільства. Воно було більш прогресивним у порівнянні з первісним, оскільки звільняло значну частину людей від важкої фізичної праці, сприяло ще більшому розподілу праці між ними, створенню державних установ, будівництву великих споруд, розвитку писемності та загальному підйому культури, зокрема й освіти з питань безпеки життєдіяльності [96, с.19].

Зміст і організація освіти дітей з питань безпеки життєдіяльності в нових умовах життєдіяльності держав стародавнього світу набули іншого забарвлення. З аналізу історії цивілізації Стародавнього сходу, Греції, Риму можна зробити висновок про те, що характерною рисою освіти з питань безпеки життєдіяльності була її військова спрямованість, яка ототожнювалась з фізичною підготовкою дітей. Виховання дітей відбувалось під впливом соціальних умов того часу й було спрямоване на досягнення провідної мету держави – підготовка воїнів. Так, у постійному стані готовності до військових дій і підкоренні 250-ти тисячного населення рабів вбачалася безпека кожного воїна спартанської армії й процвітання держави-поліса Спарти. Спартанська держава контролювала виховання дитини майже з самого народження за допомогою виховних закладів, у яких навчались й виховувались хлопчики до 18 років.

Отже, аналіз літератури [58; 66; 96; 197] дозволяє виокремити характерні особливості розвитку виховання дітей з питань безпеки життєдіяльності Стародавнього світу:

- безпека життєдіяльності людини в Стародавньому світі вже не є загальнозначущою під час трудової діяльності і залежить від соціальної структури суспільства(раби, вільні громадяни, рабовласники);
- освіта з питань безпеки життєдіяльності в державах V-IV ст. до н.е. втратила загальний зміст і здобула глобальну військово-прикладну спрямованість;
- створюються організовані системи виховання, зокрема й перші виховні установи, що вирішували завдання забезпечення готовності підростаючого покоління до подолання військових небезпек.

Слід зазначити, що з соціальним розвитком суспільства змінювалися зміст, методи, форми освіти загалом і виховання та навчання з питань безпеки життєдіяльності зокрема. Так, для епохи Середньовіччя характерними були військові походи і міжусобиці, які змушували держави піклуватися про свою безпеку й безпеку громадян засобами військово-фізичної підготовки феодалів. Її основу визначала лицарська система військово-фізичного виховання. Зміст лицарського виховання складали «сім лицарських чеснот»: їзда верхи, плавання, володіння списом, мечем і щитом, фехтування, полювання, гра в шахи, вміння складати і співати вірші [58, с. 23]. На відміну від феодалів, виховання з питань безпеки життєдіяльності селян відбувалося на засадах наслідування, в процесі участі в іграх, розвагах, участі в трудових процесах [58; 96]. Отже, навчання підростаючого покоління захисту від вражаючих факторів при лицарській діяльності можна розглядати як освіту з питань безпеки життєдіяльності, виховання необхідних особистісних характеристик для її культивування.

Значущими в розвитку виховання того часу стали перші настанови щодо збереження здоров'я дітей, безпечної поведінки та гігієни, які дійшли до нас з такими пам'ятками, як «Повчання Володимира Мономаха дітям» (XI ст.) і

«Юності чесне зеркало, або показання до життєвого обходження» Феофана Прокоповича (XIII ст.), «Громадянство звичаїв дитячих» Єпіфанія Славенецького (XVII в). З цього часу освіта і виховання з питань безпеки життєдіяльності спрямовується не лише на безпеку під час трудової і військової діяльності, а виникає ідея збереження й зміцнення здоров'я як підґрунтя для повноцінної життєдіяльності.

У період XIV–XVI ст. відроджується піклування про тілесне і духовне здоров'я, красу тіла людини завдяки ідеям гуманістів цього часу (М. Монтень, Е. Роттердамський, Ф. Рабле, Я. Коменський), які вважали, що в процесі виховання діти повинні самостійно пізнавати навколишній світ, шанобливо ставитися до власного здоров'я та життя [11, с. 24-32]. Проголошений Я. Коменським принцип природовідповідності у вихованні підростаючого покоління передбачав можливість повноцінного розвитку особистості виключно за умови її міцного й здорового організму, що дозволяє розвинути всі інші здібності. Таким чином, гуманістами епохи пізнього Середньовіччя породжено ідею про те, що провідною метою виховання дітей є збереження й зміцнення здоров'я як ключового завдання безпеки життєдіяльності людини.

У XVIII ст. зміст проблеми безпеки життєдіяльності як здорового способу життя збагачується обґрунтуванням необхідності виховання самоповаги і самолюбства в позитивному розумінні, провідна роль в якому належить особистості вчителя. Так, А. Дістерверг уважав, що вчитель повинен мати не тільки добру освіту, досконало знати свій предмет, але й завжди працювати над собою для того, щоб навчити формування потреби в здоровому способі життя своїх учнів [12, с. 24-32]. Учитель, вихователь характеризується як приклад в усьому, зокрема й у ставленні до власного стану здоров'я і способу життя.

У XIX столітті зі створенням спеціальних закладів з навчання і виховання здоров'язбереження дітей розглядається під час шкільного навчання, про що свідчить вживання дослідниками поняття «шкільні хвороби», введене німецьким лікарем Р. Вірховим. Головною причиною шкільних хвороб

вважалося пасивне навчання як обмеження рухової діяльності. Для вирішення цієї проблеми було запропоноване наглядно-образотворче навчання, яке передбачало в освітніх установах використання занять в ігровій формі, всіх видів образотворчого мистецтва, введення гімнастики й танців. Безпека життєдіяльності школяра в цей період асоціюється зі здоров'язбереженням через активну форму навчання в освітніх закладах, що відповідає природі дитини.

Розвиток оздоровчо-педагогічного виховання простежується й в історії українського народу. Так, велика увага в теорії виховання А. Макаренка приділялась проблемам розвитку особистості в колективі. «Досвід колективного життя є не тільки досвідом сусідства з іншими людьми, а й дуже складним досвідом доцільних колективних спрямувань, серед яких найзначніше місце займають принципи розпорядження, обговорення, підпорядкування більшості, підпорядкування товариша товаришу, відповідальності й узгодженості» [155, с. 20]. Педагог розробив і апробував методику колективістського виховання, технологію її втілення. За А. Макаренком, важливим фактором впливу колективу на безпеку життєдіяльності людини є вироблення почуття відповідальності перед товаришами – одне з провідних завдань спеціально організованої виховної роботи. Члени колективу повинні пам'ятати, що вони вільно або мимоволі подають приклад своїм товаришам, впливають на їхню поведінку і тим самим відіграють важливу роль у безпеці їхньої життєдіяльності. Іншими словами, вироблення норм безпечної життєдіяльності колективом, їхнє неухильне і відповідальне дотримання всіма членами виступає підґрунтям для виховання культури безпеки життєдіяльності кожної особистості.

Крім цього, особливу увагу А. Макаренко приділяв зміцненню здоров'я дітей, розвитку їхньої витривалості, загартованості, підвищенню життєдіяльності, енергійності засобами гімнастики, спортивних ігор, прогулянками, екскурсіями, туризмом, елементами військового строю, впливом повітря, сонця, води [149]. Педагог розглядав фізичне виховання в

тісному зв'язку з естетичним, із формуванням у дітей і молоді відчуття краси, естетичного сприйняття і творення дійсності. Він доводив, що притаманними діяльності педагога є висока кваліфікація, глибокі знання, розуміння дитини, її психології, мотивів учинків, індивідуальний підхід до кожного вихованця [155, с. 93].

На початку XX століття провідним напрямом у забезпеченні безпеки життєдіяльності підростаючого покоління залишається ідея здоров'язбереження, яку розвивав і збагачував український педагог Г. Ващенко. Уважаючи провідними парадигмами в житті молодих людей життєрадісність і бадьорість, педагог розмірковував про готовність особистості до безпечного існування: «Коли людина відкритими очима дивиться на життя, коли вона вірить у власні сили і при невдачах не впадає у смуток і відчай, про неї кажуть, що вона готова до безпечного проживання в суспільстві» [47, с. 12]. На думку педагога, навчити дітей безпечно жити в суспільстві й не шкодити власному здоров'ю можливо за умов прищеплювання здорових гігієнічних навичок у харчуванні, користуванні чистим повітрям, чередування відпочинку й праці.

У цей період дослідження українських лікарів у галузі здоров'язбереження дозволяють визначити негативні впливи з боку школи на стан здоров'я учнів і розробити концепцію збереження здоров'я школярів. Проте упродовж багатьох років модернізації школи не відбувалось, і, як наслідок, поставлені завдання не були виконаними. Цінними з організації роботи вітчизняної школи, спрямованої на збереження здоров'я дитячого колективу, стали ідеї В. Сухомлинського. Так, педагог стверджував, що у «85 відсотків невстигаючих і відстаючих школярів головна причина відставання, незнання, незадовільної роботи на уроках і вдома, другорічництва – поганий стан здоров'я, якесь захворювання або нездужання» [225, с. 125]. «Шляхами вирішення проблеми педагог вважав заходи з профілактики хвороб, зміцнення захисних сил організму через встановлення для дитини режиму праці і відпочинку, режиму харчування, при цьому наголошував, що «залежно від

стану здоров'я кожна дитина потребує не тільки індивідуального підходу, а й цілої системи заходів, які б зберігали і зміцнювали здоров'я» [225, с. 511].

Зауважимо, що проблема безпеки життєдіяльності учнів у Радянському Союзі розв'язувалася планово і в державному масштабі. Забезпечити здоров'я дітей і створити для цього оптимальні умови навколишнього середовища мали спеціально створені державні установи. Значна кількість дитячих таборів, туристичних станцій, стадіонів, дитячих майданчиків, санаторіїв, дитячих курортів – усе це сприяло розвитку здорового способу життя дітей. Особливого значення в цей час надавали розвитку фізичної культури і спорту [111, с. 63], упроваджуючи різні відзнаки в особистих досягненнях людини (наприклад, знаки «ГПО (Готовий до праці і оборони!)»). Усе це відповідала державним замовленням у той час: підготовка фізичної здорової особистості, спроможної працювати на благо держави і бути готовою стати на захист державних інтересів у разі потреби.

Упродовж 70–80-х років ХХ ст. велика увага приділялася вивченню об'єктивних матеріальних і суспільних чинників, які впливали на безпеку життєдіяльності школярів. Розвиток проблеми в 90-ті роки ХХ ст. свідчить про її поглиблення і диференціювання. У зв'язку з загостренням глобальних проблем виживання людства важливості набули суб'єктивні чинники, моральні і соціальні аспекти в формуванні і розвитку здорового способу життя школяра, цілісна особистісна структура індивіда, його знання, потреби, інтереси, життєві прагнення, ціннісні орієнтації, які слугують підґрунтям для адаптації учня до життєвих умов [111, с. 64]. Духовна, ціннісна основа особистості для ведення здорового способу життя, піклування про власний фізичний і психічний стан постає як обов'язкова.

Серед особливостей загроз життєдіяльності сучасного школяра науковцями визначаються різні їх витoki і прояви. Так, значної актуальності набула дорожньо-транспортна безпека школярів у зв'язку зі збільшенням кількості смертельних наслідків на дорогах, учасниками яких стають саме учні. Нерідко причиною аварій і катастроф виявляється порушення школярами

правил безпеки дорожнього руху як його учасників у ситуаціях підвищеного ризику. Не менш небезпечним чинником впливу стає користування дитиною побутовими газо- та електроприладами. Неконтрольоване використання дітьми комп'ютерів, ноутбуків, телевізорів, мобільних телефонів, кухонних електроприладів підвищує відповідальність батьків за безпеку дітей. Однією з складової безпеки життєдіяльності школярів є безпека під час літнього відпочинку на воді, поблизу водоймища. За аналогією, до цього напрямку безпеки життєдіяльності школярів також може бути віднесена безпека під час зимового відпочинку на льоду. Породжена науково-технічним прогресом ХХІ століття розвага з використанням піротехнічних засобів вимагає підвищеної уваги в плані забезпечення безпеки школярів. Проте, однією з масових груп небезпек сьогодення, що найбільше вражають школярів через психовікові особливості, є соціальні небезпеки.

Отже, визначивши небезпеки, які активно впливають на сучасного школяра, можна виокремити три компоненти його безпеки життєдіяльності: 1) безпека при взаємодії з природними явищами (передбачає безпеку на воді, на льоду, під час подорожі в ліс, грози, шквалу, збирання грибів і лікарських рослин, поводження з домашніми й дикими тваринами тощо); 2) безпека при взаємодії з технічними засобами (дорожньо-транспортна безпека, радіаційна безпека, електробезпека, газобезпека, безпека при використанні побутової хімії, піротехнічних засобів, знаходженні вибухонебезпечних предметів тощо); 3) моральна стійкість до соціальних небезпек (усвідомлене негативне ставлення до соціальних небезпек: наркоманії, тютюнопаління, алкоголізму, проституції, вандалізму, жорстокості тощо).

Виключно природні небезпеки виникають об'єктивно і в їхній розвиток принципово не може втрутитись людина. Проте саме від людини, її дій у ситуації природної небезпеки іноді можуть залежати наслідки для життєдіяльності. Що стосується інших груп, то всі вони виникають під прямим або непрямым впливом людини. Так, за оцінками вчених, загибель людства від природних катастроф в ХХІ сторіччі має вірогідність 0,0001, тоді як від власної

діяльності – складає 0,5! Зокрема через відсутність умов для реалізації комплексу потреб і стабілізації психічного стану людини (синдром «тривожності») за останні роки збільшилась кількість нещасних випадків, захворювань, аварій, пожеж, вибухів, зумовлених так званим «людським» фактором, поширилися негативні явища (алкоголізм, наркоманія) серед дітей і молоді.

Виникає суспільна потреба осмислення цього феномена та створення умов для перешкоди наслідкам впливу небезпек різної етіології. Актуальності набуває перехід від діяльності щодо зниження наслідків від небезпек до профілактичних, випереджаючих заходів педагогічного характеру, що забезпечують вплив на свідомість людини. Досягнення надійності людини безпосередньо пов'язано з формуванням загальної грамотності кожної людини в галузі безпеки її життєдіяльності. Це завдання сучасності покладено на педагогічний напрям безпеки життєдіяльності, вирішення якого, в першу чергу, пов'язано з шкільною освітою.

Велику роль у процесі підготовки школярів до життя суспільство покладає на освітні заклади, виділивши їх у окремий соціальний інститут з виховання, навчання і розвитку майбутнього покоління. Метою виховної функції закладу освіти в напрямі безпеки життєдіяльності школярів є формування в учнів наукового світогляду, творчого мислення при подоланні небезпек навколишнього середовища, виробленні активної соціальної позиції. Освітня (навчальна) функція полягає в тому, щоб забезпечити школяра відповідними сучасним вимогам знаннями з питань безпеки життєдіяльності й здоров'язбереження. Призначенням розвивальної функції є формування психологічної готовності школяра до безпеки життєдіяльності в умовах сучасного навколишнього середовища.

Шкільна освіта, крім знань з навчальних предметів, повинна забезпечувати формування духовно-моральної сфери учнів як системи їхніх життєвих установок і загальнолюдських цінностей. Насамперед, це важливо по відношенню до себе, оточуючих і навколишнього середовища [30, с. 70].

Інакше кажучи, мова йде про формування свідомості учнів у забезпеченні безпеки власної життєдіяльності. Ця свідомість може бути забезпечена сформованою загальною культурою учня і його культурою безпеки життєдіяльності зокрема. Культура безпеки життєдіяльності школяра виступає в цьому сенсі провідною умовою безпечного існування, яка дозволить підростаючому поколінню уникнути небезпек у майбутньому.

Отже, завданням усіх суб'єктів педагогічної діяльності, спрямованої на підготовку особистості до повноцінного життя в суспільстві, виступає формування в дитини культури безпеки життєдіяльності.

1.2 Особливості формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників

За тривалу історію існування людського суспільства виробленими є основні загальнолюдські цінності і норми моральної поведінки. У суспільстві завжди цінувалися і цінуються доброта, вірність, чесність, взаємодопомога і відкидаються цинізм, обман, жадібність, марнославство, злочини. На сучасному етапі розвитку суспільства основними загальнолюдськими цінностями залишаються сім'я, здоров'я, освіта, робота. Загальнолюдські цінності тісно пов'язані з особистісними цінностями людини, які можна умовно розділити на матеріальні і духовні (моральні). Реалізація всіх цих цінностей є необхідною умовою для самоствердження, визнання особистості. Проте, кожна людина робить власний вибір, віддаючи перевагу тим або іншим цінностям [114, с.117].

Формування ціннісних орієнтацій підростаючого покоління в умовах складної і непередбачуваної сучасності з виникненням нових небезпек для життя людини, які призводять до травм, погіршення здоров'я, порушення умов життєдіяльності та загибелі, спрямоване, в першу чергу, на виживання. За твердженням науковців, недопущення і пом'якшення наслідків загроз і небезпек різного характеру не може обмежуватися виключно нормативними,

правовими, організаційно-технічними та освітніми заходами [121, с.18]. Очевидне зростання кількості і масштабів загроз поступово підводить суспільство до необхідності формування культури безпеки життєдіяльності як ціннісної орієнтації кожної особистості, спрямованої на сталий розвиток суспільства й збереження генофонду нації. У цих складних умовах першочерговою ціннісною орієнтацією підростаючого покоління стає розвиток у нього нового світогляду, системи ідеалів, норм і традицій безпечної поведінки, здатних забезпечити культуру безпеки життєдіяльності. Необхідність вирішення даного завдання зумовлює постановку проблеми про шляхи, засоби і методи формування культури безпеки життєдіяльності як ціннісної орієнтації підростаючого покоління, готового до дій в екстремальних ситуаціях (небезпеках).

Культуру безпеки життєдіяльності науковці вважають критерієм рівня розвитку людини і суспільства, що характеризується усвідомленням завдання забезпечення безпеки життєдіяльності в системі особистісних і соціальних цінностей, поширеністю стереотипів безпечної поведінки в повсякденному житті і в умовах небезпечних і надзвичайних ситуацій, ступенем захисту від загроз і небезпек в усіх сферах життєдіяльності [73, с. 41].

Як зазначає В. Михайлюк, у словосполученні «культура безпеки життєдіяльності» закріплено три ознаки явища: родовий (частина культури), видовий (має відношення до безпеки людини) і діяльнісний (у першу чергу, робота свідомості). Дійсно, культура безпеки життєдіяльності як соціальне явище, що протистоїть зовнішній стосовно людини природі, виникло саме як фактор її виживання, тобто йому споконвічно притаманною є «захисна» функція. Культура втілюється в змісті, засобах і продуктах праці, спрямованих на перетворення предметного світу та розвиток сфери людських взаємин. Одночасно вона включає як предметні результати діяльності людей, так і реалізовані в діяльності конкретної людини знання, уміння та навички, світогляд, способи й форми спілкування і характеризує рівень їхнього інтелектуального, морального та естетичного розвитку [164, с. 89-90].

Аналіз наукової літератури і термінологічних джерел [10; 72; 108; 185; 208; 232; 233] дозволяє стверджувати, що визначення поняття «культура» залишається найбільш неоднозначним. Так, у словнику С. Ожегова [185] культура визначається як сукупність виробничих, суспільних і духовних досягнень людей. У філософському словнику [232] наголошується на тому, що культура як соціально-прогресивна творча діяльність людини в усіх сферах буття і свідомості, є діалектичною єдністю процесів створення цінностей, норм, знакових систем тощо, освоєння культурної спадщини, яка спрямована на перетворення дійсності, на перетворення багатства людської історії у внутрішнє багатство особистості, на виявлення і розвиток внутрішніх сил людини.

У педагогічному словнику «культура» (від лат. cultura – опрацювання, виховання, розвиток, шанування) – це визначний історичний рівень розвитку суспільства, творчих сил і здібностей людини, який відображує форми організації життя і діяльності людей в їхніх взаємовідносинах, а також у створюваних ними матеріальних і духовних цінностях [108].

Ю. Рождественський [208] характеризує культуру як діяльність, що гарантує продуктивне життя суспільства за рахунок відбору, систематизації, зберігання, вивчення та організації використання правил і прецедентів діяльності. Культура як особистісний феномен несе в собі якісний показник розвитку особистості в її цілісності, яка формується на основі певної міри засвоєння нею культурного досвіду соціуму в усіх сферах життєдіяльності та її прояву в діяльності та результатах.

І. Шепляковою [245, с.15] на основі аналізу аксіологічних концепцій тлумачення змісту культури встановлено, що її властивості поєднуються навколо поняття «цінність», яке, за Т. Парсонсом, є психологічним утворенням, у якому в знятому вигляді присутнє безпосереднє або опосередковане відношення людини до середовища й себе. Це відношення є результатом особливого суб'єктно-соціального за своєю природою ціннісного акту, складовими якого виступають власне суб'єкт оцінки, об'єкт, що

оцінюється, рефлексія з приводу оцінки та її реалізація [188]. Крім того, дослідниця акцентує увагу на тому, що «цінності особистість опановує самотійно, а не засвоює їх у готовому вигляді. Вироблені в культурі цінності тільки тоді можуть бути органічно сприйняті індивідом і привласнені ним на індивідуально-сенсорному рівні, якщо вони пережиті особистістю, прийняті нею емоційно, а не тільки усвідомлені й засвоєні раціонально» [245, с.15]. Тобто особливо важливою виступає діяльність особистості, спрямована на засвоєння цих цінностей на рівні свідомості, які буде покладено в основу її культури як особистісної характеристики.

Незважаючи на множинність підходів, приєднуємося до науковців, які підтримують позицію В. Гриньової щодо основних положень у розумінні феномену «культура особистості»: суть культури є гуманістичною, людинотворчою, яка полягає в конкретизації загальнолюдських цінностей стосовно кожної людини; продуктом і одночасно творцем культури виступає людина; провідним джерелом культури є діяльність людини; культура включає в себе способи і результати діяльності людини [62, с. 95]. У цьому розумінні підкреслено особливу роль людини в культурі, без якої саме поняття втрачає сенс.

Отже, ураховуючи характеристики культури і безпеки життєдіяльності *культуру безпеки життєдіяльності людини* визначаємо як особистісне утворення, яке характеризується сформованим ціннісним ставленням особистості до вимог безпечного існування в соціумі, усвідомленням необхідності піклуватися про власний фізичний і психічний стан, уникати негативного впливу шкідливих факторів і готовність чинити їм опір. Науковцями [164; 243] підкреслюється, що безпека життєдіяльності можлива за умов дотримання законів безпеки (профілактики, мінімізації, подолання усунення наслідків впливу на людину та природне середовище шкідливих і небезпечних факторів). Культура безпеки життєдіяльності стимулює суб'єктивну необхідність і спроможність використання людиною можливостей (знання, уміння, навички й особисті якості) для безпечної реалізації себе в

житті [127]. На думку Т.Петухової, утворена й функціонуюча в межах людського суспільства культура є діалогічною за своєю суттю з освітою. Вони утворюють культурний феномен безпеки життєдіяльності особистості як її готовності до попередження й подолання небезпечних ситуацій, які загрожують як окремій людині, так і суспільству в цілому [192, с. 66].

Культура безпеки життєдіяльності тісно пов'язана з культурою здоров'я особистості, оскільки покликана забезпечувати стан здоров'я людини, тобто призначенням культури безпеки життєдіяльності і є створення підґрунтя для культури здоров'я. У зв'язку з цим більшість науковців особливу увагу приділяють дослідженню засад культури здоров'я людини на різних етапах її життєдіяльності. Так, у дослідженні В. Горащука розкрито поняття «культура здоров'я школяра», визначено його структуру, базуючись на системному, культурологічному, аксіологічному й особистісно орієнтованому підходах, що підкреслює складність феномену, його ціннісне підґрунтя, необхідність урахування індивідуальності кожної особистості [60].

Поміж існуючих класифікацій складників культури, дотримуємося класифікації, теоретично обґрунтованої В.Гриньовою, відповідно до якої структурними компоненти культури виступають: цінності-знання, цінності-уміння, цінності-якості, цінності-відношення [62].

Розкриємо компоненти культури безпеки життєдіяльності особистості. *Мотиваційно-вольовий* компонент передбачає наявність в підростаючого покоління настанови, інтересів, прагнення до попередження й подолання небезпек, з подальшою рішучістю, самоконтролем і вмінням управляти власними діями в небезпечних ситуаціях. Цей компонент включає: усвідомлення відповідальності як за власне життя, так і за життя оточуючих, докладання вольових зусиль для опору або подолання згубних звичок у власній життєдіяльності. Основою мотиваційно-вольового компоненту є особистісні властивості й здібності, які забезпечують дитині високий ступінь захисту від небезпек у повсякденному житті.

Когнітивний компонент культури безпеки життєдіяльності передбачає оволодіння знаннями з безпеки життєдіяльності. В час інформаційної доби володіння інформацією забезпечує розширення можливостей людині в її існуванні, а отже й можливостей уникати, або долати небезпеки, з якими може стикатися особистість. Саме знання забезпечують теоретичне підґрунтя для оволодіння технологіями діяльності в небезпечних ситуаціях або під впливом небезпечних факторів.

Але наявність знань і сформованість особистісних характеристик дитини не завжди зорієнтовані на їхнє використання в небезпечних ситуаціях. Дуже часто спостерігається розрив між теоретичною і практичною підготовкою особистості. У багатьох з них виявляється несформованим необхідний рівень практичної підготовки до дій в небезпечних ситуаціях. Тому важливим компонентом культури безпеки життєдіяльності виступає *операційний* компонент, що передбачає володіння особистістю методами та прийомами діяльності, вміннями, навичками поведінки в небезпечних ситуаціях. Особистість має вміти уникати негативного впливу, чинити йому опір, а також володіти уміннями піклуватися по своє здоров'я. Високий рівень сформованості цих компонентів свідчить про високий рівень сформованості культури безпеки життєдіяльності особистості в цілому.

Таким чином, основним показником культури безпеки життєдіяльності людини є спроможність і готовність особистості усвідомлено попереджати й долати негативний вплив різного роду небезпек. Така спроможність не виникає сама по собі, а підлягає формуванню в процесі життєдіяльності людини. Дослідниками [217] проаналізовано міжнародний та вітчизняний досвід формування культури безпеки як наукової, організаційної та світоглядної концепції у зв'язку з визнаною проблемою значних втрат для економіки і суспільства, спричинених нехтуванням принципів культури безпеки. Зважаючи на це, суспільство і держава мають бути зацікавленими в створенні умов для формування культури безпеки життєдіяльності в кожного члена

суспільства, що стане значним резервом для підвищення загальної безпеки життєдіяльності населення.

Безумовно, найактивніше процес формування культури безпеки життєдіяльності особистості має відбуватися в період активного опанування людиною дійсності, що припадає на період дитинства, в якому закладаються основи всіх культур особистості, і юнацтва – період усвідомленого розвитку цих основ. Ураховуючи, що культура безпеки життєдіяльності людини передбачає обов'язкову суб'єктивацію позитивно сприйнятих суспільних цінностей (здоров'я, здоровий спосіб життя, піклування про власне здоров'я, подолання негативного впливу тощо), необхідним виявляється створення умов у навчально-виховному процесі для забезпечення такої суб'єктивації.

Важливим соціальним інститутом формування культури особистості в період її становлення (дитинство, юнацтво) виступають заклади освіти, які забезпечують сформованість визначених компонентів культури безпеки життєдіяльності. Як зазначається в науковій літературі [164], культура безпеки життєдіяльності підростаючого покоління – це одна з характеристик цивілізованості суспільства в майбутньому, де цивілізація – це, умовно кажучи, предметне втілення культури. Очевидним є те, що системі освіти відводиться ключова роль у формуванні та розвитку культури українського суспільства взагалі, й зокрема, в формування культури безпеки життєдіяльності підростаючого покоління, адже освіта є «способом входження людини в цілісне буття культури, осягнення й здійснення ... родових і видових смислів життя» [108, с. 68]. У цьому сенсі великого значення надається процесу формування культури безпеки життєдіяльності учнів у закладі освіти.

Термін «формування» як характеристику процесу стосовно особистості прийнято розглядати з двох боків: педагогічної, що уособлює собою проектування особистості, та психологічної, яка уможлиблює її розвиток. За дослідженнями А. Петровського [191], педагогічний і психологічний підходи до формування особистості утворюють нерозривний зв'язок. У сучасній науковій і методичній літературі використовуються різні терміни для

позначення процесу формування світогляду людини з безпеки її життєдіяльності. Так, Т. Петухова вважає спорідненими категоріями до поняття «формування культури безпеки життєдіяльності» такі терміни:

- «формування особистості безпечного типу», що представляє собою широкий соціальний аспект формування готовності людини до попередження й подолання небезпечних ситуацій. Цей процес відбувається під впливом економічних, політичних, ідеологічних, кліматично-географічних, соціально-психологічних, культурологічних і педагогічних факторів. Виховання культури безпеки життєдіяльності людини виступає складником педагогічного напрямку цього процесу;

- «виховання культури особистої безпеки» – категорія системи взаємозалежних педагогічних понять для опису й пояснення процесу підготовки вихованців до попередження й подолання небезпечних ситуацій;

- «виховання культури безпечної життєдіяльності» – вихідна категорія системи взаємозалежних педагогічних понять для опису й пояснення процесу формування установок до безпечного життя й діяльності, потреби в здоровому способі життя;

- «навчання основам безпеки життєдіяльності» – виховання культури безпечної життєдіяльності в цілеспрямованому навчальному процесі під час вивчення школярами навчального предмета «Основи безпеки життєдіяльності»;

- «підготовка до безпечної поведінки» – процес розгляду педагогічних аспектів навчання й виховання готовності до попередження й подолання небезпечних ситуацій [193, с. 61-62].

Отже, проведений аналіз споріднених дефініцій дозволяє зробити висновок про те, що *«формування культури безпеки життєдіяльності особистості в освітньому закладі»* – це цілеспрямований спеціально організований педагогічний процес повідомлення учню інформації про небезпеки, їх загрозу та шляхи їх попередження й подолання; пропаганди знань зі здоров'язбереження; забезпечення усвідомлення учнем й формування в

нього настанови до безпеки власного життя й діяльності, потреби в здоровому способі життя; організації діяльності з вироблення стереотипів безпечної поведінки в повсякденному житті та в умовах небезпечних і надзвичайних ситуацій. У такому випадку здоров'язбережувальна поведінка характеризується як дії і вчинки особистості, що попереджають, мінімізують ймовірні, або реальні ризики та загрози. А здоров'язбережувальна діяльність особистості – як така, що спрямована на створення умов для спроможності чинити опір ризикам і загрозам різного характеру, особливо соціальним.

Безумовно, формування культури безпеки життєдіяльності учня – це процес тривалий і багатокомпонентний, основними напрямками якого визначаємо такі:

- формування ціннісного ставлення до власного здоров'я і здоров'язбережувальної діяльності;
- формування мотивації до попередження й подолання небезпек (здоров'язбережувальної поведінки);
- формування потреби піклуватися про власний стан здоров'я, чинити опір негативним впливам (здоров'язбережувальної діяльності);
- пропаганда знань з галузі безпеки життєдіяльності: поширення інформації, ідей, цінностей, даних про досягнення науки і техніки в даному аспекті з метою формування емоційних станів, знань і уявлень;
- прищеплення знань, умінь і навичок у сфері безпеки життєдіяльності засобами навчальної і виховної діяльності (створення для цього спеціальних умов);
- розвиток мислення підростаючого покоління як підґрунтя для прийняття обґрунтованих рішень в особистому й соціальному житті щодо попередження негативних явищ, подолання їхніх наслідків.

Запорукою формування цілісного уявлення дитини про безпеку життєдіяльності в освітньому процесі виступає реалізація принципів послідовності і безперервності. Так, педагоги наголошують на тому, що основу особистої безпеки дитини закладають батьки в родині, і саме в сімейному

вихованні формується її світоглядна, моральна і психологічна готовність до подолання небезпеки. Дуже важливу роль відіграє взаємозв'язок між вихованням у сім'ї та навчальним закладом, який використовує, за Т. Лодкіною [153, с. 137], в структурі виховання особистісної безпеки компоненти (виховання, взаємовиховання, самовиховання, перевиховання), які в сукупності і забезпечують принцип безперервності в формуванні культури безпеки життєдіяльності підрастаючого покоління.

Безперечно, зміст освіти в означеному контексті повинен охоплювати всі ланки системи виховання і навчання в закладі загальної освіти впродовж усіх його періодів з урахуванням вікових особливостей дітей. Однією з умов організації процесу формування культури безпеки життєдіяльності школярів має бути глибоке і всебічне знання особистості кожного учня та виявлення його здібностей і схильностей, звичок поведінки і захоплень на всіх вікових етапах його розвитку. У вітчизняній практиці науковцями-психологами [4; 160; 172; 191] і педагогами [25; 29 та ін.] визначено основні періоди розвитку школяра відповідно до періодів організації навчання в закладах освіти: молодший шкільний вік (початкова школа), підлітковий вік (середня школа) і вік ранньої юності (старша школа). Експериментальними дослідженнями доведено, що для кожної групи учнів характерними є вікові та індивідуальні особливості психічного розвитку [160, с. 59]. Особливе значення для вирішення проблеми дослідження з формування культури безпеки життєдіяльності школяра має характеристика психовікових особливостей учнів стосовно процесу усвідомлення цінностей здоров'я, безпечної життєдіяльності. Так, за А. Марковою, в різні вікові періоди по-різному виявляється активна життєва позиція учнів. У молодшому шкільному віці вона пов'язана з «позицією школяра», в середньому шкільному віці – з «позицією члена колективу ровесників», у старшому шкільному віці – з «позицією колективу дорослих» і проблемою вибору місця і соціальної ролі [160, с. 92]. Безперечно, позиція дитини відповідно до віку зумовлює її особистісне ставлення до власної особистості, стану здоров'я, сенсу життєдіяльності тощо.

На підставі шкільної періодизації можна визначити особливості формування культури безпеки життєдіяльності школяра на кожному з етапів його розвитку.

Так, у період молодшого шкільного віку (від 6-7 до 11 років) розвиток мотивації, ураховуючи психологічні властивості цього періоду, включає в себе усвідомлення покладених на особистість обов'язків, розуміння того, що невиконання правил поведінки шкодить інтересам колективу й кожного учня, а як внаслідок – і безпеці власної життєдіяльності. У цей період шкільне навчання, яке вимагає від учнів регулювання поведінки, вміння активно керувати увагою, слухати, думати, запам'ятовувати, заучувати, узгоджувати свої потреби з вимогами вчителя, активно сприяє формуванню вольових якостей (самостійності, впевненості у власних силах, витримки, наполегливості, самоконтролю). Фізхвилинки, провітрювання в класі, нагляд вчителя за осанкою учня, які необхідні внаслідок фізичних особливостей молодшого шкільного віку, дають установку на формування готовності школярів до попередження й подолання небезпек в питаннях здоров'язбереження. Завдяки формуванню логічної пам'яті стає можливим засвоєння як теоретичних знань, так і практичних умінь і навичок, що виявляється в формуванні ставлення до себе, власного життя як до унікального і неповторного; набуття школярами «азбучних знань», уявлень, умінь і навичок зі збереження й зміцнення здоров'я, пожежної й дорожньої безпеки, правил поведінки школяра в побуті, на вулиці, для уникнути побутових травм і збереження життя. Слід відзначити велику роль учителя початкових класів у доведенні необхідності і цінності такої інформації для учнів початкової школи, контролю за неухильним виконанням тих вимог з власної безпеки життєдіяльності, що висуваються до учнів. Постійне наголошення на безпечній поведінці учнів шляхом записів у щоденнику дозволяє акцентувати увагу батьків на важливості цієї проблеми в повсякденній поведінці їхніх дітей.

У підлітковому віці (від 11 до 15 років) зазнає якісних змін мотивація учнів до попередження й подолання небезпек. Поглиблюючись і

диференціюючись, пізнавальні інтереси до безпеки життєдіяльності стають виразнішими, стійкішими і змістовнішими. Одночасно моральні якості школяра є тісно пов'язаними з вольовими. Слабшає, або повністю зникає можливість навіювання, зміцнюється сила волі підлітка, його самовладання, зростає здатність до подолання утруднень, вияву рішучості й наполегливості. Фізичні та психологічні особливості підлітків уможлиблюють збільшення обсягу уваги, вдосконалення вміння розподіляти і переключати її, як умови самоконтролю й саморегуляції в небезпечних ситуаціях. Теоретичні й практичні курси підготовки забезпечують підлітків широким підґрунтям знань, умінь і навичок з питань безпеки життєдіяльності та створюють основу для готовності підлітків до попередження й подолання небезпек. Підлітки, що піддають інформацію сумнівам і потребують доведення, впевнених прикладів, зумовлюють необхідність докладання особливих зусиль з боку суб'єктів освітнього процесу з формування компонентів культури безпеки життєдіяльності.

Рання юність (від 15 до 18 років) є віком безпосередньої підготовки підростаючої особистості до життя як дорослої людини, вибору професії, виконання соціальних функцій. Аналіз психолого-педагогічної літератури [6; 156; 172] засвідчує, що учні старших класів визнаються найбільш сенситивною віковою категорією в контексті формування культури безпеки життєдіяльності, оскільки саме в цьому віці відбувається засвоєння найважливішої інформації, пов'язаної з забезпеченням власної безпеки, визначаються фундаментальні життєві принципи, відбувається інтенсивна робота над формуванням власної особистості, виробляється індивідуальний стиль поведінки, розвивається критичність мислення, інтенсивно формується здатність до самопізнання і самосвідомості. Тобто створеною є ґрунтовна основа для формування всіх компонентів культури безпеки життєдіяльності старшокласника.

Вік старшокласників характеризується інтенсивним розвитком загальних і спеціальних здібностей на базі основних провідних видів діяльності: навчання, спілкування й праці. У навчальній діяльності формуються загальні

інтелектуальні здібності старшокласника, зокрема понятійне теоретичне мислення. Це відбувається за рахунок засвоєння понять, удосконалення вміння користуватися ними, міркувати логічно й абстрактно. У спілкуванні формуються та розвиваються комунікативні здібності старшокласників, які включають уміння спілкуватися з незнайомими людьми, досягати поставлених цілей. У праці йде активний процес становлення тих практичних умінь і навичок, які в майбутньому можуть знадобитися для вдосконалення професійних здібностей. Одночасно збільшується обсяг уваги, яка стає більш вибірковою і відповідає інтересам старшокласника. У цих умовах проблема формування спеціальних знань, умінь, навичок, адекватних дій і поведінки становить особливий інтерес для педагогічної науки та освітньої практики. Необхідність вирішення даних завдань обумовлює постановку проблеми про шляхи, засоби і методи формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників [3; 83; 94].

Підґрунтям формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників в умовах закладу загальної середньої освіти є загальноосвітній процес навчання безпеці життєдіяльності, що має за мету набуття учнями знань і досвіду ставлення людини до власної безпеки та безпеки інших людей, який покладається на такий складник змісту освіти як дисципліна «Здоров'я і фізична культура».

Згідно Постанов КМУ про затвердження «Державного стандарту початкової загальної освіти» й «Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти» метою освітньої галузі «Здоров'я і фізична культура» є формування й в подальшому розвиток здоров'язбережувальної компетентності шляхом набуття учнями навичок збереження, зміцнення, використання здоров'я та дбайливого ставлення до нього, розвитку фізичної культури особистості та готовності до дій в умовах надзвичайних ситуацій та захисту Вітчизни [198; 199]. Загальними змістовими лініями вказаної освітньої дисципліни є здоров'я, фізична культура, безпека життєдіяльності, захист Вітчизни й цивільна оборона [198; 199].

У період навчання в десятому-одинадцятому класах предметами інваріативної складової освітньої галузі «Здоров'я і фізична культура» Базового навчального плану ЗЗСО є «Захист Вітчизни» і «Фізична культура». Ці предмети є обов'язковими для вивчення в усіх закладах в певному обсязі. Згідно з наказами [177; 180] на вивчення предметів «Захист Вітчизни» й «Фізична культура» у старшій школі відводиться 0,5 і 2 години на тиждень, відповідно, для всіх типів загальноосвітніх навчальних закладів, що впливає на підвищення якості фізичного розвитку старшокласників.

Слід відзначити, що курсу «Фізична культура» приділяється увага впродовж усього періоду шкільної освіти з метою формування ціннісних орієнтацій на здоровий спосіб життя школярів й сприяння їх правильному фізичному розвитку [186, с. 78-79]. Він передбачає розподіл на розділи: теоретико-методичні знання, загальна фізична підготовка, рухова діяльність (види спорту). Навчальна програма з дисципліни «Фізична культура» для 10-11 класів побудована за модульною системою. Вона повинна обов'язково складатися з двох модулів: теоретико-методичні знання та загальна фізична підготовка. Особлива увага при побудові навчальної програми приділяється віково-статевим особливостям дитини цього віку, індивідуальним схильностям і індивідуальним особливостям фізичного розвитку. Оцінювання досягнень учня з предмету «Фізична культура» має здійснюватись комплексно, за декількома критеріями, а не тільки за виконання навчальних нормативів: опанування техніки та виконання вправи, засвоєння теоретико-методичних знань, ступінь активності учнів на уроках, участь у спортивних змаганнях тощо.

Освітньою галуззю «Здоров'я і фізична культура» передбачено вивчення старшокласниками (10-11 клас) дисципліни «Захист Вітчизни», метою якої є підготовка до можливого захисту Батьківщини, актуального упродовж тривалого часу для українського народу. Предмет «Захист Вітчизни» викладається на підставі чинного законодавства та входить до інваріантної складової Базового навчального плану [176]. Основними розділами дисципліни

є: основи загальної військової підготовки (прикладна фізична підготовка), основи медичної підготовки, основи цивільного захисту. Відповідно до тижневого плану на вивчення цієї дисципліни відводиться 1 година на тиждень протягом року за тематичними планами № 1 і № 2, в залежності від статевої належності, релігійних переконань та стану здоров'я учнів.

Кількість годин, відведених на вивчення дисциплін освітньої галузі «Здоров'я і фізична культура» Базового навчального плану, може бути збільшена за рахунок варіативної частини, у результаті приросту годин чинних програм галузі на засвоєння окремих розділів. Варіативна складова визначається та формується ЗЗСО з урахуванням регіональних (природних, техногенних, соціально-політичних) особливостей, індивідуальних освітніх інтересів старшокласників, їхнього стану фізичного розвитку та здоров'я.

Проведений аналіз теоретичної літератури з проблеми засвідчує думку науковців щодо необхідності надання переваги в підготовці старшокласників з питань безпеки життєдіяльності діяльності практичного характеру, що відповідає психологічним особливостям віку старшокласників: проведення дискусій; дебатів; вікторин; використання ситуаційного аналізу; організація рольових ігор з безпеки життєдіяльності; проведення оздоровчих заходів, тижнів здоров'я та безпеки життєдіяльності; організація заходів з профілактики шкідливих звичок; проведення тренінгів з захисту в надзвичайних ситуаціях; організація і проведення вистав, творчих конкурсів, проектів, присвячених заохоченню учнів до безпечної життєдіяльності; екскурсій до Державних служб захисту населення (поліція, швидка допомога, пожежна служба), центрів соціальних служб, оздоровчих центрів; реалізація завдань військово-патріотичного виховання (екскурсії до військових частин, військових навчальних закладів, військових музеїв, проведення туристичного походу з військово-патріотичною тематикою) тощо. Безперечно, такі форми і методи відповідають визначеним особливостям старшокласників, зумовленим розвитком інтелектуальних здібностей, уваги, мислення, пам'яті.

Слід зазначити, що предмети «Основи здоров'я» або «Основи безпеки

життєдіяльності» є передбаченими варіативною частиною циклу Базового навчального плану старшокласників, проте можуть бути відсутніми і реальним планам підготовки, оскільки мають рекомендований характер. Разом з тим, практично не використовуються програмні можливості для набуття учнями практичних навичок: найчастіше проведення уроків зводиться до простої передачі інформації учням. Слід відзначити, що в більшості навчальних закладів не ведеться належної роботи щодо створення кабінету основ здоров'я; непоодинокими є випадки, коли вчителі не проходили курсової перепідготовки як вчителі основ здоров'я або основ безпеки життєдіяльності, що є неприпустимим; спостерігаються випадки використання годин, відведених на предмет «Основи здоров'я» або «Основи безпеки життєдіяльності», для довантаження вчителів або класних керівників, що не мають відповідної підготовки.

Ці та інші недоліки вказують на відсутність кваліфікованих учителів з безпеки життєдіяльності, що є ще однією суперечністю між вимогами до фахівця з галузі безпеки життєдіяльності та недосконалістю державної системи освіти. Так, у сучасному переліку педагогічних спеціальностей немає вчителя з основ безпеки життєдіяльності або з основ здоров'я, тому у закладах вищої педагогічної освіти України, інститутах підвищення кваліфікації в рамках викладання «Безпеки життєдіяльності» проводиться спеціалізація вчителів іншого фаху. Натомість дослідниками визначено, що лише незначна частка вчителів має високий, достатній і середній рівень готовності до формування культури безпеки життєдіяльності школярів [55, с. 24-25]. Разом з тим, науковці наголошують на тому, що підвищення рівня підготовки фахівців з питань безпеки життєдіяльності, удосконалення програм, підручників, методичних посібників до викладання цієї дисципліни сприятимуть ефективному вихованню учнів. Реалізація принципів формування компетентності в питаннях безпеки життєдіяльності може бути досягнута на основі ретельно організованої безперервної системи освіти і виховання, що охоплює всі ланки – від дошкільних закладів освіти до інститутів підвищення

кваліфікації та перепідготовки педагогічних кадрів. Постає проблема підготовки кваліфікованих фахівців, здатних до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників. Так, Т. Петухова, розкриваючи роль вчителя в роботі з формування культури безпеки життєдіяльності в учнів основної школи, пропонує запровадити в систему його підготовки спецкурс «Психолого-педагогічні основи культури безпеки життєдіяльності» [194].

Вирішення цієї проблеми науковці пропонують розпочинати з урахування міжпредметних зв'язків. Найчастішими недоліками в знаннях студентів є фрагментарність, безсистемність, формалізм, невміння аналізувати, узагальнювати, застосовувати вивчене на практиці або в нестандартних ситуаціях. Однією з причин цього є той факт, що для молодих викладачів відомості, здобуті під час вивчення певного предмета, так і залишилися сумою фактів, понять, законів, теорій, мало пов'язаних між собою. У їхній свідомості утворюється не гнучка, рухлива система знань, а механічна сукупність переважно ізольованих блоків інформації з окремих шкільних курсів. Проте, саме міжпредметні зв'язки є тим міцним фундаментом забезпечення свідомості опанованих знань [48,с. 6], на чому наполягає в дослідженні С. Гвоздій [57].

О. Пуляк обґрунтовано педагогічні засади та методичну систему підготовки майбутніх учителів природничих дисциплін, на яких покладено створення безпечних, комфортних і результативних умов навчання та формування культури безпеки школярів [202]. Л.Сидорчук [216] у своєму дослідженні звернулася до питань викладання основ безпеки життєдіяльності в школі у зв'язку з підготовкою вчителя фізики. Автор визначає місце і роль інтегрованого курсу «Безпека життєдіяльності» в системі підготовки вчителя фізики в педагогічних університетах, обґрунтовує модель формування готовності студентів, що навчаються на фізичному факультеті, до викладання основ безпеки життєдіяльності в школі.

Г. Кондрацька [110] виявила та обґрунтувала специфіку і стан підготовки учителів фізичної культури до викладання основ безпеки життєдіяльності, обґрунтувала модель підготовки студентів – майбутніх учителів фізичної

культури до викладання основ безпеки життєдіяльності в загальноосвітній школі. У дослідженні В. Горашука обґрунтовано взаємозв'язок між рівнем культури школярів та станом їхнього здоров'я і зроблено акцент на потенціалі фізичної культури у формуванні культури здоров'я, знання та вміння з якої доцільно інтегрувати зі змістом дисциплін «Валеологія» та «Безпека життєдіяльності» з метою цілісного формування культури здоров'я школярів [60].

С. Гвоздій [57], указуючи, що в програмі підготовки фахівців усіх спеціальностей є теми, які близькі до проблем безпеки в навколишньому середовищі, на виробництві, наголошує на урахуванні можливостей міжпредметних зв'язків. Так, автор зазначає, що фізик має змогу звернути увагу на радіаційні елементи та їх використання людиною, шкідливість електромагнітного випромінювання для живих істот, швидкість розповсюдження ударної хвилі тощо; фахівці з хімії звертають увагу на отруйні речовини, небезпечність кислот, класифікацію лікарських засобів; біолог, який використовує знання з фізіології людини, мікробіології, доводить знання про особливості поведінки під час біологічної небезпеки (отруєннях, ушкодженнях тканин, кісток тощо). Окрему увагу дослідник приділяє ролі психолога, який повинен ознайомлювати школярів з психологічними аспектами БЖД, підготовкою до правильної поведінки під час надзвичайних ситуацій, терористичних актів та з методами реабілітації постраждалих.

Б. Ведмеденко підкреслює, що розрізнені, не пов'язані між собою знання не можуть вважатися свідомими в повному розумінні слова. Відповідно до фізіолого-психологічних даних про системність роботи мозку людини її розумовий розвиток відбувається на основі утворення і нагромадження в корі великих півкуль різноманітних систем нервових зв'язків (асоціацій). Вищий ступінь таких зв'язків — міжсистемні асоціації, на основі яких узагальнюються й усвідомлюються знання [48, с. 6]. О. Кобилянський зазначає, що навчання з питань безпеки життєдіяльності треба розглядати як формування культури,

гуманного світосприйняття та переконання про можливість встановлення гармонійних відносин між людиною, технікою та середовищем [105].

Результати проведеного О. Холодним дослідження засвідчили, що для вирішення завдань підвищення ефективності навчально-виховного процесу, який би забезпечував формування в учнів здорового способу життя та зміцнення їхнього здоров'я, необхідним є створення спеціального предметно-методичного об'єднання вчителів з проблематики здоров'я школярів. До складу такого об'єднання, на думку автора, повинні входити вчителі: фізичної культури, основ здоров'я, основ безпеки життєдіяльності, основ медичних знань, а також практичні психологи та соціальні педагоги. Як бачимо, дослідник урахує роль шкільного соціального педагога як представника психологічної служби і дієвого суб'єкта виховного процесу у формуванні культури здоров'я школярів [237].

Г. Догару розглянуто проблему формування здорового способу життя учнів як найголовнішого пріоритету загальноосвітніх навчальних закладів. Звертаючи увагу на актуальність вивчення предметів «Основи здоров'я» та «Основи безпеки життєдіяльності», на яких учні знайомляться з основами валеології, в них формуються знання про фізичний розвиток, раціональне харчування, дбайливе ставлення до природи, особисту гігієну, загартування, правила поведінки в суспільстві, автор робить акцент на необхідності урахування міжпредметних зв'язків біології з «Основами здоров'я», ОБЖД з фізикою та хімією, тематичних конкурсів на кшталт «Молодь обирає здоров'я», «Школа проти СНІДу», які дозволяють здійснювати формування в учнів навичок здорового способу життя, валеологічного світогляду, що сприяє збереженню і зміцненню здоров'я [67]. Погоджуємося з думкою автора і вважаємо, що координатором такої систематичної і взаємопов'язаної діяльності всіх суб'єктів навчально-виховного процесу може виступати саме соціальний педагог.

Слід відзначити, що постійне зростання складності діяльності сучасної людини та її негативних наслідків для навколишнього середовища та самого

життя людини зумовили потребу в виділенні і підготовці фахівця, здатного впливати і забезпечувати формування культури безпеки життєдіяльності учнів, діяльність якого не обмежується лише функціональними обов'язками (володіння основами педагогічної теорії), а передбачає турботу про дитину, її безпечне існування в соціальному середовищі. Заклади освіти відчували потребу в фахівцеві, в обов'язки якого слід було б включити функції з координації всіх виховних впливів на особистість школяра з метою формування в нього культури безпеки життєдіяльності. Така потреба підсилювалася актуальністю впливу на учня саме зростаючої хвилі соціальних небезпек.

З урахуванням нестабільного стану нашої країни, що призвів до виникнення нових соціальних проблем, які відбилися на вихованні та розвитку дітей, підлітків і молоді, виникла гостра необхідність у розвитку соціально-педагогічної галузі в Україні і запровадженню нової посади фахівця в ЗЗСО – соціального педагога. На нашу думку, саме на нього покладається функція розкриття всієї сфери прояву соціальних небезпек, медико-біологічних і соціальних проблем здоров'я школяра. Соціальний педагог – це фахівець, для якого проблема безпечної життєдіяльності учнів набуває практичних дій. Крім того, що він відповідає за необхідний рівень безпеки для себе, для осіб, які його оточують (сім'я, колеги, знайомі), на нього покладається відповідальність попередити і подолати негативні явища в учнівському середовищі, навчити учнів основам захисту власної особистості. Діяльність соціального педагога може бути схарактеризована як один із багатопланових видів професійної діяльності, багатогранність і різноманітність якої потребує від соціального педагога високого рівня підготовки з питань безпеки. Ця проблема загострюється в зв'язку з різкими змінами в економічному, політичному та соціальному житті країни, що зумовили прояву нових соціальних небезпек, які, в першу чергу, позначилися на вихованні, розвитку, соціальному формуванні дітей, підлітків та молоді, і профілактика яких визначається як напрям у формуванні культури безпеки життєдіяльності особливості.

Таким чином, аналіз змісту освітньої галузі «Здоров'я і фізична культура» і особливостей реалізації формування культури життєдіяльності старшокласників у закладі загальної середньої освіти дозволив виявити існуючі проблеми: 1) незабезпечення в повному обсязі опанування учнями питань із безпеки життєдіяльності через неузгодженість змісту окремих навчальних предметів; 2) порушення поетапного й системного формування компонентів культури безпеки життєдіяльності старшокласників; 3) відсутність окремої дисципліни, яка б забезпечила узагальнення знань учнів із різних галузей з безпеки життєдіяльності; 4) недостатня підготовленість учителів-предметників до комплексного забезпечення формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників; 5) неврахування в процесі формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників можливостей різних суб'єктів освітнього процесу закладу освіти (психолога, соціального педагога). У цілому, нескоординованою залишається діяльність з забезпечення різних напрямів, що створюють основу для культури життєдіяльності старшокласника: питання здоров'я людини, його складники (фізичне, психічне, соціальне духовне здоров'я); про способи дотримання здорового способу життя; запобігання захворювань, попередження травматизму, нещасних випадків; формування негативного ставлення до шкідливих звичок, впливу психологічних чинників на безпечне існування тощо.

Отже, постає необхідність обґрунтування ролі соціального педагога в формуванні культури безпеки життєдіяльності старшокласників у закладах загальної середньої освіти, на якого покладаються функції з профілактики негативних явищ в дитячому і молодіжному середовищі, а основне – саме з ним як дієвим суб'єктом виховного процесу в закладах освіти пов'язані сподівання суспільства і фахівців освіти з виконання координаційних функцій з поєднання й спрямування зусиль усіх суб'єктів. Такі вимоги до соціального педагога вимагають розроблення теоретичних засад підготовки майбутнього фахівця до реалізації покладених на нього функцій з формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників.

Висновки до розділу 1

Проведений аналіз наукової літератури дозволив визначити ключові поняття дослідження і розкрити основи формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників.

Ураховуючи зміст ключових понять «безпека» через відсутність «небезпеки» як суб'єктивної оцінки особою або живою системою об'єктивної реальності; «життєдіяльність» як складного біологічного процесу збалансованого існування й дій людини в життєвому середовищі з метою самореалізації власних інтересів, життєвих потреб і можливостей, визначено зміст поняття «безпека життєдіяльності» як життєнеобхідний стан людини, суспільства, людства в цілому без впливу або наявності надмірної небезпеки на них, що забезпечує не тільки повноцінне життя для реалізації можливостей і задоволення потреб, а й дає надію на сталий розвиток у майбутньому.

На підставі аналізу небезпек, які активно впливають на сучасного школяра, виокремлено й схарактеризовано компоненти його безпеки життєдіяльності: 1) безпека при взаємодії з природними явищами (передбачає безпеку на воді, на льоду, під час подорожі в ліс, грози, шквалу, збирання грибів і лікарських рослин, поводження з домашніми й дикими тваринами тощо); 2) безпека при взаємодії з технічними засобами (дорожньо-транспортна безпека, радіаційна безпека, електробезпека, газобезпека, безпека при використанні побутової хімії, піротехнічних засобів, знаходженні вибухонебезпечних предметів тощо); 3) моральна стійкість до соціальних небезпек (усвідомлене негативне ставлення до соціальних небезпек: наркоманії, тютюнопаління, алкоголізму, проституції, вандалізму тощо).

«Культуру безпеки життєдіяльності людини» визначено як особистісне утворення, яке характеризується сформованим ціннісним ставленням особистості до вимог безпечного існування в соціумі, усвідомленням необхідності піклуватися про власний фізичний і психічний стан, уникати негативного впливу шкідливих факторів і готовність чинити їм опір. Основним

показником культури безпеки життєдіяльності людини є спроможність особистості усвідомлено попереджати й долати негативний вплив різного роду небезпек, що підлягає формуванню в процесі життєдіяльності людини. Структурними компонентами культури безпеки життєдіяльності особистості визначено мотиваційно-вольовий, когнітивний, операційний.

Узагальнення наукових досліджень дозволило *«формування культури безпеки життєдіяльності особистості в освітньому закладі»* як цілеспрямований спеціально організований педагогічний процес повідомлення учню інформації про небезпеки, їх загрозу та шляхи їх попередження й подолання; пропаганди знань зі здоров'язбереження; забезпечення усвідомлення учнем й формування в нього настанови до безпеки власного життя й діяльності, потреби в здоровому способі життя; організації діяльності з вироблення стереотипів безпечної поведінки в повсякденному житті та в умовах небезпечних і надзвичайних ситуацій.

З'ясовано особливості формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників (від 15 до 18 років), зумовлені суб'єктивними (психовікові характеристики: сенситивність до моральних проблем, фундаменталізація життєвих принципів, вибіркове ставлення до інформації, індивідуальний стиль поведінки, критичність мислення, інтенсифікація здатності до самопізнання і самосвідомості) і об'єктивними чинниками (вибір професії, залучення до активного виконання соціальних функцій).

Виявлено й схарактеризовано можливості ЗЗСО у формуванні культури безпеки життєдіяльності старшокласників під час викладання дисциплін освітньої галуззі «Здоров'я і фізична культура» учителями різних спеціалізацій з використанням практичних методів навчання. З'ясовано існуючі проблеми з формування культури життєдіяльності старшокласників: 1) незабезпечення в повному обсязі опанування учнями питань із безпеки життєдіяльності через неузгодженість змісту окремих навчальних предметів; 2) порушення поетапного й системного формування компонентів культури безпеки життєдіяльності старшокласників; 3) відсутність окремої дисципліни, яка б

забезпечила узагальнення знань учнів із різних галузей з безпеки життєдіяльності; 4) недостатня підготовленість учителів-предметників до комплексного забезпечення формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників; 5) неврахування в процесі формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників можливостей різних суб'єктів освітнього процесу закладу освіти (психолога, соціального педагога).

Матеріали розділу відбито в наукових публікаціях автора [138; 139; 141; 144; 148; 149; 150; 152].

РОЗДІЛ 2

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА ДО ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ БЕЗПЕКИ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ

2.1 Роль соціального педагога в формуванні культури безпеки життєдіяльності старшокласників

Для формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників шляхом приділення уваги забезпеченню її компонентів, ураховуючи виховний характер цього процесу, значний потенціал має соціально-педагогічна діяльність і шкільний соціальний педагог як її організатор і координатор зусиль різних суб'єктів. Слід відзначити, що соціально-педагогічна діяльність, хоча й часто ототожнюється з роботою шкільного соціального педагога, є процесом більш широким, який охоплює й інших внутрішніх і зовнішніх суб'єктів освітнього процесу ЗЗСО.

Соціально-педагогічна діяльність як суспільне явище являє собою своєрідну модель діяльності, спрямованої на розв'язання завдань соціального виховання, підтримки і захисту дитини-школяра на всіх етапах шкільного навчання. Дотримуємося визначення, наведеного в енциклопедичному виданні [75]: «соціально-педагогічна діяльність – різновид професійної діяльності, яка спрямована на реалізацію завдань соціального виховання, створення сприятливих умов соціалізації, всебічного розвитку особистості, задоволення її соціокультурних потреб або відновлення соціально схвалених способів життєдіяльності» [75, с.185]. Отже, науковці визначають, що соціально-педагогічна діяльність є різновидом професійної діяльності, яка має свою структуру, що визначає взаємозв'язок її елементів [84, с.9]. Аналіз досліджень провідних науковців з галузі соціальної педагогіки дозволяє стверджувати, що основні структурні компоненти соціально-педагогічної діяльності визначені однак, а деякі розбіжності в їх кількості та змісті лише свідчать про те,

що окреслена система перебуває на шляху розвитку й збагачення. Так, О. Безпалько, структуруючи соціально-педагогічну діяльність, виокремлює такі компоненти: суб'єкт, об'єкт, мета, завдання, зміст, технології, результат [19, с.47-80]. І. Зверева звертає увагу на мету, принципи, напрями, етапи, сфери, зміст, форми, методи, прийоми, професійні якості її виконавця [223, с. 48-57]. А. Капська надає значення суб'єкту, об'єкту, меті, змісту та функціям [222, с. 39-47]. Спираючись на досвід науковців, визначимо структуру соціально-педагогічної діяльності з формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників в умовах ЗЗСО та охарактеризуємо її компоненти, починаючи з об'єкта й суб'єкта.

У підручниках вітчизняних і зарубіжних авторів об'єктом соціально-педагогічної діяльності виступає дитина від народження до 18 років, але існує інша точка зору, за якою об'єктом може виступати особа з проблемами соціально-педагогічного характеру, незалежно від її віку, ураховуючи пролонгованість освітнього і виховного процесів по відношенню до людської життєдіяльності. А. Капська визначає такі групи об'єктів соціально-педагогічної діяльності: інваліди (представники різних вікових груп); сім'ї, в яких виховуються діти-інваліди; діти і дорослі, які мають психологічні проблеми, стреси; схильні до суїциду; люди похилого віку; діти й молодь, схильні до девіантної поведінки; діти, які зазнають психічного, фізичного або сексуального насильства; сім'ї, в яких живуть особи, схильні до вживання наркотиків, алкоголю; кризові, неблагополучні сім'ї, в яких виховується діти-сироти або діти, що залишились без батьківської опіки; багатодітні сім'ї; неповні сім'ї; сім'ї, де проявляється жорстока поведінка батьків, конфліктні ситуації, сексуальна розбещеність; діти, які опинились у складних критичних ситуаціях з різних причин [101, с. 28]. Як бачимо, науковець вважає об'єктами соціально-педагогічної діяльності різні категорії, об'єднані наявністю соціальних проблем, вирішення яких передбачає використання педагогічних механізмів.

Л. Завацька вважає, що за характером потреб об'єкти соціально-педагогічної діяльності можна поділити на три групи: перша – соціально-незахищені люди; друга – маргінальні; третя – особи з відхиленнями в поведінці [84, с. 10]. Авторське бачення має право на існування, проте, на нашу думку, для класифікації обрано неоднорідні показники відповідно до обаного характеру потреб.

Стосовно об'єктів соціально-педагогічної діяльності в ЗЗСО, безперечно, ними виступають школярі, котрі перебувають в активному періоді соціалізації й потребують створення умов для неї, а відносно досліджуваної діяльності, спрямованої на формування культури безпеки старшокласників, такими об'єктами є учні старшої школи, які навчаються в 9-11 класах. Провідним видом діяльності для старшокласників залишається навчальна діяльність, проте вона здобуває вибіркового характеру щодо акцентів учнів на ті навчальні дисципліни, що стануть підґрунтям для майбутньої професії. Розширюється коло взаємодії учнів завдяки відвідування ними секцій, курсів, угруповань за майбутніми професійними і життєвими інтересами. Свідоме обрання кола спілкування і взаємодії старшокласників може мати як позитивний, так і негативний вплив на особистість учня старшого класу, що слід урахувати суб'єктам соціально-педагогічної діяльності.

До суб'єктів соціально-педагогічної діяльності, за твердженням науковців, можуть належати: органи влади, недержавні організації, фізичні особи. За рівнем впливу закладів, організацій, спеціалістів на виховання й захист дитини виокремлюють три категорії суб'єктів: провідні (соціальні педагоги, соціальні працівники, інші фахівці); супроводжуючі (заклади, організації, фахівці галузі спорту, культури, охорони здоров'я, соціального захисту); опосередковані (фінансові, економічні та інші організації) [162, с.15]. Становлення провідних суб'єктів соціально-педагогічної діяльності ЗЗСО України відбувалося поступово, упродовж майже трьох десятиліть з початку 90-х років XX століття. Проте, можна зазначити, що усталеності і завершеності процесу поки що не спостерігається.

Реформування освіти в Україні, як реалізація Державної національної програми «Освіта: Україна ХХІ століття», в якій визначено «стратегію розвитку освіти в Україні на найближчі роки та перспективу на ХХІ століття, створення життєздатної системи безперервного навчання і виховання для досягнення високих освітніх рівнів, забезпечення можливостей постійного духовного самовдосконалення особистості, формування інтелектуального та культурного потенціалу як найвищої цінності нації» [181], призвели до впровадження й розвитку психологічної служби в системі освіти України. Як визначено в Положенні про психологічну службу в системі освіти України (наказ МОН України № 127 від 03.05.1999 р.), психологічна служба – це сукупність закладів, установ, підрозділів і посад, що складають єдину систему, основу якої становлять фахівці у сфері практичної психології і соціальної педагогіки: практичні психологи, соціальні педагоги, методисти, директори (завідувачі) навчально-методичних кабінетів (центрів) психологічної служби. Згідно цього Положення провідною метою діяльності психологічної служби є психологічне забезпечення та підвищення ефективності педагогічного процесу, захист психічного здоров'я і соціального благополуччя всіх його учасників, зокрема, учнів ЗЗСО, які в найбільшому ступені потребують такого захисту і підтримки. Положення про психологічну службу системи освіти України передбачало введення посад практичних психологів і соціальних педагогів в штатні розклади навчальних закладів і установ освіти. Але в зв'язку з чинними на час затвердження Положення про психологічну службу нормативами чисельності в закладах освіти, зарахування соціальних педагогів було можливим спочатку лише в випадку вакантних посад практичних психологів. Відповідно саме це призвело до нерозуміння суті соціально-педагогічної діяльності порівняно з психологічною підтримкою школярів, а отже функцій шкільного соціального педагога порівняно з шкільним психологом.

Пізніше, відповідно до Концепції реформування системи освіти МОН України ставить завдання (лист Міністерства освіти і науки України від

02.08.2001 р. № 1/9-272 «Про особливості діяльності практичних психологів (соціальних педагогів) загальноосвітніх навчальних закладів»), якісне виконання котрих виявилось неможливим без окремої штатної одиниці соціального педагога, зокрема [175]:

- здійснювати профілактику дезадаптації учнів під час переходу з початкової до середньої школи (виявлення можливої «групи ризику» дезадаптації учнів, які стикаються з утрудненнями в навчанні, поведінці, мають ознаки емоційних розладів і перебувають у позиції «відторгнутих»; визначення причин труднощів і розробка шляхів їх подолання); робота з обдарованими дітьми та дітьми з творчими здібностями; робота з учнями старшого шкільного віку (вирішення проблем готовності до «дорослого» життя, самовизначення); індивідуальна і групова робота з педагогами, батьками з проблем неблагополуччя старшокласників, пошуку розуміння в спілкуванні, проведення виховних заходів;

- брати участь у виховній роботі закладу загальної середньої освіти: виявлення дітей «групи ризику» у початковій школі; робота з підлітками «групи ризику» (розробка конструктивних поведінкових стратегій з подолання труднощів; соціально-педагогічний патронат); профілактика правопорушень серед неповнолітніх (з'ясування мотивів девіантної поведінки; індивідуальні бесіди, обговорення ситуації в групі чи класному колективі; проведення консультацій з педагогами і батьками з вибору відповідних виховних заходів); орієнтація учнів на здоровий спосіб життя (профілактика тютюнокуріння, алкоголізму, наркоманії, віл-інфекції, СНІДу: викладання курсу «Валеологія», викладання окремих розділів курсу «Основи безпеки життєдіяльності»); попередження суїцидальної поведінки дітей та підлітків (корекційно-відновлювальна робота; консультування педагогів, класних керівників, батьків тощо).

Отже, як бачимо з виділених завдань, покладених на представників психологічної служби закладу освіти, їхнє виконання залежить від попередньої психологічної діагностики проблем особистості, стану справ і відношень тощо,

проте виходить за межі компетенцій шкільного психолога, оскільки вимагає дій фахівця, котрий має соціально-педагогічну підготовленість до їхньої реалізації.

Ці та багато інших завдань, які були покладені на психологічну службу, і як наслідок – зміни нормативів чисельності в ЗЗСО, призвели до введення в 2004-2005 навчальному році окремої посади соціального педагога, яка до цього часу не була обов'язковою, а лише взаємозамінною з посадою практичного психолога. Таким чином, соціально-педагогічний процес ЗЗСО очолив провідний фахівець з питань соціально-педагогічної роботи й освітньо-виховної діяльності, з метою створення в соціальному середовищі умов для соціальної адаптації та благополуччя в мікросоціумі дітей та молоді, їхнього всебічного розвитку [19, с. 79]. Безумовно, це забезпечило переваги, які отримав інститут соціальних педагогів як суб'єкт соціально-педагогічної діяльності в ЗЗСО, оскільки таким чином забезпечувалася визначеність статусу фахівця в педагогічному колективі і визнавалася важливість покладених на нього функцій.

Призначення соціального педагога як представника нової професійної групи, покликаною турбуватися про людину та її безпечне існування, полягає в тому, щоб створювати умови для збереження, зміцнення здоров'я та захисту вихованців; формувати та розвивати моральні якості, соціально значущі орієнтації та установки; попереджати негативні впливи на розвиток особистості; створювати сприятливі умови для розвитку особистості; реалізовувати профілактичні, реабілітаційні, корекційно-терапевтичні заходи для позитивної соціалізації особистості; організовувати взаємодію освітніх і позашкільних закладів і установ, сім'ї, громадськості з метою створення в соціальному середовищі умов для соціальної адаптації та благополуччя в мікросоціумі дітей та молоді, їхнього всебічного розвитку та вміння організувати їхнє навчання. На відміну від педагога-вчителя, в роботі шкільного соціального педагога першорядну роль відіграє не навчальна, а, передусім, виховна функція, за допомогою якої відбувається не тільки і не

стільки передача інформації, а, в першу чергу, формування в школярів такого світогляду, якостей і вмінь, які в подальшому створюють підґрунтя для самостійного здобування ним знань, засвоєння нових видів діяльності, свідомого піклування про власну безпеку, життя, здоров'я, формування відносин у соціумі і постійно, в будь-якому віці, зберігання соціальної мобільності в різних життєвих ситуаціях [63]. Саме на соціального педагога покладено функцію координації всіх виховних зусиль соціуму, спрямованих на забезпечення комфортних умов для соціалізації школяра, попередження і подолання небезпек, в які він може потрапити, враховуючи й вікову періодизацію з притаманними ризиками для кожного вікового періоду навчальної діяльності.

Професійне призначення й перелік завдань, покладених на соціального педагога, дозволяють визначити його потенціал у формуванні культури безпеки життєдіяльності старшокласників в умовах ЗЗСО. Професійні можливості соціального педагога в межах окресленої проблеми дають змогу для реалізації таких напрямів його діяльності: профілактика правопорушень і злочинів; формування здорового способу життя; профілактика асоціальних явищ – проституції, вандалізму, бродяжництва; попередження впливу шкідливих для здоров'я чинників – алкоголізму, куріння, наркоманії, токсикоманії; профілактика СНІДу; навчання заходам з попередження вуличного та побутового травматизму, поведінки в надзвичайних ситуаціях і організації усунення їх негативних наслідків тощо. Враховуючи визначені компоненти безпеки життєдіяльності школяра (безпека при взаємодії з природними явищами; безпека при взаємодії з технічними засобами; моральна стійкість до соціальних небезпек) у напрямках діяльності соціального педагога як суб'єкта соціально-педагогічної діяльності в ЗЗСО представлено всі ці компоненти. Отже, стає очевидним, що провідним суб'єктом соціально-педагогічної діяльності в умовах ЗЗСО виступає соціальний педагог, який спроможний організувати та координувати зусилля всіх інших суб'єктів щодо

формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників (об'єкта соціально-педагогічної діяльності).

Ураховуючи те, що метою соціально-педагогічної діяльності є «створення умов соціалізації особистості» [75, с. 185], метою діяльності соціального педагога з визначеної проблеми є організація соціально-педагогічної діяльності зі створення умов для формування в старшокласників переконань, норм і стилю здоров'язбережувальної поведінки, які сприяють забезпеченню безпечного існування в соціальному середовищі; формування в учнів досвіду прогнозування, попередження, подолання, мінімізації та подолання наслідків небезпечних ситуацій, шкідливих і небезпечних факторів життєдіяльності [166].

Досягнення мети визначається ефективністю соціально-педагогічного процесу, який залежить від реалізації основних принципів, тобто вимог, якими повинні керуватися всі учасники процесу, оскільки вони забезпечують ефективність формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників:

- налагодження взаємодії соціального педагога зі старшокласниками з урахуванням психовікових і індивідуальних особливостей старшокласників;
- узгодженість і координація дій внутрішніх суб'єктів процесу (соціального педагога, батьків, класних керівників, психолога, вчителів, адміністрації ЗЗСО тощо), спрямованих на формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників;
- цілеспрямоване і послідовне забезпечення формування мотивації старшокласників до формування їхньої культури безпеки життєдіяльності;
- систематичне діагностування процесу й поточних результатів формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників;
- стимулювання активності й самостійності старшокласників у виборі способів забезпечення безпеки в проблемних ситуаціях;
- систематичність і системність у навчально-виховній роботі з питань безпеки життєдіяльності з урахуванням міжпредметних зв'язків передбачених планом навчальних дисциплін;

– використання потенціалу зовнішніх учасників соціально-педагогічної діяльності (представників соціальних служб, громадських і благодійних організацій, закладів культури і охорони здоров'я тощо).

Аналіз досліджень (О. Безпалько [19], І. Зверєва [223], А. Капська [101]), присвячених особливостям соціально-педагогічної діяльності, дозволяє стверджувати, що соціальний педагог ЗЗСО в своїй професійній діяльності реалізує певні функції: діагностичну; прогностичну; комунікативну; консультативну; освітньо-виховну; правозахисну; організаційну; попереджувально-профілактичну та соціально-терапевтичну. Базуючись на наведених науковцями змістових характеристиках цих функцій, їх конкретизовано відповідно до мети формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників в умовах ЗЗСО.

Так, виконуючи *діагностичну* функцію, соціальний педагог виявляє фактори ризику нараження школярів на небезпеку (залучення дітей до вживання наркотиків, алкоголю; спостереження за прикладами жорстокої поведінки батьків у сім'ї, сексуальної розбещеності; конфліктні ситуації; психічне, фізичне або сексуальне насильство); вивчає та оцінює індивідуальні особливості особистості дітей (стійкість до джерел негативного впливу); оцінює рівень сформованості культури безпеки життєдіяльності старшокласників.

Реалізуючи *прогностичну* функцію, соціальний педагог прогнозує розвиток подій, процесів, які відбуваються в учнівському колективі, та розробляє певні моделі соціальної поведінки дітей; визначає пріоритети в напрямках, формах, методах, соціально-педагогічних технологіях відповідно до проблеми; прогнозує результати навчально-виховного процесу з урахуванням найважливіших факторів становлення особистості [190, с. 91]; здійснює соціально-педагогічне проектування шляхів і напрямів формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників.

Здійснюючи *правозахисну* функцію, соціальний педагог ґрунтується на тому, що безпека життєдіяльності дитини базується на правовій основі

державних та міждержавних документів, що передбачає дотримання й захист її прав. Це дозволяє соціальному педагогу відстежувати надання пільг різним категоріям старшокласників, представляти їхні інтереси в різних інстанціях, співпрацювати з органами соціального захисту та допомоги тощо. Виконання соціальним педагогом цієї функції забезпечує уникнення тих небезпек, які можуть стати факторами негативного впливу на старшокласника.

Виконуючи *організаційну* функцію, соціальний педагог координує налагодження взаємодії між внутрішніми й зовнішніми суб'єктами соціально-педагогічної діяльності з метою системного формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників у залежності від виду та глибини виявленої проблеми; вирішує завдання соціально-педагогічної допомоги, підтримки, виховання та розвитку дитини, яка стала жертвою небезпеки навколишнього середовища.

Реалізуючи *комунікативну* функцію, шкільний соціальний педагог забезпечує встановлення контактів між усіма її учасниками в умовах ЗЗСО, залучаючи до взаємодії старшокласників, батьків, психолога, класних керівників, учителів тощо. Отримання інформації і підтримання контакту зі старшокласником за допомогою постійної комунікації забезпечує інформацією про вплив різних чинників на особистість, які сприяють формуванню свідомості школяра, його поведінки в різних ситуаціях.

Реалізація соціальним педагогом *попереджувально-профілактичної* функції забезпечує закріплення отриманих позитивних результатів і запобігає таким чином виникненню проявів інших видів небезпек. Саме на цій функції повинен найбільше зосереджувати зусилля соціальний педагог, оскільки попередження негативних явищ, а не на боротьба з їхніми наслідками, є першочерговим завданням його діяльності в напрямі з формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників.

Виконання *освітньо-виховної* функції соціальним педагогом передбачає забезпечення цілеспрямованого педагогічного впливу на поведінку й діяльність старшокласників; заповнення прогалин виховання й освіти дитини з питань

безпеки життєдіяльності; формування соціальних умінь та навичок, необхідних для подолання небезпек життєвого середовища; досягнення усвідомленого позитивного ставлення до безпеки життєдіяльності і формування її культури.

Отже, на засадах виконання соціальним педагогом провідних функцій, схарактеризовано і узагальнено представлено напрями, форми і методи його діяльності з формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників в ЗЗСО (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Характеристика напрямів, форм і методів діяльності соціального педагога відповідно до функцій соціально-педагогічної діяльності з формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників у ЗЗСО

Функції соціального педагога	Напрями діяльності соціального педагога	Форми і методи
Діагностична	• визначення рівня сформованості культури безпеки життєдіяльності старшокласників; • визначення впливу факторів небезпеки • визначення ролі різних суб'єктів у формуванні культури безпеки життєдіяльності старшокласників	Опитування, інтерв'ювання, бесіди зі старшокласниками, батьками, вчителями; спостереження за поведінкою учнів, вивчення результатів діяльності школярів
Прогностична	• оцінювання потенційних можливостей різних суб'єктів у формуванні культури безпеки життєдіяльності старшокласників; • соціально-педагогічне проектування процесу формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників; • розроблення комплексної соціально-педагогічної програми діяльності з формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників і старшокласниками.	Вивчення документації (планів виховної роботи закладу, роботи класних керівників); ознайомлення з напрями діяльності різних соціальних інституцій; самостійна проектна діяльність соціального педагога

Таблиця 2.1

Правозахисна	- інформування старшокласників про їхні права на захист від небезпек різного характеру; - співпраця з фахівцями з органів соціального захисту та допомоги, представниками громадських і благодійних організацій - консультування старшокласників з питань надання пільг, представлення інтересів школярів у різних інстанціях	Вивчення нормативно-правової документації роботи ЗЗСО, соціальних інституцій; проведення круглих столів з обговорення правових питань з представниками органів влади, соціального захисту та допомоги тощо
Організаційна	- організація власної цілеспрямованої діяльності з формування безпеки життєдіяльності старшокласників; - організація і координація дій фахівців внутрішніх і зовнішніх інституцій з системного й систематичного формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників.	Групові та індивідуальні форми роботи зі старшокласниками, їхніми батьками, педагогічним колективом ЗЗСО, представниками зовнішніх інституцій (проведення методичних нарад, організація і участь у тренінгах, конференціях, зустрічах тощо)
Комунікативна	- встановлення й налагодження постійної взаємодії, обміну інформацією з усіма суб'єктами соціально-педагогічної діяльності; - підтримка постійної взаємодії зі старшокласниками з формування культури безпеки життєдіяльності	Інформаційно-комунікативні (інформування, пропаганда, оголошення); діалогічні методи (бесіди, диспути, обговорення, круглі столи)
Попереджувально-профілактична	- підвищення рівня соціальної адаптації старшокласників як підґрунтя для культури безпеки життєдіяльності; - профілактика шкідливих звичок в учнівському середовищі; - формування негативного відношення до вживання алкогольних, наркотичних і психотропних речовин у старшокласників; - пропаганда здорового способу життя	Заохочення до занять в спортивних секціях, організація походів, спортивних змагань тощо; організація тренінгів з інформування й формування готовності опору шкідливим звичкам; діалогічні методи тощо
Освітньо-виховна	- проведення занять з безпеки життєдіяльності (для старшокласників, батьків, педагогічного колективу); - інформування батьків щодо методів організації здоров'язбережувальної діяльності дітей - реклама діяльності гуртків, секцій, організацій тощо	Групові та індивідуальні форми роботи зі старшокласниками, батьками, педагогічним колективом: лекції, семінари, колоквиуми, зустрічі з фахівцями, обговорення дискусійних питань тощо

Здійснюючи функції соціально-педагогічної діяльності з формування культури безпеки старшокласників, соціальні педагоги мають взаємодіяти

безпосередньо зі старшокласниками: інформувати з питань безпеки життєдіяльності з використанням методів формування свідомості; формування досвіду здоров'язбережувальної поведінки методами організації індивідуальної, групової діяльності; стимулювання до здорового способу життя і піклування про власну безпеку і безпеку інших методами заохочення і мотивування; формування прагнення до самостійної діяльності в напрямі самовдосконалення і підвищення рівня сформованості культури безпеки життєдіяльності корекції.

Не менш важливим напрямом роботи соціального педагога з досліджуваного напрямку є налагодження взаємодії з суб'єктами внутрішнього середовища закладу, які мають потенціал у забезпеченні формування культури безпеки життєдіяльності школярів: керівництво закладу, вчителі різних дисциплін, класні керівники, психолог, медичний працівник, батьки учнів. Усвідомлюючи потенціал і можливості кожного з внутрішніх суб'єктів соціально-педагогічної діяльності, соціальний педагог повинен стимулювати виконання їхніх функцій, пов'язаних з формуванням культури безпеки життєдіяльності старшокласників.

Так, для вчителів-викладачів навчальних предметів важливим є:

- акцентування уваги під час викладання будь-якого навчального предмету на важливості здорового способу життя, шкідливості негативних вчинків і звичок, їхній альтернативі;
- поєднання навчальної діяльності з виховною: забезпечення усвідомлення інформації, що повідомляється, оперування прикладами з реального життя тощо;
- власним прикладом формування культуру безпеки життєдіяльності старшокласників, адже для цього віку важливим виступає метод прикладу.

Класні керівники,повідною функцією яких виступає виховна, мають систематично приділяти увагу заходам, спрямованим на формування культури безпеки життєдіяльності, особливо заходам профілактичного характеру. Така вимога зазначається як обов'язкова і має відбиватися в плані роботи класного

керівника з класом, у журналах і звітах. При цьому саме класні керівники несуть відповідальність за зміст такої роботи і її результативність, охопленість питань впливу різного роду небезпек на старшокласників. На класного керівника покладається такий напрям роботи як робота з батьками старшокласників, з якими він має встановлювати довірчі відносини, організовувати спільну діяльність на благо учня.

Психолог має співпрацювати з соціальним педагогом, виявляючи за допомогою засобів психологічної діагностики негаразди в середовищі старшокласників або в конкретної особистості, надавати відповідні рекомендації в роботі в кожному конкретному випадку. Медичний працівник школи має володіти інформацією щодо стану здоров'я старшокласників і вживати заходів медичного характеру з профілактичною, корекційною, реабілітаційною метою.

Окрема важлива роль у такій роботі належить батькам, які мають свідомо оцінювати стан і рівень сформованості культури безпеки життєдіяльності власної дитини, розумітися на методах роботи з нею відповідно до проблеми, підтримувати постійні зв'язки з суб'єктами соціально-педагогічної діяльності в ЗЗСО. Батьки, як ніхто інший, мають бути зацікавленими в тому, щоб їхня дитина була здоровою і готовою до безпечної життєдіяльності, мати сформовану культуру безпеки життєдіяльності, що дозволить їм у подальшому житті бути готовими до підтримки власного рівня безпечної і здоров'язбережувальної життєдіяльності, чинити опір негативним спокусам, а також виступати дієвими суб'єктами збереження здоров'я людства на глобальному рівні. Ураховуючи те, що для вікової категорії старшокласників найбільш дієвим методом є метод прикладу, всі суб'єкти повинні враховувати це в організації взаємодії з ними, власним прикладом доводячи важливість проблеми безпеки життєдіяльності і шляхів формування її культури.

Крім суб'єктів внутрішнього середовища ЗЗСО, в цьому напрямі з метою підвищення ефективності соціально-педагогічної роботи соціальний педагог має налагоджувати співпрацю з різними організаціями та фахівцями, яких

відносимо до зовнішніх суб'єктів: представниками соціальних служб, громадських і благодійних організацій, фахівців закладів культури, охорони здоров'я, правозахисних органів. Така співпраця покликана розширити уявлення старшокласників про способи здоров'язбережувальної діяльності, попередження й мінімізації впливу шкідливих факторів на здоров'я і безпечне існування. Фахівці різних організацій мають на професійному рівні розкривати дію на особистість різних небезпек, надавати конкретні поради з профілактики або подолання їхнього негативного впливу.

Узагальнено напрямками діяльності соціального педагога з формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників є:

- *інформаційно-комунікативний*, що передбачає оволодіння й використання соціальним педагогом різних комунікативних технологій взаємодії зі старшокласниками на основі розуміння їхніх психо-вікових особливостей і спрямований на надання відповідної інформації, створення умов для усвідомлення старшокласниками важливості здоров'я й власної безпеки;

- *здоров'язбережувальний*, який орієнтований на створення умов для піклування старшокласників про власне здоров'я й безпеку шляхом організації різних видів діяльності з вироблення в учнів стереотипів безпечної поведінки;

- *координаційний*, що передбачає виявлення, урахування потенційних можливостей різних суб'єктів (батьків, учителів, представників соціальних інституцій і суб'єктів соціально-педагогічної діяльності тощо), організацію й управління їхньою взаємодією з формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників.

Визначені напрями є тісно взаємопов'язаними і одне зумовлює інше, змінюючи акценти з формування теоретичного підґрунтя на здійснення безпосередніх дій з вироблення стереотипів поведінки учнів – звичок піклуватися про власний стан свого здоров'я, що забезпечується через налагоджену взаємодію соціальним педагогом різних суб'єктів, причетних до процесу формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників.

Отже, для реалізації передбачених функцій професійної діяльності відповідно до напрямку формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників соціальний педагог як організатор і координатор зусиль усіх потенційних суб'єктів має бути сам підготовленим до систематичної і системної роботи в цьому напрямі. Необхідним є розробити і забезпечити таку систему його професійної підготовки, яка відповідала б сучасним вимогам європейського освітнього простору вищої освіти й забезпечувала його спроможність не тільки дбати про власну безпеку життєдіяльності і робити все для її підтримки і покращення, але й готовність фахівця до ефективної соціально-педагогічної діяльності з формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників як основної умови для тривалого життя й удосконалення здоров'язбережувальної компетентності молодого покоління. Саме системна підготовка, спрямована на виховання відповідної особистості студента, який в майбутньому виконуватиме відповідальну функцію з виховання інших, вбачається спроможна забезпечити ефективний результат.

2.2 Теоретичне обґрунтування системи підготовки майбутнього соціального педагога до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників

На сучасному етапі розвитку суспільства, в умовах євроінтеграції, потребують змін всі рівні системи освіти України. Не оминають ці перетворення і заклади загальної середньої освіти I–III ступенів. У Державній програмі «Вчитель» зазначається, що саме через діяльність педагога реалізується державна політика, яка спрямована на зміцнення інтелектуального та духовного потенціалу нації, розвиток вітчизняної науки та техніки, збереження та примноження культурного спадку [239, с. 1].

Особлива роль відводиться соціальному педагогу, діяльність якого поширюється на всі вікові категорії дітей; здійснюється у різних сферах їх життя (навчання, праця, відпочинок, спілкування) [84, с. 15]. Соціальний

педагог забезпечує розвиток і входження школярів у той мікросоціум, де реалізується соціально-педагогічний процес, виконуючи роль вихователя. Оскільки провідною метою соціального педагога є турбота про людину, розкриття можливостей особистості, сім'ї, суспільства, дослідники характеризують його як особистісну службу допомоги [84, с. 15]. У тому випадку, коли сама особистість з різних причини (вікових, фізіологічних, об'єктивно-соціальних тощо) не спроможна реалізувати свої права і потенційні можливості, на допомогу має прийти соціальний педагог, виконуючи покладені на нього суспільством функції. Йдеться про допомогу і підтримку особистості, яка тільки формується і здобуває досвіду взаємодії в суспільстві, в реалізації її задекларованих прав.

Важливість покладених на соціального педагога функцій і відповідних обов'язків у ЗЗСО вимагає підвищеної уваги до його професійної підготовки. Цей процес повинен розглядатися не як трансляція інформації на сучасному рівні, а як навчання специфічній формі людської діяльності, що створює умови для постійного вдосконалення та самореалізації особистості [69, с. 40-41].

Безперечно, концептуальні вимоги до вдосконалення професійної підготовки соціальних педагогів повинні відповідати реальним потребам, визначеним реаліями ХХІ століття. В умовах природної, соціально-політичної та техногенної нестабільності Всесвіту однією з таких потреб суспільства є сформована культура безпеки життєдіяльності підростаючого покоління, що знаходить відображення в оновленні змісту освіти ЗЗСО. Не менш важливою проблемою є забезпечення закладів фахівцями, здатними ефективно формувати культуру безпеки життєдіяльності школярів. Така відповідальність покладається на заклади вищої педагогічної освіти, котрі готують фахівців до професійного виконання педагогічних функцій: навчання, виховання, розвитку підростаючого покоління.

Слід відзначити, що всі заклади вищої освіти готують майбутніх фахівців до життя з активною участю в забезпеченні особистого, суспільного, державного рівня безпеки. Фахівці будь-якої спеціальності мають бути

підготовлені до адекватної взаємодії з небезпеками, які оточують нас в навколишньому середовищі – виробничому, побутовому, природному, соціально-політичному. При цьому зміст, структура та організація вищої освіти з безпеки життєдіяльності людини, як зазначають науковці [173], включає два послідовні етапи навчання: системно-орієнтовний та задачно-орієнтовний. Системно-орієнтовне навчання формує в фахівця здатність до комплексного наукового розв'язання проблем безпеки, науково-дослідницького обґрунтування правових і соціально-економічних механізмів політики держави в галузі захисту людини і середовища її діяльності [173, с.18]. Такий підхід покликаний забезпечити системне мислення фахівця, всебічне бачення і розуміння глибинних процесів у вирішенні проблеми. Задачно-орієнтовний підхід до навчання включає знання, які вимагають адекватних дій із запобігання поширенням в Україні видам шкоди людині і довкіллю, вивчення необхідних типових елементів структури діяльності з орієнтацією на кінцевий результат. Отже, важливим у підготовці фахівця є забезпечення системного бачення проблеми небезпек, усвідомлення можливості і необхідності їх попереджати і долати, а також володіти методикою конкретних дій у конкретних ситуаціях життєдіяльності і виробляти з цією метою стратегію і тактику безпечної життєдіяльності.

Державний стандарт вищої освіти містить державні вимоги щодо змісту, обсягу і рівня освітньої та фахової підготовки студентів з питань безпеки життєдіяльності людини. Вимоги до фахової підготовки містять основи знань з техніки безпеки, виробничої гігієни та санітарії, охорони довкілля тощо – залежно від специфіки виробництва, фаху випускника, засвоєння яких завершує тематику шкільної освіти стосовно компетентності особи з питань забезпечення індивідуальної безпеки [173, с.19]. Проте, є фахові спеціальності, які хоч і не мають безпосереднього відношення до фаху з безпеки життєдіяльності, але в змісті функцій яких закладеною є необхідність урахування впливу на сформованість цієї важливої характеристики як окремої особистості, так у суспільстві в цілому. Так, представники педагогічної

професії несуть відповідальність за підготовку підростаючої особистості до життя в суспільстві, соціальні педагоги – за соціальне виховання і створення умов для соціалізації підростаючого покоління. Отже, самі фахівців мають бути підготовленими і відповідати висунутим до них вимогам не лише відповідно до безпеки власної життєдіяльності, але й готовності безпечної життєдіяльності об'єктів їхньої професійної діяльності.

Проблема підготовки соціального педагога до здійснення професійної діяльності знайшла відображення в наукових працях В. Бочарової, Ю. Галагузової, О. Гуренко, І. Зверєвої, А. Капської, Л. Міщик, В. Поліщук, С. Харченка та інших. Результати теоретичного аналізу соціально-педагогічної літератури дали підстави М. Лехолетовій [129] узагальнити, що професійна підготовка майбутніх соціальних педагогів у закладах вищої освіти розглядається як: процес і результат формування готовності до професійної діяльності (М. Галагузова, Ю. Галагузова); сукупність загальних і спеціальних знань і умінь, які забезпечують майбутнього соціального педагога достатнім рівнем кваліфікації для ефективної трудової діяльності (А. Капська, Л. Мардахасєв, В. Поліщук); цілісний неперервний процес формування фахівця нового типу, здатного швидко і адекватно реагувати на зміни, що відбуваються у суспільстві (Л. Міщик, М. Полісадова, З. Фалинська) [129, с. 7]. Такий поділ автором зроблено на основі визначення різних акцентів, проте насправді йдеться про спільне в розумінні: важливим у підготовці цього фахівця нового типу є забезпечення його спроможності здійснювати належним чином покладені на нього функції, одні з яких є чітко визначеними, а інші – можуть виникати і здобувати актуальності відповідно до виникаючих суспільних проблем. Саме на цей аспект роблять наголос Л. Міщик, М. Полісадова, З. Фалинська та інші.

Науковці (М. Васильєва, В. Костіна, О. Лісовець, С. Харченко, І. Шеплякова та інші) наголошують на тому, що професійна підготовка майбутнього соціального педагога має системний характер і поєднує в собі взаємоузгоджені напрями підготовки фахівця до різних видів професійної

діяльності. На підставі аналізу наукових досліджень авторів зроблено висновок про те, що система професійної підготовки майбутнього соціального педагога представляє собою складний, різноплановий та багатоаспектний комплекс предметних галузей, обраних як компоненти змісту, покликаних забезпечити готовність фахівця до виконання професійних функцій. У зв'язку з цим, виникає потреба забезпечення внутрішньої єдності та цілісності формування окремих компонентів професійної компетентності. Ураховуючи, що «підготовка» – це навчання, формування необхідних знань для будь-чого; накопичення знань, навичок; досвід, набутий в процесі навчання, практичної діяльності, отриманий будь-ким [116, с. 191], то «підготовка соціального педагога до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників» – це один з напрямів його професійної підготовки, що спирається і забезпечується передбаченим і удосконаленим змістом його професійної освіти.

Узагальнений зміст освіти майбутніх соціальних педагогів відображений у державному нормативному документі, освітньо-професійній програмі підготовки (ОПП), що спирається на освітньо-кваліфікаційну характеристику (ОКХ) випускника закладу вищої освіти, де зазначені основні вимоги до професійних і соціально-значущих якостей фахівця. Більш конкретне розкриття змісту і організації навчально-виховного процесу представлено в розробленому випускаючою кафедрою навчальному плані підготовки фахівця. Так, навчальним планом відповідно до подвійної мети підготовки (формування фахівця як особистості, представника суспільства і фахівця певної галузі) передбачається вивчення дисциплін як гуманітарної та соціально-економічної, так і природничо-наукової і професійно-практичної підготовки. Відповідно зміст професійної підготовки соціального педагога передбачає формування та розвиток нового типу наукового мислення студентів, забезпечує знання законів розвитку природи й суспільства, людини, світової і національної культури тощо (переважно цикл гуманітарної і соціально-економічної підготовки). Цикл природничо-наукової підготовки створює підґрунтя для опанування

майбутньої професійної діяльності, а цикл професійної та практичної підготовки безпосередньо покликаний забезпечити готовність майбутнього фахівця до виконання конкретних функцій стосовно конкретних категорій як об'єктів професійної діяльності в певному соціальному середовищі. Передбачений зміст професійної підготовки має комплексно забезпечити сформованість професійної культури майбутнього фахівця. Виявленням професійної культури фахівця і результатом його професійної підготовки виступає готовність до виконання покладених на фахівця професійних функцій. Щодо фахівця з соціальної роботи (соціального педагога) під час професійної підготовки має бути забезпечена його готовність до діагностичної, прогностичної, правозахисної, організаційної, комунікативної, попереджувально-профілактичної, освітньо-виховної.

Проведений аналіз змісту професійної підготовки майбутнього соціального педагога в закладі вищої педагогічної освіти (ЗВПО) дозволить виявити проблеми щодо забезпечення його готовності до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників. Слід відзначити, що за останні роки з прийняттям Закону «Про вищу освіту» (2014 р.) закладам надано автономію щодо визначення змісту підготовки фахівця: «автономія закладу вищої освіти – самостійність, незалежність і відповідальність закладу вищої освіти у прийнятті рішень стосовно розвитку академічних свобод, організації освітнього процесу, наукових досліджень, внутрішнього управління, економічної та іншої діяльності, самостійного добору і розстановки кадрів у межах, встановлених цим Законом» (ст.1 п.1) [87]. У зв'язку з цим, зміст змінювався, удосконалювався з наданням переваги певним дисциплінам за обсягом. Проте залишилася орієнтація на чинний до 2014 року Стандарт з підготовки соціального педагога за освітньо-кваліфікаційним рівнем «бакалавр», що виявився результатом спільних зусиль знаних фахівців з підготовки в різних регіонах України (Київська, Луганська, Тернопільська, Харківська та інші школи соціальної педагогіки). Ураховуючи узагальнені функції, що покладено на соціального педагога, саме

в Стандарті було відбито орієнтовний зміст підготовки як інтеграцію різних наукових галузей в узагальнених навчальних дисциплінах.

Проведений аналіз змісту підготовки соціального педагога в різних закладах (Харківському національному педагогічному університеті імені Г.С.Сковороди (ХНПУ імені Г.С.Сковороди), Сумському державному педагогічному університеті імені А.С.Макаренка, КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія», Криворізькому державному педагогічному університеті) засвідчив, що в змісті передбаченими є дисципліни, що мають безпосереднє відношення до підготовки майбутніх соціальних педагогів до формування культури безпеки життєдіяльності школярів. Так, у змісті підготовки завжди було передбачено вивчення дисципліни «Основи безпеки життєдіяльності», пізніше її було розширено в ХНПУ імені Г.С.Сковороди до блокової дисципліни «Безпека існування людини в навколишньому середовищі» (4 кредити – 120 годин). У її змісті передбачено вивчення питань, пов'язаних з основами безпеки життєдіяльності, екологічної безпеки, безпеки в професійному середовищі. Така дисципліна покликана забезпечити формування усвідомленого ставлення студентів до питань безпеки життєдіяльності, шляхів її забезпечення, глобального мислення з цих проблем і основне – розуміння впливу людства на проблеми безпеки і роль кожної особистості в процесі збереження власного життя, покращення умов життєдіяльності, відповідальності за власні дії і вчинки інших.

Велике значення науковці-дослідники проблем підготовки майбутнього фахівця в закладах вищої освіти надавали фізичному вихованню особистості на засадах наступності (заклади загальної освіти – заклади вищої освіти) [51]. Дисципліна «Фізична культура» («Фізичне виховання»), яка раніше виступала суворо обов'язковою для всіх закладів вищої освіти, на сьогодні має статус варіативної (необов'язкової), відведення кількості годин на неї в різних закладах може бути різним. Спостерігаються випадки, коли її взагалі не передбачено в розкладі занять студентів. Проте саме ця дисципліна була

спрямована на підтримку і розвиток, у першу чергу, фізичної активності, яка може бути універсальним чинником управління способом життя людини [7]. Сподівання держави пов'язані були з тим, що потреба в фізичній активності, що стимулюється в особистості в усіх закладах освіти з раннього віку, має стати усвідомленою потребою на все життя.

Із багатьох навчальних дисциплін саме «Фізична культура», на думку Ю. Мусхаріної [171], вирізняється широким спектром впливу на людину, що спроможна водночас формувати не тільки біологічну структуру людини, але й її психологічну і моральну цінність: стимулювання фізичної працездатності супроводжується, як правило, оздоровчими ефектами [7; 13; 65]; використання різноманітних фізичних вправ та процедур дозволяє здійснювати психологічне розвантаження особистості [13; 34; 71]; систематичні заняття фізичними вправами зміцнюють здоров'я, підвищують нервово-психічну стійкість до емоційних стресів, підтримують фізичну і розумову працездатність, сприяють підвищенню успішності тих, хто навчається [34; 71]. Проте, на жаль, ця дисципліна втратила свій статус з причин об'єктивного і суб'єктивного характеру.

Аналіз змісту професійно орієнтованих дисциплін з циклу професійної та практичної підготовки дозволив виявити такі, які передбачають певні елементи, пов'язані з безпекою життєдіяльності і процесом формування культури безпеки життєдіяльності школярів. Безперечно, «Вступ до спеціальності» – перша дисципліна, яку вивчають студенти, має пропедевтичний характер і спрямована на ознайомлення студентів з особливостями майбутньої професійної діяльності, дає загальні уявлення про функції, які покладено на фахівця. Особлива увага приділяється тим вимогам, яким має відповідати фахівець з соціальної роботи щодо рівня його компетентності, особистісних характеристик, а також покладеній на нього ролі як координатора соціально-педагогічної діяльності, зокрема в ЗЗСО.

Під час вивчення питань дисципліни «Соціалізація особистості» окрема увага приділяється проблемам соціалізації дітей шкільного віку за

періодизацією, завдяки чому студенти мають можливість ознайомитися й усвідомити психо-вікові особливості старшокласників, особливості їхньої соціалізації, закріпити знання й розширити розуміння цих проблем, забезпечені під час вивчення дисципліни «Психологія».

Дисципліна «Соціально-педагогічна робота у закладах освіти» передбачає ознайомлення студентів з особливостями практичної діяльності соціального педагога в ЗЗСО, виконанням ним функцій професійної діяльності у взаємодії зі школярами різного віку. Безперечно, під час вивчення дисципліни окрема увага приділяється роботі соціального педагога зі старшокласниками, тим проблемам, які можуть виникати в даній категорії стосовно їхньої соціалізації, зокрема, стосовно роботи з формування в них здоров'язберезувальної компетентності, основ безпеки життєдіяльності, впливу на здоров'я і шляхам подолання шкідливих звичок. У зв'язку з цим, важливе місце відводиться опануванню попереджувально-профілактичної функції майбутніми соціальними педагогами. Слід відзначити, що саме ця функція науковцями розглядається як пріоритетна порівняно з корекцією або реабілітацією, які визначаються переважно функціями соціального працівника. Безперечно, сама місія соціального педагога пов'язується суспільством і державою з попередженням негараздів, які можуть виникати в певної особистості або категорії населення. Те суспільство і держава, які не опікуються проблемами попередження проблем у соціумі, вимушені, як правило, витрачати більше ресурсів і докладати більше зусиль на їхнє подолання, що інколи можуть виявитися безрезультатним.

У змісті дисципліни «Теорія і методика соціальної роботи з сім'єю» закладеним є потенціал у формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників шляхом налагодження взаємодії соціального педагога з батьками учнів, опанування майбутнім фахівцем методів і форм такої взаємодії. Ураховуючи важливість сімейного виховання для кожної особистості і роль батьків у закладанні основ культури особистості дитини, важливими є питання окреслення напрямів роботи соціального педагога з

сім'єю, використання її виховного потенціалу на особистість учня. Стосовно роботи з сім'ю старшокласників для соціального педагога важливим виявляється аспект проведення спеціальних заходів з формування культури безпечної життєдіяльності в батьків учнів.

Слід відзначити, що можливості для підготовки майбутніх соціальних педагогів до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників є закладеними і в інших дисциплінах, проте така інформація не є послідовною, в ній у цілому є певні прогалини. Крім того, є значні можливості для вирішення проблеми під час організації практикумів на різних базах, передбачених практиках у різних соціальних інституціях. Велике значення може мати навчально-наукова і науково-дослідницька діяльність студентів, виховна і самостійна робота. У будь-якому разі потрібно підходити до комплексного вирішення проблеми, а не тільки акцентування уваги до окреслених питань у змісті різних дисциплін.

Досягти суттєвих результатів у підготовці майбутніх соціальних педагогів до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників, на нашу думку, можливо за умов використання системного підходу, який, як стверджують науковці, при вивченні педагогічних процесів і явищ є однозначно перспективним [201, с. 37]. Він є вирішальним у формуванні цілісного сприйняття педагогічного процесу, дозволяє визначити окремі елементи загальної системи, особливості та функції. Даний метод дозволяє розглядати явища об'єктивної дійсності з позиції закономірного, системного цілого та взаємодії його частин [218, с. 264]. Зважаючи на це, в суспільстві і створено соціальні інституції з підготовки майбутніх фахівців (зокрема, заклади вищої освіти), в яких забезпечується системний підхід до організації, управління і забезпечення процесу професійної підготовки з урахуванням очікувань і вимог з боку суспільства і держави до фахівця.

Основні положення використання системного підходу в своїх працях розглядали А. Алексюк, П. Анохіна, І. Блауберг, В. Дашковський, В. Каган, В. Луговий, В. Макаров, В. Садовський, О. Сараєв, В. Тюхтін та інші.

Системний підхід у дослідженнях цих учених ґрунтується на засадах принципу системності, який передбачає наявність цілісності, структурну впорядкованість, взаємозв'язок між елементами системи [218, с. 264].

Більшістю філософів системний підхід трактується як якісно вищий, ніж просто предметний спосіб дослідження, як перехід від пізнання окремого до загального, від однозначного до багатозначного, від абстрактного до конкретного, від одновимірного до полімерного, від лінійного до нелінійного тощо. У філософському плані системний підхід означає формування системного погляду на світ, який бере за основу ідеї цілісності, складної організованості досліджуваних об'єктів в їх внутрішньої активності й динамізму [201, с. 317]. М. Каган відзначав, що «системний підхід – це конкретне виявлення діалектичного методу в тих ґносеологічних ситуаціях, коли предметом пізнання є системні об'єкти» [97, с. 17]. На думку Е. Юдіна, системний підхід є загальнонауковою, а не спеціально-науковою методологією. Методологічна ефективність системного підходу, як і всякої загальнонаукової методології, вимірюється тим, наскільки здатний він відігравати конструктивну роль у побудові та розвитку конкретних предметів дослідження [246, с. 39].

С. Гончаренко в Українському педагогічному словнику визначає, що системний підхід спрямований на розкриття цілісності педагогічних об'єктів, виявлення в них різноманітних типів зв'язків та зведення їх у єдину теоретичну картину [59, с. 17]. У педагогічній науці доведено, що саме таким об'єктом можуть бути педагогічна система загалом і підсистеми, що її утворюють, які, в свою чергу, можна розглядати і характеризувати як самостійні системи.

На доцільності і пріоритетності використання системного підходу до дослідження педагогічних проблем, розроблення теоретичних основ напрямів реалізації навчально-виховного процесу вказують вітчизняні дослідники [14; 122; 158; 214]. Однак, незважаючи на підвищений інтерес науковців до проблеми використання системного підходу в педагогіці, слід відзначити

недостатність фундаментальних праць з використання системного підходу до підготовки майбутнього соціального педагога, зокрема таких, що висвітлюються питання його підготовки до формування культури безпеки життєдіяльності школярів.

Слід зазначити, що ключовим поняттям системного підходу є поняття «система», яке вживають нині досить широко. Однак фахівцями різних галузей науки та техніки не сформульовано остаточно визначення поняття «система» й не розроблено єдиної класифікації систем. Так, Л. Берталанфі визначає систему як комплекс взаємодіючих компонентів [24, с. 29]. До такого визначення досить критично висловлюється більшість дослідників, оскільки воно не передає більшості ознак системного об'єкта. Великий тлумачний словник сучасної української мови трактує систему як порядок, зумовлений правильним, планомірним розташуванням і взаємним зв'язком частин чогось [49, с. 1126]. У дослідженнях М. Кагана, система – це множина впорядкованих елементів, що утворює ціле, властивості якого не зводяться до властивостей елементів [98]. Ми погоджуємося з запропонованим визначенням Ф. Корольова: «Система – це не просто сукупність властивостей багатьох одиниць, у якій кожна одиниця підпорядковується причинно-наслідковим зв'язкам, а єдність відносин і зв'язків окремих частин, що обумовлюють виконання певної складної функції, яка і можлива лише завдяки структурі із великого числа взаємопов'язаних і взаємодіючих один з одним елементів» [115, с. 115].

Таким чином, наведені вище визначення дозволяють узагальнити основні ознаки системи:

- наявність мети та її доцільність;
- наявність складових елементів, частин – саме того, з чого складається ціле, без чого його існування є неможливим;
- наявність структури, певної конструкції, утвореної зв'язками між складовими елементами;

- наявність властивостей системи, що забезпечує оптимальне поєднання та взаємодію її компонентів;
- відмінність властивостей цілого від властивостей елементів системи;
- наявність функціональних завдань системи та її компонентів;
- зв'язки з зовнішнім середовищем.

Оскільки наявність ознак системи вказують на її існування, то виявлення цих характеристик у системі підготовки майбутнього соціального педагога до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників і буде результатом реалізації системного підходу. Для їх визначення розглянемо суть поняття та складники «педагогічної системи» як форми системи вищого порядку – цілісність професійної підготовки фахівця.

Поняття «педагогічної системи» було введено в педагогічну термінологію Н. Кузьміною, на думку якої вона є множиною взаємопов'язаних структурних та функціональних компонентів, що підпорядковані меті виховання, навчання та освіти дітей і дорослих. До структурних компонентів системи Н. Кузьміна відносить: мету, навчальну інформацію, засоби педагогічної комунікації (методи, форми, засоби навчання), учнів, педагогів. Окремо від структурних компонентів автор визначає функціональні: гностичний, прогностичний, конструктивний, комунікативний й організаційний [161, с. 10].

О. Ковальов під педагогічною системою розуміє сукупність компонентів, взаємодія яких обумовлює високий ступінь організації процесу учіння, що проявляється в підвищенні його ефективності [107, с. 15]. Серед компонентів педагогічної системи автор називає такі: сукупність людей, що беруть участь у процесі навчання; накопичені суспільством досвід та знання (суспільна культура) – предмет навчання; множина семіотичних структур, за допомогою яких відбувається кодування та накопичення інформації; сукупність людей, що роблять наукові знання доступними (виконують функцію популяризації); компонент управління. Отже, компонентами системи підготовки як

педагогічної системи є суб'єкти та об'єкти процесу, предмет, організаційний та управлінський компоненти.

Як головну підсистему освітньої системи педагогічну систему визначає В. Беспалько. До її складу він включає шість елементів: учні, цілі їх навчання, зміст навчання, процес навчання, організаційні форми і засоби навчання [25, с. 58]. Науковець бере за основу дієву особу – учня, для якого і завдяки якому створюється певна педагогічна система.

Таким чином, узагальнюючи викладене, можна стверджувати, що система підготовки майбутніх соціальних педагогів до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників є різновидом педагогічної системи, оскільки має всі характеристики такої системи. Вважаємо, що досліджувана система структурно складається з сукупності взаємопов'язаних компонентів: мети, завдань, змісту, методів, форм, умов й результату. Передбачаємо, що тісний взаємозв'язок цих елементів, притаманних тільки всій системі в цілому, а не елементам, які її утворюють, призведе до виникнення особливої властивості – знань, умінь, навичок, тобто здатностей студентів – майбутніх соціальних педагогів формувати культуру безпеки життєдіяльності старшокласників. Відповідно здатність створеної системи досягти результату і буде провідною властивістю педагогічної системи в окресленому контексті.

Узагальнення результатів аналізу праць сучасних дослідників різних напрямів професійної підготовки соціального педагога [64; 93; 103; 133; 235; 245 та інших] дозволило стверджувати, що абсолютна більшість авторів використовує системний підхід як провідний. Використання системного підходу в дослідженні підготовки майбутнього соціального педагога до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників забезпечило представлення запланованих заходів у вигляді певної системи, в якій, за Г. Золотовою, «кожний окремий захід є її елементом, кожна дія узгоджується з іншою, напрями й види роботи не суперечать, а впливають одні з одних» [93, с. 164], і будь-яка дія суб'єкту або об'єкту процесу підготовки майбутніх

соціальних педагогів до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників впливає на всю систему в цілому.

Особливість використання системного підходу в підготовці майбутнього соціального педагога до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників полягає в тому, що він дозволяє розглянути процес підготовки майбутнього соціального педагога в означеному контексті як цілісну самостійну систему, а не як складову його загальної підготовки; з'ясувати системотворний фактор доцільності готовності до соціально-педагогічної роботи в цьому напрямі, тобто чітко визначити мету й результат; виокремити складові компоненти й пов'язати їх у певну конструкцію за допомогою взаємозв'язків; визначити основні умови функціонування даної системи. У цілому така система забезпечує цілісність процесу підготовки фахівця до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників, дає можливість урахувати і відбити в ній можливості всіх напрямів підготовки майбутнього фахівця і представити діяльність всіх суб'єктів комплексно, послідовно і систематично.

Уважаємо, що не тільки доцільною, але й необхідною умовою в досягненні об'єктивних результатів дослідження системи підготовки соціальних педагогів до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників є використання системного підходу в трьох основних аспектах: як цілісного утворення, що має свої особливі ознаки й закономірності; як частини професійної підготовки соціального педагога; як становлення особистості соціального педагога як фахівця з соціального виховання, зокрема з безпеки життєдіяльності старшокласників.

Слід зазначити, що коректність основних положень системного підходу забезпечується за умови здійснення низки обов'язкових процедур, які мають жорстко визначену структуру. Зокрема, при проведенні системного дослідження, на думку науковців, необхідно: визначити тип системи, до якої належать досліджувані процеси й явища; відповідно до типу системи здійснити

її моделювання; перевірити коректність модельних уявлень та узагальнити результати теоретико-експериментального дослідження [200, с. 37-38].

З огляду на те, що підготовка майбутнього соціального педагога до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників – це дослідження педагогічних процесів і явищ, які зумовлені належністю до типу складних системних утворень, означена система повинна розглядатися як складна система, що має свої компоненти й складається з самостійних підсистем. Як доводять дослідники, характерними ознаками складних систем педагогічних процесів і явищ є: багатокомпонентний склад, наявність складної структури та численних зв'язків, вплив багатьох різноманітних факторів, імовірнісний характер протікання процесів і явищ; мінливість у часі; наявність керівної та керованої підсистем, системоутворювальний характер зв'язків управління [200, с. 41-42].

Віднесення процесу підготовки майбутнього соціального педагога до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників до складної системи зумовлює моделювання досліджуваного явища й виключає пряме його втілення експериментальним методом, що є неприпустимим і небезпечним у процесі професійної підготовки майбутнього фахівця. На засадах моделювання – побудови конкретної моделі – уможлиблюється отримання найбільш повної інформації щодо готовності фахівця до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників унаслідок змін в системі його фахової підготовки. Спираємося на думку Л. Кайдаловою [99], яка відзначає багатоаспектність моделювання, яке можна розглядати як метод дослідження об'єктів, пізнання їх на моделях; як побудову і вивчення моделей реально існуючих предметів та явищ і об'єктів, що конструюються, для визначення або поліпшення їхніх характеристик, раціоналізації способів їх побудови та управління ними.

Д. Коваленко узагальнює [106], що моделюванню в системі освіти присвячені наукові праці сучасних українських вчених, які обґрунтували особливості даного методу дослідження, вимоги до його використання, яких

необхідно дотримуватися, оскільки їхня ефективність є доведеною в педагогічних дослідженнях (М. Лазарєвим [124], О. Мещаніновим [163], Є. Павлютенковим [187] та іншими науковцями). У зв'язку з цим, найчастіше науковці вдаються до розроблення моделі результату, який хочуть отримати завдяки розробленню системи процесу, зосереджуючись на визначенні всіх елементів його структури.

Як вважає Ю. Лавриков, у найбільш широкому сенсі модель професійної підготовленості фахівця – це схематичне вираження об'єму і структури суспільно-політичних, специфічно професійних, організаційно-управлінських знань, властивостей і навичок, необхідних для професійної діяльності [123, с. 119]. Інколи таку модель визначають як модель фахівця, що відбиває об'єм необхідних і професійно значущих компетентностей. І науковці наполягають на необхідності спочатку розробити модель фахівця, окресливши всі ті здатності, якими він має бути наділений завдяки передбачуваній професійній підготовці, а вже потім вдаватися до розроблення моделі самого процесу підготовки [106].

Сучасна модель навчального процесу, створена педагогічною системою, – це водночас сукупність складових елементів, пов'язаних між собою. «Модель ... у логіці й методології науки – аналог (схема, структура, знакова система) певного фрагменту природної або соціальної дійсності, продукту людської культури, концептуально-теоретичного утворення тощо – оригіналу моделі» [234, с. 374]. Отже, модель – це знакова система, за допомогою якої можна відтворити дидактичний процес як предмет дослідження, показати в цілісності його структуру функціонування, відбивши всі елементи у взаємозв'язках, та зберегти цю цілісність на всіх етапах дослідження. Шляхом моделювання можна відтворити не тільки статику дидактичного процесу, але й його динаміку, прогнозувати його розвиток.

Ураховуючи, що професійний потенціал соціального педагога в межах його функціональних обов'язків, проаналізований зміст професійної підготовки майбутніх фахівців передбачають підготовку до формування

культури безпеки життєдіяльності старшокласників в умовах ЗЗСО, а також виявлені проблеми (безсистемність і непослідовність у розвитку якостей і здібностей майбутнього фахівця, що погіршують стан його підготовки, неврахування потенційних можливостей різних елементів змісту і напрямів підготовки тощо), ми зробили спробу моделювання удосконаленої системи підготовки майбутнього соціального педагога до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників. Поєднання існуючих знань і невідомих фактів дасть змогу для створення моделі як розвитку будь-якої теорії. Водночас, як зазначають науковці [200, с. 44-45], дотримання основних вимог надає можливість для створення ефективної та адекватної досліджуваному педагогічному процесу або явищу ідеалізованої моделі. До них віднесено: повноту опису досліджуваного об'єкта, що характеризується здатністю моделі охопити всі елементи, зв'язки та змінні, котрі необхідно вивчити, та точність опису об'єкта моделювання – правильність відображення досліджуваного явища.

Модель процесу відображає мету; суб'єктів взаємодії – викладачів і студентів; основи організації та проведення освітнього процесу, що виражається в комплексі педагогічних умов, способах їх реалізації (формах, методах і засобах навчання) [86, с. 91].

Підтримуємо думку І. Шеплякової [245] в тому, що модель системи підготовки майбутнього соціального педагога до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників має бути аналогом соціальної дійсності на рівні закладу вищої освіти й має структурно-функціональний характер, який розкриває суть, особливості структури (з яких основних елементів та етапів утворений процес підготовки до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників), послідовність, зв'язок цих елементів і особливості конструювання змісту підготовки майбутнього соціального педагога до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників.

Необхідність використання моделювання в дослідженні зумовлена тим, що, з одного боку, процес підготовки майбутнього соціального педагога до

формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників є складним, багатоаспектним явищем і важкодоступним для безпосереднього пізнання, а, з іншого, – даний процес триває в спеціально створених умовах, адже йдеться про акцентування уваги саме на забезпеченні формування певної готовності майбутнього соціального педагога до напряму його професійної діяльності з реалізації певних функцій.

Узагальнивши погляди вчених на проблему компонентно-структурного дослідження педагогічних систем (щодо загальних закономірностей їхнього конструювання й функціонування) стосовно підготовки фахівця [45; 46; 56; 194; 201; 216] та структурні компоненти підготовки соціального педагога до реалізації різних напрямів його професійної діяльності [64; 103; 117; 165; 189; 215; 224] зокрема, була визначена чотирьохкомпонентна структура системи підготовки майбутнього соціального педагога до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників, яку складають: цільовий, суб'єкт-об'єктний, змістово-процесуальний, оцінно-результативний компоненти. При цьому кожний компонент постає як окрема система, що є елементом системної організації дослідження в цілому.

На першому етапі побудови моделі системи визначається *цільовий компонент* підготовки фахівця. Він, у свою чергу, складається з постановки мети на різних рівнях педагогічної діяльності й уточнюється переліком конкретних завдань: від всебічного розвитку особистості майбутнього фахівця з вищою освітою як представника еліти суспільства – до формування специфічних, професійно-значущих якостей або їхніх компонентів. На визначення мети і відповідно завдань підготовки впливає соціальне замовлення на фахівця, вимоги з боку держави і освітньої галузі: яким він має бути і що він має здійснювати, реалізуючи певний напрям своєї професійної діяльності. Таким чином, цільовий компонент системи підготовки майбутнього соціального педагога до формування культури безпеки життєдіяльності школярів визначає сукупність цілей і завдань процесу професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів.

У філософському контексті категорія «мета» визначається як ідеальне уявлення, передбачення результатів діяльності та способів їх досягнення за допомогою адекватних засобів [63; 68]. Дослідники педагогічної науки дотримуються наукових поглядів відносно розробки педагогічних цілей в аспекті того, що цей процес повинен базуватись на системі спеціальних принципів та відображати основні закономірності цілепокладання в формуванні особистості [39; 52]. Відсутність мети, акцентує увагу В. Беспалько, веде до розхитування педагогічної системи й непередбачуваності [25, с. 71]. Без чіткого визначення мети втрачає сенс будь-яка діяльність, тим більшим стає її значення в випадку організації і функціонування складної системи.

Отже, мета системи підготовки майбутнього соціального педагога – це провідна організаційно-виховна категорія цієї навчально-виховної системи, яка є функціонально закладеною в структурі змісту й педагогічних технологіях, що повинні бути реалізовані в умовах професійної підготовки майбутнього соціального педагога до формування культури безпеки життєдіяльності школярів. Як зазначають В. Беспалько й Ю. Татур [26, с. 15-16], мета відображає в повному обсязі загальну структуру цілей на загальнодержавному, рівні закладу вищої освіти (ЗВО) й кафедральному рівнях.

Слід зазначити, що, перш за все, мета системи підготовки майбутнього соціального педагога до формування культури безпеки життєдіяльності школярів визначається загальнодержавною метою – соціальним замовленням як базовим принципом освітніх систем – замовленням на підготовку фахівця з соціально-педагогічної роботи і сучасними вимогами держави та суспільства до рівня його професійної підготовленості й відповідності освітній політиці. Тільки за умови виховання справжнього професіонала підвищується попит на його соціальне замовлення, що надає нашій країні реальні перспективи входження в європейський освітній простір. Необхідність формування культури безпеки підростаючого покоління через її актуальність і негативність наслідків ігнорування даного процесу зумовила попит на фахівця, здатного

реалізовувати даний процес професійно, яким і став соціальний педагога як нова посадова одиниця в закладі загальної середньої освіти. Відповідно виникли вимоги до виконання цим фахівцем функцій стосовно забезпечення соціально-педагогічної діяльності із залученням різних суб'єктів, спрямовану на формування культури безпеки життєдіяльності, зокрема старшокласників відповідно до їхніх психо-вікових особливостей.

Мета навчання в закладі вищої освіти визначається напрямом підготовки та спеціальністю, в залежності від освітнього рівня (бакалавр – магістр). Професійна підготовка студентів – майбутніх соціальних педагогів до якісного виконання своїх функціональних обов'язків відбивається в формуванні мотивації до соціально-педагогічної діяльності, загальної й спеціальної культури (культури безпеки життєдіяльності) соціальних педагогів, сприянні оволодіння ними необхідним об'ємом загальнокультурних, психолого-педагогічних і спеціальних знань, професійними вміннями й навичками, функціями [97, с. 47]. Отже, відповідно до компетентнісного підходу метою підготовки соціального педагога на цьому рівні буде забезпечення оволодіння фахівцем необхідними компетентностями відповідно до рівня підготовки, які мають виявлятися в його готовності до виконання покладеної на нього професійної діяльності. В закладі вищої освіти відповідно до її структури визначеною одиницею, що відповідає за підготовку фахівця певної спеціальності, є випускаюча (профільна) кафедра.

На кафедральному рівні метою буде виступати забезпечення процесу підготовки майбутніх соціальних педагогів до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників шляхом: оволодіння майбутніми соціальними педагогами змістом певних предметів (курсів, дисциплін), що забезпечують зокрема й окремі характеристики фахівця; організацію різних напрямів підготовки (навчально-дослідницької, науково-дослідницької, практичної, самостійно). Саме на кафедрі покладається вимога використання всіх можливостей і пошук ефективних шляхів для забезпечення конкурентоспроможного фахівця, здатного на високому рівні виконувати всі

професійні функції і займатися самовдосконалення протягом професійного життя.

Таким чином, провідна мета системи підготовки майбутнього соціального педагога до формування культури безпеки життєдіяльності школярів – забезпечення його готовності до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників, яка реалізується через цілі на загальнодержавному, рівні ЗВО й кафедральному рівнях і навпаки. Це вказує на взаємозумовленість цілей, оскільки досягнення мети означеної системи сприятиме реалізації мети загальної професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів та відповідатиме соціальному замовленню. Ієрархія цілей професійної підготовки майбутнього соціального педагога до обраного напрямку діяльності передбачає: 1) запровадження навчальних дисциплін (курсів, факультативів, практикумів тощо), в змісті яких передбачено потенціал у забезпеченні опанування студентами необхідними здатностями, використання потенціальних можливостей всіх видів діяльності, до яких включено студентів у ЗВО (виховна, самостійна, науково-дослідницька, волонтерська тощо); 2) піклування закладу вищої освіти про якість запропонованих освітніх програм з підготовки за спеціальностями «Соціальна робота», «Соціальна педагогіка» і їхню спроможність забезпечити готовність студента під час підготовки відповідно до освітнього рівня (бакалавр, магістр) до виконання функцій, покладених на фахівця; 3) моніторинг відповідності підготовленого фахівця очікуванням суспільства і державному замовленню, що покладено на відповідне міністерство.

Ця ієрархія цілей стосовно підготовки соціального педагога до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників реалізується шляхом покрокового виконання завдань:

- формування у студентів необхідного об'єму знань, умінь, навичок (загальних компетентностей) з питань безпеки життєдіяльності;
- удосконалення власної культури безпеки життєдіяльності;

- формування мотивації і прагнень до оволодіння теоретичними засадами соціально-педагогічної діяльності з формування безпеки життєдіяльності старшокласників;

- вироблення в студентів професійних умінь і навичок з організації діяльності, спрямованої на формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників.

Зазначимо, що побудова системи й представлення її у вигляді моделі обов'язково передбачає необхідність установлення *принципів* (тобто вихідних теоретичних положень, концептуальних основ). Як концептуальні основи побудови моделі системи підготовки майбутнього соціального педагога до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників були визначені такі принципи:

- *системності*, який передбачає, що потенціал усіх можливих заходів, методів, форм, засобів з підготовки майбутніх соціальних педагогів має максимально використовуватися комплексно у взаємозв'язку; системно має бути представлена взаємодія всіх суб'єктів, причетних до процесу підготовки майбутнього соціального педагога (внутрішнього і зовнішнього рівнів);

- *соціальної і професійної детермінованості*, відповідно до якого всі пропозиції з удосконалення змісту професійної підготовки майбутнього фахівця мають відповідати соціальному замовленню, державній соціальній політиці і професійному призначенню соціального педагога в ЗЗСО;

- *наступності і послідовності*, відповідно до яких у студентів має відбуватися нагромадження опанованої і засвоєної інформації, вироблятися уміння відповідно до операцій, які мають ускладнюватися, з формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників. Принцип передбачає наступність змісту: врахування того, що вже засвоєно студентами, як бази для подальшого вдосконалення; врахування міжпредметних зв'язків у професійній підготовці студентів; використання в комплексі можливостей різних напрямів діяльності студентів у процесі професійної підготовки (навчальної, виховної, самостійної, науково-дослідницької діяльності, практики); формування

потреби та здатності студентів до самопідготовки у галузі соціально-педагогічної діяльності з формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників;

– *професійно-практичної спрямованості*, що передбачає обов'язковість вироблення на основі теоретичних знань практичних навичок організації студентами соціально-педагогічної діяльності з формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників, що відбувається під час організації реальної практичної діяльності. Відповідно до цього принципу при відборі змісту і побудові навчального матеріалу, виборі методів і засобів їх реалізації має враховуватися необхідність забезпечення нарощення інтелектуального потенціалу особистості студента з одночасним формуванням його здатності виконувати конкретні професійні функції в практичній діяльності. Цей принцип забезпечує зв'язок теоретичного навчання з практичною підготовкою з виробленням у студентів стереотипів дій в різних ситуаціях реальної практичної діяльності;

– *забезпечення взаємодії соціальних інституцій*, який передбачає обов'язкову участь різних соціальних суб'єктів і інституцій у підготовці майбутніх соціальних педагогів, максимальне використання їхнього потенціалу в формуванні готовності студентів до означеного напрямку професійної діяльності.

Отже, цільовий компонент системи підготовки майбутнього соціального педагога до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників в закладі вищої освіти являє собою сукупність таких елементів: загальна мета, завдання, принципи процесу.

Важливим компонентом системи виступає *суб'єкт-об'єктний*. Дієвими суб'єктами даної системи виступають викладачі, на яких покладено функції забезпечення підготовки майбутніх фахівців. Серед суб'єктів системи визначені два рівні: *внутрішні* суб'єкти (адміністрація (керівництво) ЗВО, в якому здійснюється професійна підготовка майбутніх соціальних педагогів, насамперед, керівник ЗВО, декан факультету, заступники декана з навчальної

та виховної роботи, завідувач профільної кафедри, професорсько-викладацький склад профільної кафедри, керівники практики студентів та куратори груп); *зовнішні суб'єкти* (соціальні інституції зовнішнього рівня: заклади загальної середньої освіти, соціальні служби, заклади культури, заклади охорони здоров'я, громадські організації, правоохоронні структури; старшокласники, їхні батьки, учителі, соціальні педагоги, психологи та інші. Тісна взаємодія між внутрішніми і зовнішніми суб'єктами на партнерських засадах сприяє розширенню можливостей професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів, створює умови для практичного відпрацювання здобутих теоретичних основ діяльності, дає можливість зануритися в практичну діяльність з виконання певних функцій, пов'язаних з формуванням культури безпеки життєдіяльності старшокласників.

Центральним *об'єктом* системи підготовки до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників є студенти – майбутні соціальні педагоги – бакалаври (з першого по четвертий курси).

Змістово-процесуальний компонент розробленої системи є ключовою ланкою підготовки майбутнього соціального педагога до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників, що, в свою чергу, являє собою цілісну єдність послідовних етапів: підготовчого, координаційного та технологічного, кожному з яких відповідає зміст, форми і методи забезпечення роботи на внутрішньому (зі студентами, науково-педагогічними працівниками) та зовнішньому (з соціальними інституціями, залученими до співпраці: закладами освіти, соціальними службами, закладами соціального обслуговування, притулками, закладами культури, сім'ями, випускниками тощо) рівнях.

Так, метою *підготовчого* етапу змістово-процесуального компоненту системи підготовки майбутнього соціального педагога до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників є: визначити дієвих суб'єктів, забезпечити їхню готовність до підготовки майбутніх соціальних педагогів до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників.

Підготовчий етап представлений такими напрямками роботи, як: по-перше, визначення ролі і змісту діяльності соціальних інституцій внутрішнього та зовнішнього рівнів, скоординована взаємодія яких може забезпечити сприятливі умови для підготовки студентів до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників; виокремлення видів діяльності, пошук її форм та методів, упровадження яких забезпечить скоординовану взаємодію соціальних інституцій внутрішнього та зовнішнього рівнів; прогнозування потенціалу суб'єктів впливу, визначення послідовності етапів роботи з підготовки студентів – майбутніх соціальних педагогів до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників, розробка плану реалізації системи підготовки до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників, добір форм та методів роботи, які будуть ефективними.

Для організації подальшої ефективної співпраці соціальних інституцій внутрішнього та зовнішнього рівнів у підготовці майбутнього соціального педагога до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників необхідно є розробка відповідних інформаційно-методичних матеріалів для фахівців зовнішніх соціальних інституцій, залучених до цього процесу, та для суб'єктів внутрішнього рівня з питань підготовки майбутніх соціальних педагогів до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників.

Формами та методами роботи на цьому етапі є: опитування, анкетування, метод експертних оцінок, аналіз навчальних планів та програм, бесіди (з завідувачем, викладачами профільної кафедри, студентами – майбутніми соціальними педагогами, з представниками соціальних інституцій зовнішнього рівня, випускниками та іншими), прогнозування, аналіз, синтез, розробка інформаційно-методичних матеріалів тощо.

Метою *координаційного* етапу змістово-процесуального компоненту системи підготовки майбутнього соціального педагога до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників є: координація взаємодії соціальних інституцій внутрішнього і зовнішнього рівнів, залучення їх до співпраці з підготовки майбутніх соціальних педагогів до формування

культури безпеки життєдіяльності старшокласників.

Отже, на *координаційному* етапі робота в закладі вищої освіти з підготовки майбутнього соціального педагога до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників передбачає: 1) організацію інформаційної роботи з професорсько-викладацьким складом профільної кафедри з метою отримання інформації, її узагальнення і усвідомлення всіма викладачами, що приймають участь у підготовці студентів спеціальності, важливості та необхідності проведення спеціальної роботи з підготовки майбутніх соціальних педагогів до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників, розуміння змісту і етапності такої роботи, усвідомлення необхідності підвищення рівня готовності студентів до ефективного використання можливостей співпраці ЗВО з зовнішніми соціальними інституціями у визначеному процесі; 2) посилення спрямування діяльності професорсько-викладацького складу профільної кафедри на використання можливостей взаємодії різних суб'єктів у процесі підготовки майбутнього соціального педагога до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників; 3) активізація взаємодії викладачів кафедри з зовнішніми соціальними інституціями, створення плану спільної діяльності на партнерських засадах з акцентуванням уваги на підготовці до формування безпеки життєдіяльності старшокласників.

Установлення взаємодії між соціальними інституціями внутрішнього та зовнішнього рівнів та планування спільних заходів у підготовці майбутніх соціальних педагогів до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників полягають у виявленні матеріально-технічних, організаційних та методичних аспектів, необхідних для ефективної підготовки фахівців. До форм та методів роботи з професорсько-викладацьким складом профільної кафедри щодо готовності до ефективного використання можливостей співпраці ЗВО з зовнішніми соціальними інституціями, посилення спрямування їхньої діяльності на усвідомлене використання визначених можливостей, а також роботи з представниками зовнішніх соціальних інституцій щодо консолідації

сумісних зусиль у напрямі підготовки студентів до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників віднесено: відеолекції, диспути, дискусії, проведення «круглих столів», практикуми, науково-методичні семінари, індивідуальні бесіди з керівниками практики та кураторами тощо.

Метою *технологічного* етапу змістово-процесуального компоненту системи підготовки майбутнього соціального педагога до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників є організація діяльності з підготовки студентів – майбутніх соціальних педагогів до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників. Цей етап виступає провідним і передбачає розроблення і упровадження цілісної системи елементів, які в сукупності складають певну соціально-педагогічну технологію.

Форми й методи технологічного етапу змістово-процесуального компоненту можна поділити за чотирма основними напрямками:

- *інформаційно-теоретичний напрям*, метою якого є забезпечення майбутніх соціальних педагогів системою узагальнених знань, необхідних для реалізації соціально-педагогічної діяльності з формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників. Такі знання можна поділити на основні групи: 1) знання про здоров'я людини, його складники (фізичне, психічне, соціальне духовне здоров'я); про способи дотримання здорового способу життя; способи запобігання захворювань, попередження травматизму, нещасних випадків; методи, способи і прийоми здоров'язберезувальної поведінки, що мінімізує ризики та загрози; 2) знання про психовікові особливості старшокласників і відповідні їм методи формування негативного ставлення до шкідливих звичок, настанови до безпеки власного життя й діяльності, потреби в здоровому способі життя; 3) знання про способи соціально-педагогічної діяльності з формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників (взаємодії з різними суб'єктами, організації взаємодії з учнями тощо) тощо.

Цілеспрямована робота в межах інформаційно-теоретичного напрямку технологічного етапу процесу підготовки майбутнього соціального педагога до

формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників, з одного боку, забезпечує становлення когнітивного компоненту готовності майбутнього фахівця до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників, а, з іншого, – забезпечує теоретичне підґрунтя для формування інших її компонентів;

– *мотиваційний напрям*, метою якого є сформувати настанову, спрямованість на вироблення власної здатності через потребу і інтерес до соціально-педагогічної діяльності з формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників. Мотивація виступає сукупністю рушійних сил, що спонукують людину до здійснення визначених дій і визначають зміст, спрямованість і характер діяльності особистості, її поведінку. В її основі лежать інтереси та потреби фахівця, а також особистісно значущі для нього цінності та відповідні їм ціннісні орієнтації. Слід відзначити, що на сучасному етапі організації вищої освіти провідну роль науковці і практики відводять саме мотивації, з нею пов'язують ефективність його професійної підготовки. У зв'язку з цим, до суб'єктів освітнього процесу в ЗВО висувуються вимоги з пошуку шляхів, методів, засобів, форм організації навчальної діяльності студентів, які б сприяли пробудженню інтересу до діяльності, зацікавлювали і мотивували студентів до активної участі в організованій діяльності тощо.

Ефективними методи формування мотивації науковці визначають: методи формування пізнавального інтересу, заохочення до діяльності, організації діяльності змагального характеру тощо;

– *особистісно-поведінковий напрям*, метою якого є на основі взаємодії та консолідації зусиль всіх учасників соціально-виховного процесу сформувати в студентів – майбутніх соціальних педагогів особистісно значущі якості, необхідні для здійснення власної безпечної і здоров'язберезувальної поведінки.

Саме вироблення стійкої звички безпечної поведінки, яка стає нормою, уможливорює формування загальної здоров'язберезувальної компетентності майбутнього фахівця. У свою чергу, система звичних дій, вчинків поступово

переходить в рис характеру, властивість особистості. Цей процес може бути ефективним лише в межах спеціально орієнтованого навчання та організації активної позанавчальної діяльності студентів – майбутніх соціальних педагогів, які будуть спрямовані на формування особистості студента, що свідомо підходить до організації власної життєдіяльності, піклується про власний спосіб життя, має активну життєву позицію з цього приводу. Зважаючи на те, що сама суть особистості виявляється в її діях і вчинках, на цьому етапі важливим є акцент саме на організацію діяльності студентів з формування власної особистості. Студент має відчувати власну причетність і власну роль у тому, що стосується його життєдіяльності, стати активним її господарем. Активна участь у заходах з волонтерської діяльності, у співпраці з різними соціальними інституціями мають відіграти суттєву роль у формуванні особистості студента, здатного вести власну безпечну життєдіяльність.

Важливу роль на цьому етапі відіграє самостійна робота студента, яка має відбуватися під керівництвом викладача, на якого покладено функцію організації, стимулювання, супроводу і контролю за нею.

Отже, вважаємо, що організація та реалізація роботи в межах особистісно-поведінкового напрямку технологічного етапу процесу підготовки майбутнього соціального педагога до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників забезпечує операційно-діяльнісний компонент готовності до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників майбутнього соціального педагога;

– *практико-реалізаційний напрям*, метою якого є сформувати в майбутніх соціальних педагогів здатність до організації соціально-педагогічної діяльності з формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників. Важливу роль на цьому етапі має відігравати науковий підхід до розроблення студентом алгоритму дій з організації взаємодії зі старшокласниками, їхніми батьками, вчителями з активізації потенціалу школярів. Суттєвим є розроблення стратегії і тактики взаємодії з соціальними інституціями і суб'єктами, причетними до процесу формування культури безпеки

життєдіяльності школярів. Така робота має реалізовуватися під час практикумів, практик студентів, а також під час навчально- і науково-дослідницької діяльності.

Окрема увага на цьому етапі має приділятися самостійній волонтерській діяльності студентів, які повинні бути ініціаторами проведення заходів здоров'язбережувального, профілактичного характеру зі старшокласниками.

Отже, ефективними формами і методами діяльності у цьому напрямі визначаємо: науково-дослідна робота студентів під час написання курсових наукових робіт, розроблення проектів соціально-педагогічної діяльності, проектування і реалізації практичних заходів у роботі зі старшокласниками в ЗЗСО і на інших базах.

Таким чином, виконання завдань *технологічного* етапу забезпечується на основі реалізації таких форм роботи: використання в навчально-виховній роботі різних організаційних форм співпраці соціальних інституцій внутрішнього та зовнішнього рівнів з метою забезпечення процесу підготовки майбутніх соціальних педагогів до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників (тематичні лекції (наприклад, лекція-конференція або бінарна лекція), семінарсько-практичні заняття (зокрема, семінари-конференції), майстер-класи, навчально-рольові ігри професійної спрямованості за участю представників соціальних інституцій зовнішнього рівня, диспути, дискусії, опитування, рекламно-інформаційні кампанії тощо); планування програми проведення практикумів і проходження навчальної і виробничої практик в різних соціальних інституціях з урахуванням необхідності забезпечення процесу підготовки майбутніх соціальних педагогів до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників студентів; проведення регіональних, всеукраїнських конференцій та семінарів з метою популяризації досвіду та інноваційних форм та методів роботи з підготовки майбутнього соціального педагога до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників; конкурси соціально-педагогічних проектів, які спрямовані на вирішення проблеми підготовки майбутніх соціальних

педагогів до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників, відеопрезентації, акції, фестивалі, гуртки, клуби, екскурсії тощо.

Окрему роль відводимо навчально-дослідній і науково-дослідній діяльності шляхом упровадження в тематику курсових робіт тем з розроблення технологій соціально-педагогічної діяльності з формування культури безпеки життєдіяльності учнів, комплексних програм з координації участі всіх суб'єктів соціально-педагогічної діяльності зі старшокласниками тощо.

Структурним компонентом системи підготовки майбутнього соціального педагога до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників в закладі вищої освіти є *оцінно-результативний* компонент, який дозволяє оцінити результат упровадження системи підготовки майбутнього соціального педагога до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників, а також ефективність проведеної роботи. Відповідно, його метою є оцінка рівня сформованості показників готовності майбутніх соціальних педагогів до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників. Оцінно-результативний компонент системи підготовки студентів до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників передбачає моніторинг якості упровадження розробленої системи в цілому і кожного її компонента і напряму зокрема.

На даному етапі реалізуються такі завдання: здійснюється комплексна експертна оцінка; за допомогою критеріїв ефективності системи підготовки майбутніх соціальних педагогів до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників визначається, наскільки ефективно вирішеною була поставлена проблема.

Слід відзначити, що дослідження готовності фахівця і шляхів її забезпечення завжди представляло інтерес для дослідників. Так, з 60-х років XX століття поняття «готовність» розглядається як стан та якості особистості. Психологи (Н. Левітов, М. Дьяченко) визначають готовність до дії як психологічний стан. Представники космічної психології позначають

залежність між готовністю та спеціальною або психологічною підготовкою та набутим досвідом людини. О. Ухтомський, М. Виноградов, Б. Ломов, В. Пушкін розглядають дуже близькі за значенням поняття: «пильність», «боездатність», «мобілізаційна готовність», «налаштованість» тощо. Узагальнене визначення готовності надають М. Дьяченко, Л. Кандилович, на думку яких вона виступає умовою успішного виконання професійної діяльності, яка повинна формуватися й удосконалюватися як самою людиною, так і всією системою заходів, що проводяться державою в цілому [74, с. 49].

На сучасному етапі поняття «готовність» має різні значення в зв'язку з різними аспектами, на яких зосереджують увагу науковці. Готовність досліджують у зв'язку з емоційно-вольовим й інтелектуальним потенціалом особистості стосовно конкретного виду діяльності і характеризують як якісний показник саморегуляції фахівця на різних рівнях перебігу процесів – фізіологічному, психологічному, соціальному, якими визначається її поведінка [130]. Поняття «готовність» до високопродуктивної діяльності в певній галузі праці, суспільного життя Б. Ананьєв визначає як «прояв здібностей» [3]. Проте, в зв'язку з сучасним етапом розвитку суспільства проблемами соціального характеру стають «готовність до шлюбу та сімейного життя», «готовність до взаємодії», «готовність до комунікації» тощо. Соціальний аспект, актуальність якого зростає, постає проблемою в плані його забезпечення ефективними шляхами – поновлення людяності, людської суті і неповторності людської життєдіяльності, її сенсу і змісту.

Аналіз наукової педагогічної літератури [14; 27; 45 та ін.] засвідчив, що готовність до будь-якого виду діяльності – професійної, навчальної, наукової, а тим більше до життєдіяльності, вимагає виконання конкретних завдань з формування стійкої системи життєвих переконань, поглядів, мотивів, психологічних та педагогічних якостей, знань, умінь, навичок.

Отже, проведений теоретичний аналіз поняття «готовність» засвідчив, що вона характеризується як особливий психічний стан, підґрунтям якого є психологічна готовність. Так, дослідники [74] характеризують «психологічну

готовність до діяльності» як тимчасову (ситуативну) психологічну готовність, що визначається відповідними психічними станами, і відносно тривалу (стійку), що детермінується стабільними властивостями особистості. У зв'язку з цим, інші науковці узагальнюють, що психологічна готовність є виявленням суті властивостей і стану особистості [113, с. 8]; комплексним психологічним утворенням операційних, функціональних і особистісних компонентів, які здатні мобілізувати всі психофізіологічні системи організму, що забезпечують ефективне виконання необхідної дії. Отже, індивідуальні психологічні особливості людини зумовлюють стан її готовності до певної діяльності. Очевидно, що найважливішим показником є усвідомлення і спроможність самої особистості здійснювати певні дії в тих чи інших умовах.

Психологічними передумовами настання готовності до попередження й подолання небезпек підростаючого покоління є її розуміння, усвідомлення відповідальності, бажання досягти успіху, визначення послідовності і способів виконання діяльності. Ускладнюють появу готовності пасивне ставлення до навчання, безтурботність, байдужість, відсутність плану дій та намірів максимально використовувати свій досвід і свої знання. Недостатність готовності призводить до неадекватних реакцій, помилок, невідповідності психічних процесів, зокрема в ситуаціях невизначеності.

Стосовно готовності фахівця до соціально-педагогічної діяльності науковці звертають увагу на різні її аспекти. Так, Є. Райкова виділяє три компонента психологічної готовності до консультування з проблем дитячо-батьківських відносин: професійний компонент, що визначає значимість емоційно-вольової спрямованості майбутнього фахівця; творчий компонент, який сприяє вирішенню кризових і проблемних ситуацій, незважаючи на те, що до цього в індивіда не було досвіду вирішення таких ситуацій; особистісний компонент, який включає в себе зміст і спрямованість системи життєвих цінностей, сукупність психологічних і соціальних властивостей людини як суб'єкта діяльності [204].

Р. Санжава визначає такі компоненти готовності фахівця: професійну спрямованість як усвідомлення суспільної значущості; оволодіння загальнотрудовими вміннями та навичками, пов'язаними з обраною професією, прагнення розвинути їх; додаткові теоретичні та практичні знання з конкретної галузі діяльності; вибір професії як провідної життєвої діяльності; індивідуально-психологічні особливості як вміння співвідносити свої можливості з вимогами професії; наявність позитивного емоційного ставлення до виконання певного виду трудової діяльності; вольове прагнення, здатність долати труднощі для досягнення професійної мети; вміння та бажання працювати в колективі; мотиваційну потребу особистості – стійку установку на суспільно корисну працю як провідний вид життєдіяльності; потреба в суспільно-корисній діяльності; соціальні мотиви вибору певної професії; активний пізнавальний інтерес до певного виду діяльності [213, с. 90-114].

Отже, стосовно компонентів готовності можна узагальнити, що думки науковців співпадають стосовно необхідності в її складі як компонентів: *когнітивного*, пов'язаного з наявністю необхідних для певної діяльності знань, спроможності їх опановувати (знання психо-вікових особливостей старшокласників, організації взаємодії з ними в соціально-педагогічній діяльності; знання про небезпеки, їх загрози і шляхи попередження в роботі зі старшокласниками; знання про способи організації здоров'язберезувальної діяльності; знання про способи організації взаємодії з суб'єктами соціально-педагогічної діяльності, її координації в напрямі формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників); *особистісно-мотиваційного*, зумовленого необхідністю мотиваційної спрямованості на опанування знань і засвоєння дій як певних стереотипів поведінки (інтерес, потреба і опануванні і розширенні знань, наявність необхідних особистісних характеристик (організованість, комунікативність, рішучість тощо) та *операційно-діяльнісного* як сукупності цих стереотипів у сформованих уміннях, стійких навичках використання певного алгоритму дій (уміння реалізовувати інформаційно-комунікативний,

здоров'язберезувальний і координаційний напрям діяльності соціального педагога з формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників).

Оцінно-результативний компонент розробленої системи підготовки майбутніх соціальних педагогів до формування культури безпеки життєдіяльності визначає очікувані результати у вигляді критеріїв, показників і рівнів сформованості певних характеристик – визначених компонентів готовності майбутнього соціального педагога до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників. Очікуваним результатом упровадження розробленої системи буде готовність майбутнього соціального педагога до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників, яку ми розуміємо як результат професійної підготовки студента за спеціальностями «Соціальна педагогіка» і «Соціальна робота» закладу вищої педагогічної освіти, який виявляється в здатності організовувати власну діяльність з формування культури безпеки старшокласників; у здійсненні ролі координатора дій усіх суб'єктів соціально-педагогічної діяльності у цьому напрямі в закладі загальної середньої освіти, та забезпечується сформованістю мотивації до соціально-педагогічної діяльності з питань безпеки життєдіяльності, професійних умінь та навичок щодо формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників і власної культури безпеки життєдіяльності майбутніх соціальних педагогів.

Для проектування *оцінно-результативного* компоненту системи підготовки соціального педагога до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників обов'язковим є обґрунтування таких його складових як критерії, показники та рівні готовності фахівця до означеного напрямку соціально-педагогічної діяльності в ЗЗСО.

Поділяємо думку Й. Ісаєва в тому, що критерії повинні «забезпечувати вимірювання всіх компонентів, що утворюють дане явище, і відображати взаємозв'язки між всіма складовими; розкриватися через призму якісних і кількісних ознак, міра прояву яких дозволила б говорити про більший чи

менший ступінь виявлення даного критерію; демонструвати динаміку якості, що вимірюється в часі та культурно-освітньому просторі» [95, с. 125-126].

Критерії ефективності забезпечення готовності студентів до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників повинні містити вимоги, що відображають специфіку готовності, а саме: «критерії повинні бути розкриті через низку якісних ознак показників; критерії повинні відображати динаміку вимірюваної якості в часі та просторі; критерії повинні охоплювати основні види професійної діяльності особистості» [236, с. 67].

Отже, оцінно-результативний компонент системи передбачає моніторинг змін у готовності майбутніх соціальних педагогів до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників, що зумовило розробку критеріально-діагностичної бази.

Таким чином, проаналізувавши теоретичні підходи до визначення критеріїв готовності студентів закладу вищої освіти [45; 106; 245], структуру компонентів готовності майбутнього соціального педагога до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників, визначили такі основні критерії, за якими буде здійснюватися оцінка ефективності процесу його підготовки до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників в закладі вищої освіти: *когнітивний, мотиваційний, особистісно-поведінковий і професійно-діяльнісний*.

В основі визначення когнітивного критерію готовності майбутнього соціального педагога до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників покладено положення про те, що потреба в знаннях майбутніми кваліфікованими фахівцями є одним з виявів потреб професійної макрогрупи та суспільства в цілому. Так, когнітивний критерій характеризує сформованість когнітивного компоненту готовності соціального педагога до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників на основі виявлення таких показників як: повнота, системність засвоєних студентами знань (психо-вікових особливостей старшокласників, організації взаємодії з ними в соціально-педагогічній діяльності; про небезпеки, їх загрози і шляхи

попередження в роботі зі старшокласниками; способи організації здоров'язберезувальної діяльності; способи організації взаємодії з суб'єктами соціально-педагогічної діяльності, її координації в напрямі формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників). Саме ці знання є необхідними для реалізації соціально-педагогічної діяльності соціальним педагогом в ЗЗСО як організатора діяльності з формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників, координатора зусиль усіх суб'єктів у цьому напрямі діяльності.

Обґрунтовуючи мотиваційний критерій готовності до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників майбутнього соціального педагога, спиралися, з одного боку, на визначення О. Леонтьєва мотиву «двигуном діяльності» [128] та думку Л. Кондрашової [112] про те, що пріоритетними мотивами для будь-якого виду діяльності є особистісні, що характеризуються позитивним ставленням, інтересом до діяльності. У визначенні даного критерію спиралися на положення теорії особистості С. Рубінштейна [210] про те, що в потребах, інтересах, ідеалах, переконаннях, домінуючих мотивах поведінки та діяльності, світогляді виявляється спрямованість особистості.

Отже, в дослідженні *мотиваційний* критерій відображає сформованість особистісно-мотиваційного компоненту готовності майбутнього соціального педагога до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників та характеризує наявність спрямованості особистості студентів на опанування знаннями і вироблення умінь здійснення напрямів діяльності фахівця з формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників.

Показниками такої спрямованості є: сформованість у студентів пізнавальних мотивів з питань безпеки життєдіяльності, організації соціально-педагогічної діяльності зі старшокласниками з урахуванням її потенційних можливостей і вимог до неї, налагодження взаємодії з соціальними інституціями, спеціально створеними на рівні держави (державний сектор) і на рівні суспільства як відповідь на існуючі потреби (недержавний сектор),

усвідомлення значущості опанування необхідних знань, без якого процес засвоєння знань не може бути ефективним.

Особистісно-поведінковий і професійно-діяльнісний критерії відображають сформованість операційно-діялісного компоненту готовності майбутнього соціального педагога до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників та характеризує наявність та виявлення в практичній діяльності системи умінь та навичок реалізації інформативно-комунікативного, здоров'язбережувального і координаційного напрямку формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників.

Погоджуємося з І.Шепляковою [245], яка вважає, що поведінково-діяльнісний критерій відбиває все засвоєне, сприйняте та сформоване на практиці, в реальній професійній поведінці, тоді як більшість студентів є тільки потенційними майбутніми соціальними педагогами. У зв'язку з цим, готовність майбутнього фахівця до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників за поведінково-діялісним критерієм може бути схарактеризована за проявами певних дій і поведінки студента (на заняттях, під час проходження практики тощо), на підставі яких можна оцінити прогнозовані і передбачувані дії в ролі соціального педагога. У зв'язку з цим визначили *особистісно-поведінковий* критерій, який характеризує готовність майбутнього соціального педагога до дій стосовно власної особистості (усвідомлення цінностей здорового способу життя, безпечної поведінки, сформованість умінь і навичок власної здоров'язбережувальної діяльності), оскільки для організації діяльності інших осіб важливим є сформованість особистості суб'єкта, що буде здійснювати роботу в цьому напрямі. *Професійно-діялісний* критерій відбиває сформованість умінь і навичок реалізації інформативно-комунікативного (уміння використання різних комунікативних технологій взаємодії зі старшокласниками на основі розуміння їхніх психо-вікових особливостей з надання відповідної інформації, створення умов для усвідомлення старшокласниками важливості здоров'я і власної безпеки), здоров'язбережувального (уміння організації різних видів діяльності

з вироблення в учнів стереотипів безпечної поведінки) і координаційного (уміння організовувати і управляти взаємодією різних суб'єктів (батьків, учителів-предметників, представників соціальних інституцій і суб'єктів соціально-педагогічної діяльності з формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників) напрямів діяльності.

В особистісно-поведінковому критерії важливе місце займають уміння, навички виконання певних дій, спрямованих на формування готовності до організації власної життєдіяльності, тоді як в професійно-діяльнісному відбито характеристики професійно-значущих умінь і стереотипів поведінки під час виконання професійних функцій фахівцем.

Співвіднесення між компонентами готовності майбутнього соціального педагога до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників і визначеними критеріями представлено в таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

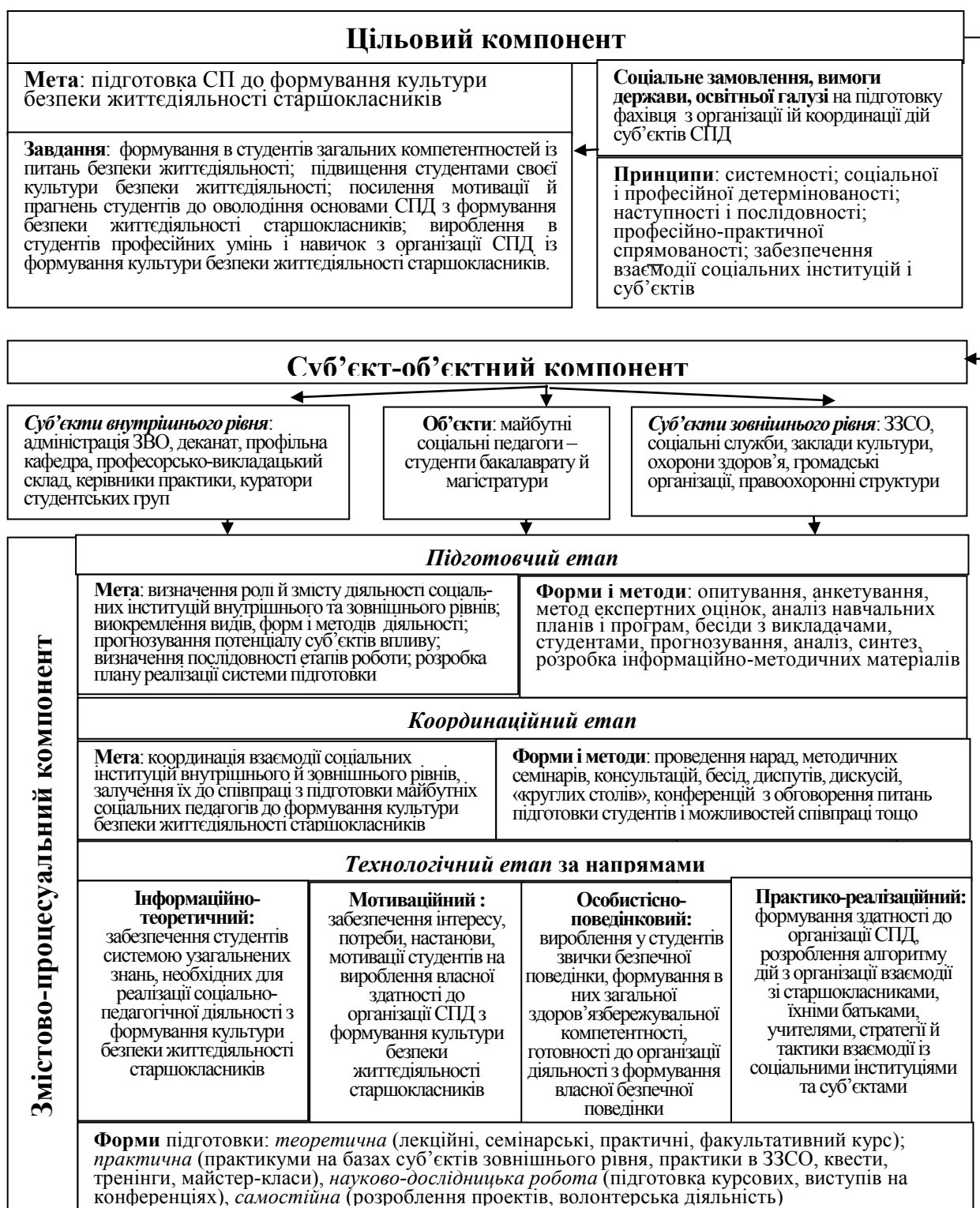
Відповідність критеріїв компонентам готовності майбутнього соціального педагога до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників

Компоненти готовності	Критерії оцінки рівня готовності
Когнітивний	Когнітивний
Мотиваційно-ціннісний	Мотиваційний
	Особистісно-поведінковий
	Професійно-діяльнісний
Операційно-діяльнісний	

Як бачимо з таблиці 2.2, повну відповідність спостерігаємо лише в когнітивному критерії когнітивному компоненту, всі інші включають елементи взаємопов'язаних компонентів, оскільки погоджуємося з науковцями в тому, що критерії повинні охоплювати і характеризувати основні види професійної

діяльності фахівця, серед яких важливим було відбити різницю між готовністю майбутнього соціального педагога до дій стосовно власної особистості і стосовно старшокласників у обраному напрямі.

Узагальнення теоретичних положень дозволило розробити модель системи підготовки до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників майбутнього соціального педагога в соціально-виховному середовищі вищого навчального закладу, подану на рисунку 2.1

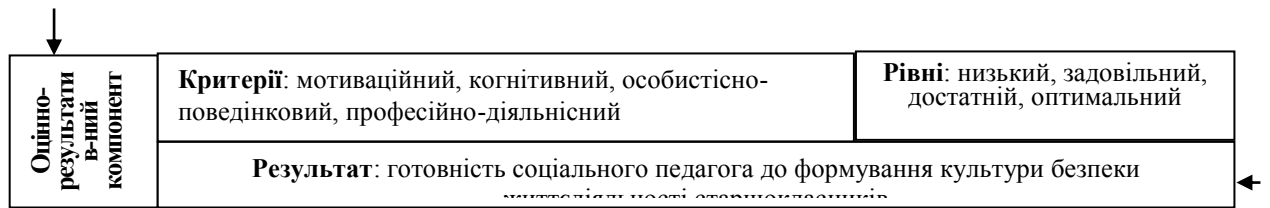

Рис. 2.1 Модель системи підготовки майбутніх соціальних педагогів до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників

Висновки до розділу 2

На підставі аналізу праць науковців розкрито суть соціально-педагогічної діяльності як суспільного явища і моделі діяльності, спрямованої на розв’язання завдань соціального виховання, підтримки і захисту дитини-школяра на всіх етапах шкільного навчання. Провідну роль у цій діяльності відіграє соціальний педагог як представник нової професійної групи, психологічної служби школи, покликаний турбуватися про дитину та її безпечне існування.

Аналіз посадових інструкцій соціального педагога й завдань, покладених на нього, дали можливість визначити потенціал цього суб’єкта освітнього процесу у формуванні культури безпеки життєдіяльності старшокласників в умовах ЗЗСО: профілактика правопорушень і злочинів; формування здорового способу життя; профілактика асоціальних явищ (проституції, вандалізму, бродяжництва); попередження шкідливих для здоров’я звичок (алкоголізм, наркоманія, токсикоманія); профілактика СНІДу; навчання заходів із попередження вуличного та побутового травматизму, а також формування навичок правильної поведінки в надзвичайних ситуаціях та усунення негативних наслідків таких ситуацій тощо. У напрямках роботи соціального педагога як суб’єкта соціально-педагогічної діяльності в ЗЗСО актуалізовані всі компоненти безпеки життєдіяльності школяра (забезпечення безпеки за взаємодії з природними явищами; безпека за взаємодії з технікою; безпека за взаємодії з соціальними небезпеками; безпека за взаємодії з моральною стійкістю до соціальних небезпек).

Особистісно-поведінковий:
вироблення у студентів звички безпечної поведінки, формування в них загальної здоров’язбережувальної компетентності, готовності до організації діяльності з формування власної безпечної поведінки

Визначено *принципи*, якими має куруватися соціальний педагог у формуванні культури безпеки життєдіяльності старшокласників: налагодження взаємодії соціального педагога зі старшокласниками з урахуванням їхніх психо-вікових і індивідуальних особливостей; узгодженість і координація дій внутрішніх суб'єктів процесу (соціального педагога, батьків, класних керівників, психолога, вчителів, адміністрації ЗЗСО тощо); цілеспрямоване і послідовне забезпечення мотивації старшокласників до формування їхньої культури безпеки життєдіяльності; систематичне діагностування процесу й поточних результатів; стимулювання активності й самостійності старшокласників у виборі способів реалізації безпеки в проблемних ситуаціях; систематичність і системність у навчально-виховній роботі з питань безпеки життєдіяльності з урахуванням міжпредметних зв'язків передбачених планом навчальних предметів; використання потенціалу зовнішніх учасників соціально-педагогічної діяльності (представників соціальних служб, громадських і благодійних організацій, закладів культури і охорони здоров'я тощо).

Узагальнено напрями діяльності соціального педагога з формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників: *інформаційно-комунікативний*, що передбачає оволодіння й використання соціальним педагогом різних комунікативних технологій взаємодії зі старшокласниками на основі розуміння їхніх психо-вікових особливостей і спрямований на надання відповідної інформації, створення умов для усвідомлення старшокласниками важливості здоров'я й власної безпеки; *здоров'язбережувальний*, спрямований на створення умов для піклування старшокласників про власне здоров'я і безпеку шляхом організації різних видів діяльності з вироблення в учнів стереотипів безпечної поведінки; *координаційний*, що передбачає виявлення, урахування потенційних можливостей різних суб'єктів (батьків, учителів-предметників, представників соціальних інституцій і суб'єктів соціально-педагогічної діяльності тощо), організацію і управління їхньою взаємодією з

формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників. Реалізація визначених напрямів вимагає спеціальної підготовки майбутнього фахівця.

Проведений аналіз змісту підготовки соціального педагога в закладах вищої педагогічної освіти (Харківському національному педагогічному університеті імені Г.С.Сковороди, Сумському державному педагогічному університеті імені А.С.Макаренка, КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія», Криворізькому державному педагогічному університеті) засвідчив, що в змісті передбаченими є дисципліни, що мають відношення до підготовки майбутніх соціальних педагогів до формування культури безпеки життєдіяльності школярів («Безпека існування людини в навколишньому середовищі», «Фізична культура», «Соціально-педагогічна робота у закладах освіти», «Теорія і методика соціальної роботи з сім'єю» тощо), проте така інформація не є повною і послідовною, має виключно узагальнений теоретичний характер.

Зважаючи на необхідність комплексного вирішення проблеми забезпечення готовності соціального педагога до виконання функцій у напрямі формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників, використано системний підхід до процесу підготовки майбутніх соціальних педагогів, з урахуванням визначених науковцями провідних положень якого розроблено і теоретично обґрунтовано систему підготовки фахівця до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників. Розроблена система включає цільовий, суб'єкт-об'єктний, змістово-процесуальний (підготовчий, координаційний, технологічний етапи) та оцінно-результативний компоненти.

Матеріали розділу представлено в наукових публікаціях автора [134; 135; 136; 137; 140; 143; 145; 150].

РОЗДІЛ 3. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА СИСТЕМИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА ДО ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ БЕЗПЕКИ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ

3.1 Організація і методика проведення експериментального дослідження

Для організації експериментальної перевірки розробленої і теоретично обґрунтованої системи підготовки майбутніх соціальних педагогів до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників важливим було визначити усвідомлення соціальними педагогами – практиками важливості і актуальності даного напрямку їхньої професійної діяльності, а також готовності до її реалізації.

З цією метою було проведено пілотне дослідження шляхом анкетування й опитування 25 соціальних педагогів, які працюють в закладах загальної середньої освіти міста Харкова. У дослідженні брали участь соціальні педагоги зі стажем роботи від 1 до 5 років. Такі межі були зумовлені тим, що по-перше, соціальні педагоги, які тільки розпочали свою професійну діяльність на посаді соціального педагога, по-перше, є більш мотивованими до виконання професійних обов'язків; по-друге, вони відносно нещодавно закінчили навчання у закладі вищої освіти, а це, в свою чергу, дає змогу простежити якість підготовки фахівців соціально-педагогічної сфери до формування культури безпеки старшокласників.

Нас цікавило, наскільки соціальні педагоги володіють інформацією щодо актуальності формування культури безпеки старшокласників як соціального замовлення суспільства, його підтримки на державному рівні як одного з пріоритетних напрямів у вихованні підростаючого покоління через занепокоєння сучасним станом рівнем його здоров'я. На питання стосовно того, чи розуміють соціальні педагоги суть і зміст понять «безпека

життєдіяльності» і «готовність школярів до безпечної життєдіяльності», отримали такі результати: 52 % респондентів дали неповну відповідь з характеристики запропонованих понять, окреслюючи лише один з аспектів у їхній структурі; 36 % навели визначення, проте не змогли розкрити повне його розуміння, хоча й зазначали декілька аспектів у структурі понять; і тільки 12 % дали повне визначення й пояснили розуміння зазначених понять.

На питання анкети з основ безпеки життєдіяльності отримали такі відповіді: 40 % респондентів мають середній рівень знань з основних понять безпеки життєдіяльності (інколи плутаються у характеристиках), а 60 % не змогли правильно класифікувати небезпеки й правильно обирати відповіді щодо дій в умовах надзвичайних ситуацій.

Важливим було дізнатися, як соціальні педагоги ставляться до власної безпеки життєдіяльності. Результати анкетування й опитування засвідчили, що переважна більшість соціальних педагогів не дотримуються власної безпеки, не стежать належним чином за своїм здоров'ям. Так, 69,8 % не дотримуються режиму праці та відпочинку; 72,4% - раціонального харчування; 68,1 % часто порушують правила дорожнього руху та протипожежної безпеки й невинновато ризикують у повсякденні. Більше того, значна частина соціальних педагогів мають шкідливі звички, що є не прийнятно для спеціальності. Так, 28,5 % респондентів є споживачем тютюну; 29,3 % не менше 2 разів на тиждень уживають алкогольні напої. Разом з тим, зовсім незначна частина респондентів (33,5%) намагається опікуватися власною безпекою й вести здоровий спосіб життя, хоча 78,9 % зводять поняття «здоров'я» лише до фізичного здоров'я, виключаючи психологічний стан людини.

У наш час важливо не тільки мати знання з основ безпеки життєдіяльності, але й уміти їх кваліфіковано передати своїм учням. У зв'язку з цим нас цікавило, чи є позитивна мотивація у соціальних педагогів щодо формування готовності школярів до безпечної життєдіяльності. За допомогою таких методів дослідження, як спостереження, бесіда, інтерв'ювання, було

з'ясовано, що 62,4 % соціальних педагогів свою професійну діяльність опосередковано пов'язують з формуванням готовності школярів до безпечної життєдіяльності, вважаючи, що головне в даному аспекті – теоретична складова, за яку відповідає у своїй більшості вчитель з предмету «Основи здоров'я»; 22,7 % визнають значний потенціал соціального педагога до формування готовності школярів до безпечної життєдіяльності, за умов надання йому повноважень загальноосвітнім навчальним закладом організації й проведення виховних заходів; проте, 10,2 % взагалі уникають таких виховних заходів, як тижні знань з основ здоров'я й безпеки життєдіяльності й лише 4,7 % соціальних педагогів вважають формування готовності школярів до безпечної життєдіяльності своїм прямим обов'язком й завжди активно приймають участь в організації й проведенні виховних заходів.

З'ясовуючи, чи вважають себе компетентними соціальні педагоги у формуванні готовності школярів до безпечної життєдіяльності, 63,8 % відповіли «ні»; 21,7 % відреагували позитивно, але вказали на недостатність знань і практичних умінь; 11,5 % вважають, що могли б сприяти формуванню готовності школярів до безпечної життєдіяльності за умови надання їм методичної допомоги; і тільки 3 % респондентів вважають, що з поставленим завданням в них не виникає значних труднощів, що все вирішується за допомогою вже здобутого досвіду.

З'ясовуючи, чи застосовують соціальні педагоги в процесі своєї професійної діяльності технології профілактики небезпек з метою збереження повноцінного життя й здоров'я школярів, отримали такі результати: 61,7 % респондентів цілеспрямовано не застосовують на практиці технології профілактики правопорушень на уроках та в позанавчальний час; 79,8 % не використовують профілактичні заходи з питань протидії шкідливим звичкам; 82,1% не проводять спеціальні профілактичні заходи з попередження дитячого травматизму; 88,9 % не використовують на практиці технології профілактики вживання психоактивних речовин і розвитку наркотичної залежності й заходи профілактики тютюнопаління та алкоголізму; 52,3 % не проводять групову

роботу з батьками. Отже, проведений аналіз відповідей на поставлені запитання засвідчив, що переважна більшість соціальних педагогів не застосовує комплексно технології формування готовності школярів до безпечної життєдіяльності, не розуміють важливості систематично її проводити і тільки незначна кількість фахівців (24,5 %) застосовують одну або дві профілактичні технології (спрямовані на підтримку фізичного або соціального здоров'я школярів) під час навчально-виховного процесу та в позакласній діяльності.

Примітним є той факт, що однією з головних причин браку теоретичних знань з основ безпеки життєдіяльності й відсутності необхідних умінь щодо застосування технологій з формування готовності школярів до безпечної життєдіяльності в виховному процесі, майже всі респонденти визначають відсутність відповідної підготовки у ЗВО. Тобто причину своєї неготовності до організації і координації дій різних суб'єктів у соціально-педагогічній роботі з формування культури безпеки життєдіяльності зокрема старшокласників фахівці-практики вбачають у відсутності спеціальної роботи під час власної професійної підготовки. При цьому вони констатують, що всі ці знання, а особливо уміння прийдуть з досвідом, проте такий досвід, що пов'язаний з ризиками для життя і здоров'я дитини, молодшої людини – має занадто велику й не виправдану ціну.

Це ще раз підтверджує актуальність створення всіх необхідних умов на кафедрах соціальної педагогіки і соціальної роботи ЗВО для досягнення майбутніми соціальними педагогами в процесі професійної підготовки необхідного й достатнього рівня готовності у формуванні культури безпеки життєдіяльності школярів, їхньої здатності і спроможності до організації безпечної життєдіяльності і здоров'язбереження молодого покоління.

Отже, основною метою експериментального дослідження було упровадження розробленої цілісної системи, яка б забезпечувала поетапне послідовне формування готовності майбутніх соціальних педагогів до роботи з

формування культури безпеки старшокласників як одного з шляхів підвищення ефективності професійної підготовки майбутніх фахівців.

Під час експериментальної роботи використовувалися різні методи дослідження:

- діагностичні (анкетування, опитування студентів і викладачів, представників соціальних інституцій, що виступали базами практикумів і практик, практикуючих фахівців, бесіди, контрольні роботи, тестування),
- обсерваційні (спостереження за діями і вчинками студентів під час начально-виховної, практичної, волонтерської діяльності, ретроспективний аналіз педагогічної практики і практикумів),
- прогностичні (експертні оцінки, узагальнення незалежних характеристик),
- праксиметричні (аналіз продуктів навчально-пізнавальної діяльності студентів, аналіз педагогічного досвіду) для виявлення проблем і можливостей процесу підготовки, визначення рівня готовності майбутнього фахівця до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників.

Крім загальних методів емпіричного дослідження під час експерименту було використано спеціально підібрані і розроблені методики для оцінювання і вимірювання різних компонентів готовності і відповідних ним показників – мотиваційного (тест «Професійна мотивація» (за А.Криловим) (додаток Б), когнітивного (розроблені тести (додатки В, Г), анкети з певних навчальних дисциплін, факультативного курсу, відповіді на питання іспиту і заліку, модульного контролю; діяльнісного (розроблені ситуації практичної діяльності з прийняття рішень і реалізації різних напрямів діяльності; анкета «Рівень готовності до реалізації інформаційно-комунікативного напрямку формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників» (модифікована анкета «Рівень комунікативної особистості» (за В. Ряховським) (додаток Д) тощо.

Основним методом виступав педагогічний експеримент для з'ясування ефективності системи підготовки майбутнього соціального педагога до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників.

Програму педагогічного експерименту наведено в таблиці 3.1.

Таблиця 3.1

Програма педагогічного експерименту

Назва етапу і його мета	Завдання реалізації етапу експериментальної роботи	Методи
<i>Констатувальний:</i> діагностування вхідного рівня готовності майбутніх соціальних педагогів до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників	1) Визначити критерії і показники рівнів готовності; 2) здійснити «вхідне» вимірювання рівня готовності у студентів.	Тестування, анкетування, співбесіди, експертна оцінка результатів діяльності, спостереження
<i>Формувальний:</i> упровадження розробленої і теоретично обґрунтованої системи підготовки майбутніх соціальних педагогів до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників	1) Ознайомити студентів з оновленим змістовим наповненням навчального плану, змістом розробленого факультативного курсу; 2) ознайомити з інструментарієм для проведення вимірювань у процесі реалізації системи; 3) упровадження розробленої системи.	Спостереження, аналіз продуктів діяльності студентів.
<i>Контрольний:</i> вимірювання та узагальнення отриманих результатів експериментального дослідження	1) Проведення контрольного вимірювання показників за кожним критерієм; 2) порівняння результатів експерименту, отриманих на констатувального і контрольному етапах педагогічного експерименту; 3) аналіз і обґрунтування результатів педагогічного експерименту, підтвердження їхньої статистичної значущості методами математичної статистики.	Тестування, анкетування, опитування, виконання практичних завдань, написання есе тощо

Отже, для перевірки гіпотези дослідження було проведено педагогічний експеримент упродовж 2012–2018 рр. на базі Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди, у якому брали участь 142 студенти спеціальностей «Соціальна педагогіка», «Соціальна робота» (з них було утворено експериментальні ЕГ₁ (73 особи) та ЕГ₂ (69 осіб) групи) і 25 викладачів кафедри соціальної педагогіки. Свідомо відмовилися від контрольних груп, оскільки запровадження системи передбачало комплексну роботу із залученням різних суб'єктів внутрішнього і зовнішнього рівня. Вважали несправедливим усунути певну кількість студентів від можливості участі в налагодженій взаємодії всіх учасників, спрямованій на здобуття додаткових компетентностей як здатностей в подальшому вирішувати питання організації і координації соціально-педагогічної діяльності з формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників.

Спираючись на визначення Г. Єльніковою і В. Масловим [77] рівнів досягнення мети педагогічної діяльності визначали рівні готовності майбутніх соціальних педагогів як: оптимальний, достатній, задовільний і низький. Вибір критеріїв готовності соціальних педагогів до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників зумовила визначена структура цього феномену. Критерії і відповідні їм показники представлено в таблиці 3.2.

Таблиця 3.2

Критерії і показники готовності соціальних педагогів до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників

Критерії	Показники
1. Мотиваційний	1) Сформованість у студентів пізнавальних мотивів з питань безпеки життєдіяльності, соціально-педагогічної діяльності зі старшокласниками, налагодження взаємодії з соціальними інституціями; 2) Рівень усвідомлення значущості опанування необхідних знань.

2. Когнітивний	Повнота, системність засвоєних студентами знань: 1) психо-вікових особливостей старшокласників, організації взаємодії з ними в соціально-педагогічній діяльності; 2) про небезпеки, їх загрози і шляхи попередження в роботі зі старшокласниками; 3) способів організації здоров'язбережувальної діяльності; способів організації взаємодії з суб'єктами соціально-педагогічної діяльності, її координації в напрямі формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників.
3. Особистісно-поведінковий	1. Рівень усвідомлення цінностей здорового способу життя, безпечної поведінки; 2. Рівень сформованості умінь і навичок власної здоров'язбережувальної діяльності.
4. Професійно-діяльнісний	1. Рівень сформованості умінь і навичок реалізації інформаційно-комунікативного напрямку; 2. Рівень сформованості умінь і навичок реалізації здоров'язбережувального напрямку; 3. Рівень сформованості умінь і навичок координаційного напрямів формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників.

На констатувальному етапі експерименту було проведено комплексне діагностування вхідного рівня готовності студентів до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників за визначеними в дослідженні критеріями й відповідними показниками за характеристиками рівнів, що представлено в таблиці 3.3.

Узагальнена характеристика рівнів готовності майбутніх соціальних педагогів до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників

рівні	Характеристика рівнів готовності студентів за критеріями і показниками
Оптимальний рівень	Студент демонструє високий рівень сформованості пізнавальних мотивів з питань безпеки життєдіяльності, соціально-педагогічної діяльності зі старшокласниками, зацікавлений в налагодженні взаємодії з соціальними інституціями, для чого прагне до опанування необхідних знань; володіє повними і системними знаннями з проблеми; має високий рівень усвідомлення цінностей здорового способу життя, безпечної поведінки; високий рівень сформованості умінь і навичок власної здоров'язбережувальної діяльності, якій приділяє постійно уваги; високий рівень сформованості умінь і навичок реалізації інформаційно-комунікативного, здоров'язбережувального і координаційного напрямів формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників, які постійно прагне підвищувати і вдосконалювати.
Достатній рівень	Студент демонструє достатній рівень сформованості пізнавальних мотивів з питань безпеки життєдіяльності, соціально-педагогічної діяльності зі старшокласниками, зацікавлений в налагодженні взаємодії з соціальними інституціями, для чого прагне до опанування окремих знань; володіє достатніми і системними знаннями з проблеми; має достатній рівень усвідомлення цінностей здорового способу життя, безпечної поведінки; достатній рівень сформованості умінь і навичок власної здоров'язбережувальної діяльності, якій приділяє час від часу уваги; достатній рівень сформованості умінь і навичок реалізації інформаційно-комунікативного, здоров'язбережувального і координаційного напрямів формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників.

Задовільний рівень	Студент демонструє задовільний рівень сформованості пізнавальних мотивів з питань безпеки життєдіяльності, соціально-педагогічної діяльності зі старшокласниками, майже незацікавлений в налагодженні взаємодії з соціальними інституціями, робить це із примусу; має прогалина у знаннях з проблеми; не має чіткого усвідомлення цінностей здорового способу життя, безпечної поведінки; має низький рівень сформованості умінь і навичок власної здоров'язбережувальної діяльності, проте приділяє час від часу увагу заняттям з підтримки власного фізичного здоров'я; задовільний рівень сформованості умінь і навичок реалізації інформаційно-комунікативного, здоров'язбережувального і координаційного напрямів формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників.
Низький рівень	У студента відсутні пізнавальні мотиви з питань безпеки життєдіяльності, соціально-педагогічної діяльності зі старшокласниками, він незацікавлений в налагодженні взаємодії з соціальними інституціями; має суттєві прогалина у знаннях з проблеми; не має чіткого усвідомлення цінностей здорового способу життя, безпечної поведінки; має низький рівень сформованості умінь і навичок власної здоров'язбережувальної діяльності, і не приділяє уваги заняттям з підтримки власного фізичного здоров'я; низький рівень сформованості умінь і навичок реалізації інформаційно-комунікативного, здоров'язбережувального і координаційного напрямів формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників.

Вимірювання здійснювалося за загальноприйнятою шкалою оцінки в балах за кожним показником за шкалою, при складанні якої було враховано застосовані в українських закладах вищої освіти загальні аспекти Болонського процесу:

$0 < P \leq 59$ – низький рівень готовності;

$60 < P_{\text{заг.}} \leq 73$ – задовільний рівень готовності;

$74 < P_{\text{заг.}} \leq 89$ – достатній рівень готовності;

$90 < P_{\text{заг.}} \leq 100$ – оптимальний рівень готовності.

Експертами виступали викладачі кафедри соціальної педагогіки і представники соціальних інституцій, де студенти проходили практикуми, практики. Експерти виставляли бали, які в підсумку складали середній бал, що обговорювався всіма експертами, потім додавалися бали, отримані студентами в результаті проходження тестів, анкетувань, спостережень за їхніми діями і

діяльністю і в результаті кожному окремому студенту наприкінці кожного семестру навчального року присвоювався відповідний бал. Така процедура здійснювалася впродовж усього періоду навчання студентів.

Так, отримані на початку експериментальної роботи бали засвідчили переважно низький рівень означеної готовності студентів у студентів, що не викликало здивування, адже студенти лише розпочинали процес навчання в ЗВО і майже не усвідомлювали ті функції, які на них буде покладено і в чому конкретна суть соціально-педагогічної діяльності. Студенти розподілилися за задовільним і низьким рівнями в обох експериментальних групах, що свідчило про приблизно однаковий рівень готовності студентів на початку експериментальної роботи.

На формувальному етапі експерименту процес професійної підготовки студентів експериментальних груп було реалізовано шляхом упровадження розробленої в межах дослідження системи, при цьому в ЕГ₁, на відміну від ЕГ₂, не впроваджувався додатково розроблений факультативний курс «Соціально-педагогічна діяльність з формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників», програму якого представлено в додатку А.

3.2 Упровадження системи підготовки майбутнього соціального педагога до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників

Безпосередньо упровадження системи підготовки майбутніх соціальних педагогів до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників розпочинається зі змістово-процесуального компоненту, підґрунтям для реалізації якого стало визначення мети, окреслення завдання і принципів організації діяльності відповідно до висунутих вимог з боку суспільства, держави і освітньої галузі.

Окреслення суб'єктів у суб'єкт-об'єктному компоненті системи надало можливість розпочати роботу з залучення всіх потенційних суб'єктів,

причетних до підготовки майбутніх соціальних педагогів, і тих, що мають досвід у роботі зі старшокласниками, зокрема спрямованої на формування в них культури безпеки життєдіяльності, профілактики негативних явищ і подолання їхніх наслідків, організації здоров'язбереження в учнівському середовищі. Таких суб'єктів було визначено як суб'єкти внутрішнього рівня (адміністрація ЗВО, деканат, профільна кафедра, професорсько-викладацький склад, керівники практики, куратори студентських груп) – всі ті, на кого покладається функція підготовки майбутніх фахівців до виконання професійних функцій, від кого залежить у тому числі, наскільки така підготовка виявиться в кінцевому рахунку ефективною; і суб'єкти зовнішнього рівні, які не є представниками закладу, який відповідає за підготовку фахівців, проте які мають можливості впливати на цей процес і від діяльності і втручання яких також залежить ефективність підготовки соціальних педагогів до виконання певних функцій майбутньої професійної діяльності – ЗЗСО, соціальні служби, заклади культури, охорони здоров'я, громадські організації, правоохоронні структури тощо. Від налагодженої взаємодії суб'єктів між собою і зі студентами під час організованої роботи залежить ефективність підготовки майбутнього соціального педагога до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників.

Упровадження розробленої системи підготовки майбутніх соціальних педагогів до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників передбачало ретельну послідовну роботу відповідно до визначених в системі етапів.

На *підготовчому* етапі змістово-процесуального компоненту системи підготовки майбутнього соціального педагога до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників було проведено роботу з забезпечення готовності всіх суб'єктів до роботи зі студентами з їх підготовки до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників. Насамперед, було визначено роль і зміст діяльності соціальних інституцій внутрішнього та зовнішнього рівнів, скоординована взаємодія яких мала забезпечити

сприятливі умови для підготовки студентів до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників. З цією метою було організовано і проведено науково-методичний семінар, в якому взяли участь всі викладачі кафедри соціальної педагогіки ХНПУ імені Г.С.Сковороди. На семінарі було обговорено зміст підготовки соціального педагога, проведено аналіз планів підготовки з визначенням у змісті кожної навчальної дисципліни питань, пов'язаних з підготовкою студентів до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників з метою систематизації навчальної інформації, визначення існуючих прогалин. У межах роботи семінару кожним викладачем було презентовано план доопрацювання лекційного матеріалу з навчальних дисциплін, які йому доручено викладати, стосовно означеної проблематики, а також представлені плани самостійної та індивідуальної роботи зі студентами – майбутніми соціальними педагогами. У такому семінарі брали участь магістранти, які проходили навчальну практику на базі університету з опанування умінь і навичок викладацької діяльності. Думка магістрантів, які завершували процес підготовки, була цінною в плані визначення саме об'єктами підготовки тих проблем, які вони мають відповідно до обраного напрямку: чого їм не вистачає, щоб ефективно працювати над формуванням культури безпеки життєдіяльності старшокласників, які вони мають утруднення. Під час такої взаємодії викладачів із магістрантами було окреслено шляхи удосконалення відповідних дисциплін, доповнено відповідним матеріалом.

Крім того, було проведено засідання кафедри на базі університетської кафедри соціальної педагогіки в ЗЗСО № 36 м.Харкова, з якою налагоджено співпрацю з 2010 року. На базі закладу відбуваються щорічні засідання, на яких піднімаються та обговорюються питання, пов'язані з соціально-педагогічною діяльністю і роботою соціального педагога в ЗЗСО, розробляються і реалізуються різні заходи взаємодії вчителів і викладачів, учнів і студентів. Так, під час зустрічі викладачів і вчительського колективу було піднято питання щодо організації взаємодії в напрямі підготовки

студентів до формування культури безпеки життєдіяльності школярів. На зустріч було запрошено партнерів ЗЗСО – викладачів кафедри безпеки життєдіяльності Національного університету цивільного захисту України. На організованій зустрічі викладачів ЗВО і вчителів ЗЗСО з використанням методу «круглий стіл» було обговорено питання сучасних небезпек, що загрожують школярам, шляхи їх профілактики і подолання. З боку кафедри соціальної педагогіки було висунута пропозиція про розроблення плану спільних дій упродовж 2013-2018 років, які було повністю реалізовано.

Після удосконалення змісту передбачених навчальних планом дисциплін було організовано методичний семінар професорсько-викладацького складу кафедри соціальної педагогіки з представниками соціальних інституцій зовнішнього рівня – центрів соціальних служб, громадських і благодійних організацій, які працюють з категорією учнів старших класів і опікуються вирішенням проблем, які виникають саме в цій категорії відповідно до психологічних особливостей (сенситивність до моральних проблем, фундаменталізація життєвих принципів, вибіркове ставлення до інформації, формування індивідуального стилю поведінки, розвиток критичності мислення, інтенсифікація роботи над формуванням власної особистості, розвиток здатності до самопізнання й самосвідомості; вибір професії, залучення до активного виконання соціальних функцій). Під час засідання було проведено захід з використанням методу «коло ідей», під час якого викладачі як представники внутрішнього рівня і партнери (представники соціальних служб, громадських і благодійних організацій) висловили своє бачення, побажання, а також окреслили можливості власної участі в організації заходів, спрямованих на підготовку студентів різних курсів до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників. Такі заходи мали проходити як у стінах закладу вищої освіти, закладах загальної середньої освіти, так і на базах партнерів з соціальної взаємодії – громадських організаціях, благодійних фондах, державних центрів соціальних служб тощо. Загальними зусиллями було створено план взаємодії, що складався з послідовних заходів, які мали

інформаційний, здоров'язбережувальний, організаційний, волонтерський, координаційний характер. Під час щорічних конференцій, які проводилися на базі ХНПУ імені Г.С.Сковороди з листопаду 2013 року обговорювалися питання досягнень і проблем, що виникали в плані реалізації заходів з підготовки соціальних педагогів до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників зокрема.

Отже, на *підготовчому* етапі впровадження змістово-процесуального компоненту системи підготовки майбутнього соціального педагога до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників у межах роботи у ЗВО для забезпечення її ефективності було:

- організовано та проведено соціально-педагогічну просвіту і інформування науково-педагогічних працівників кафедри соціальної з метою усвідомлення ними важливості та необхідності спеціальної роботи з підготовки студентів до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників, а також підвищення рівня їхньої готовності до ефективного використання можливостей співпраці з зовнішніми соціальними інституціями у визначеному процесі;

- спрямовано діяльність професорсько-викладацького складу профільної кафедри на усвідомлене використання можливостей взаємодії в процесі підготовки майбутнього соціального педагога до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників;

- спільними зусиллями викладачів, вчителів, партнерів створено план з реалізація заходів, спрямованих на підготовки студентів – майбутніх соціальних педагогів до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників;

- активізовано внутрішні ресурси (можливості викладачів у роботі зі студентами, використання і удосконалення змісту підготовки фахівців, окреслення напрямів діяльності студентів із застосуванням потенціалу студентського самоврядування, волонтерської діяльності, дозвілля).

Така робота на підготовчому етапі надала можливість визначити

потенціал і місце всіх суб'єктів внутрішнього і зовнішнього рівня, окреслити напрями спільної діяльності в підготовці майбутніх фахівців, створила підґрунтя для реалізації наступного – *координаційного* – етапу.

Постійне опитування, анкетування, бесіди з різними суб'єктами забезпечили підтримку зворотного зв'язку і налагодження постійної взаємодії між суб'єктами процесу підготовки, проте найважливішим було скоординувати таку взаємодію, щоб все запрацювало як єдиний цілісний механізм.

У зв'язку з цим, було організовано навчально-методичний семінар з інформування всіх викладачів кафедри соціальної педагогіки про намічені заходи, їхню послідовність у роботі зі студентами. Особливу увагу було приділено ознайомленню викладачів з заходами, які планувалися для проведення на базах суб'єктів зовнішнього рівня. З викладачами було проведено бесіди, спрямовані на активізацію взаємодії з соціальними інституціями зовнішнього рівня шляхом інформування про заклад, історію створення, напрями його роботи, пріоритети і тенденції в організації роботи, характеристику матеріально-технічних, організаційних та методичних аспектів, необхідних для ефективної підготовки студентів з формування безпеки життєдіяльності старшокласників. На засідання семінару запрошувалися представники різних соціальних інституцій-партнерів, які презентували матеріали про заклад і його можливості з організації підготовки студентів, досвід, який вони мали в цьому напрямі (Благодійний фонд «Соціальна служба допомоги», Благодійна організація «Карітас-Харків», Харківський благодійний фонд «Благо», Центри соціальних служб для дітей, сім'ї та молоді Київського, Холодногірського районів м. Харків, Центр соціально-психологічної реабілітації дітей, наркологічний центр, Фонд спасіння дітей і підлітків України від наркотиків тощо). Представники соціальних інституцій проводили практикуми для викладачів з обговоренням методик у роботі зі старшокласниками, які слід запропонувати для опанування студентам. Спільно було проведено «круглі столи» з обговорення матеріалів презентованих партнерами відеолекцій.

Окрему увагу було приділено роботі з керівниками практикумів, практик на базах ЗЗСО і соціальних служб м. Харкова, які мали активізувати студентів у напрямі їхньої практичної діяльності зі старшокласниками з формування в них культури безпеки їхньої життєдіяльності, а також кураторів студентських груп.

На координаційному етапі реалізації змістово-процесуального компоненту системи підготовки майбутнього соціального педагога до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників у межах роботи з суб'єктами зовнішнього рівня було реалізовано:

- налагодження зв'язків з соціальними інституціями зовнішнього рівня з метою залучення їх до співпраці у напрямі підготовки студентів – майбутніх соціальних педагогів до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників;
- укладені угоди з установами щодо проведення спільної діяльності;
- розроблено загальний план роботи щодо реалізації спільних із зовнішніми соціальними установами заходів з підготовки майбутніх соціальних педагогів до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників.

Позитивним моментом партнерської взаємодії стало залучення студентів – майбутніх соціальних педагогів до волонтерських заходів, що спонукало їх до активної взаємодії з соціальним середовищем, до становлення тривалих взаємин із представниками різних соціальних груп суспільства, сприяло засвоєнню соціального досвіду.

Упровадження *технологічного* етапу змістово-процесуального компоненту системи підготовки майбутнього соціального педагога до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників передбачало організацію безпосередньої роботи зі студентами з метою підвищення рівня їхньої готовності до формування культури безпеки життєдіяльності.

На початку роботи зі студентами експериментальних груп було проведено сумісну кураторську годину для забезпечення інтересу студентів до участі в експериментальній роботі, ознайомлення з різними напрямками

організації їхньої діяльності. Важливим було донести до студентів необхідність такої роботи і особливо важливість їхньої активності в усіх заходах. Ураховуючи досвід налагодженої роботи студентів різних років навчання, починаючи зі вступу до закладу на спеціальність «Соціальна педагогіка», «Соціальна робота», залучали студентів до участі в спільних заходах, забезпечували передачу досвіду студентів старших курсів – молодшим, опікування і допомогу в роботі студентів одне одному незалежно від року навчання тощо. Так, студентам четвертого року було доручено підготувати захід з ознайомлення студентів, які вступили на навчання, з тими заходами, в яких вони брали участь поза межами навчальної діяльності, поділитися їхніми враженнями під час проходження практики в ЗЗСО і літніх дитячих таборах. Важливим було зацікавити студентів першого курсу соціально-педагогічною діяльністю, поінформувати їх про різні її напрями, а також великі можливості прояву власної ініціативи і розвитку власної творчості і креативності в соціально-педагогічній діяльності з різними категоріями.

У межах реалізації інформаційно-теоретичного напрямку, метою якого було забезпечити опанування студентами системою узагальнених знань, тобто створення теоретичного підґрунтя для формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників, важливим завданням було акцентування уваги викладачами на визначених аспектах у змісті передбачених навчальним планом підготовки майбутніх фахівців дисциплін.

Для розширення теоретичних знань використовували різні організаційні форми співпраці інституцій внутрішнього та зовнішнього рівнів. Починаючи з першого курсу з дисципліни «Вступ до спеціальності» було проведено тематичні лекції, на які запрошувалися фахівці різних соціальних інституцій, що працюють безпосередньо зі старшокласниками, а також ті, що працюють над вирішенням певних проблем, пов'язаних з фізичним, психічним, соціальним здоров'ям різних категорій, займаються профілактикою або корекцією різних відхилень у поведінці.

Для інформування студентів про небезпеки, які активно впливають на сучасного школяра, було запрошено фахівців з Національного університету цивільного захисту України, які за допомогою відеоматеріалів розповіли студентам про небезпеки, які виникають при взаємодії з природними явищами (на воді, на льоду, під час подорожі в ліс, грози, шквалу, збирання грибів і лікарських рослин, поводження з домашніми й дикими тваринами тощо), при взаємодії з технічними засобами (дорожньо-транспортна, радіаційна, небезпека при використанні побутової хімії, піротехнічних засобів, знаходженні вибухонебезпечних предметів тощо). Особливо важливою стала інформація стосовно того, які методи інформування школярів з цього питання існують і виявляються ефективними в роботі з ними, як чинити в ситуаціях небезпеки і чого слід навчати зв'язку з цим дітей. Корисними стали поради фахівців з використання тренінгових технологій з вироблення індивідуального стилю поведінки захисту в надзвичайних ситуаціях, які можуть використовувати як студенти у власному житті, так і навчити їх використовувати в роботі зі старшокласниками. Викладачі повідомляли про актуальні проблеми в життєдіяльності сучасних школярів, що впливають на їхню безпеку, наводили конкретні приклади з практики, а також знайомили студентів з сучасними методами протидії шкідливим наслідкам. Продовженням такого заняття у формі бінарної лекції стало повідомлення викладача кафедри соціальної педагогіки про важливість виховання у дітей моральної стійкості до соціальних небезпек (формування усвідомленого негативного ставлення до соціальних небезпек: наркоманії, тютюнопаління, алкоголізму, проституції, вандалізму тощо). Наприкінці заняття студенти самостійно вирішували запропоновані практичні ситуації з реальної практичної діяльності соціального педагога.

Така співпраця з викладачами Національного університету цивільного захисту України сприяла бажанню студентів кілька років поспіль брати участь у Всеукраїнській студентській олімпіаді з безпеки життєдіяльності і цивільного захисту, що розширювало їхні можливості в вирішенні проблем формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників.

Важливим завданням було навчити студентів формувати в старшокласників усвідомлення необхідності піклуватися про власний фізичний і психічний стан і уникати негативного впливу шкідливих факторів. Так, було організовано лекцію-конференцію з планування вагітності і попередження захворювань з фахівцем медичного закладу, в якій прийняли участь усі студентки спеціальності всіх курсів. Фахівець розповіла про сучасні методи запобігання небажаний вагітності, особливо в шкільному віці, наслідки її переривання, а також, що є особливо важливим, – про ефективні методи роботи з дівчатами підліткового віку, старшокласницями. Під час лекції-конференції було проведено майстер-клас організації заходу зі школярами, який виявився корисним і в подальшому використовувався студентами під час проходження практики в ЗЗСО. При цьому урахували вимоги, якими має керуватися соціальний педагог у роботі зі старшокласниками: надання переваги діяльності практичного характеру з урахуванням інтенсивного розвитку критичного мислення учнів; проведення профілактичних та оздоровчих заходів з опорою на формування життєвих принципів.

Запрошення провести захід з організації попереджувально-профілактичної роботи в шкільному середовищі щодо профілактики правопорушень представником ювенальної юстиції забезпечило студентів знаннями практичного характеру з використання сучасних методів роботи зі школярами з профілактики негативного впливу соціальних небезпек. Захід було проведено з використанням методу «запитання-відповідь», при чому запитання мали ставити не тільки студенти, але й запрошений представник. Таке жваве обговорення соціальних проблем, у які потрапляють старшокласники, сприяло ознайомленню і засвоєнню студентами нормативно-правової бази з підтримки і супроводу дітей-правопорушників, сучасними механізмами запобігання потрапляння дітей у критичні ситуації.

Для усвідомлення студентами особливостей дітей старшого шкільного віку під час вивчення дисципліни «Соціально-педагогічна діяльність в закладах освіти» на заняття було запрошено шкільного психолога, який повідомив

студентам і на прикладах розкрив особливості роботи зі старшокласниками. Запропоновані рольові ситуації змушували студентів подивитися на певні події з позиції учня старшого шкільного віку, визначити фактори, що впливають на їхнє сприйняття певної ситуації. Незважаючи на те, що самі студенти є «вчорашніми» старшокласниками, вони розглядали ситуації з позиції дорослої людини-фахівця, яка має приймати рішення в ситуаціях ризику, вибору, конфлікту. Організована в такий спосіб робота навчала студентів взаємодії зі старшокласниками з урахуванням суб'єктивних (сенситивність до моральних проблем, фундаменталізація життєвих принципів, вибіркоче ставлення до інформації, формування індивідуального стилю поведінки, розвиток критичності мислення, інтенсифікація роботи над формуванням власної особистості, розвиток здатності до самопізнання і самосвідомості) і об'єктивних чинників (вибір професії, залучення до активного виконання соціальних функцій), що впливають на їхню поведінку. Узагальненню знань студентів сприяло завдання з розроблення індивідуального або колективного заходу, спрямованого на формування певного компоненту культури безпеки життєдіяльності старшокласників (когнітивного, мотиваційно-вольового або операційного). Так, студентами було розроблено виховні заходи на теми: «У здоровому тілі – здоровий дух!», «Я – проти наркотиків!», «Спасіння людства – це і моя справа!», «Якщо не я, то хто?» тощо.

Під час вивчення дисципліни «Технології соціально-педагогічної роботи» було впроваджено лекцію на тему «Напрями діяльності соціального педагога з формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників». Студентів ознайомлювали з різними комунікативними технологіями взаємодії зі старшокласниками на основі розуміння їхніх психо-вікових особливостей, повідомлення відповідної інформації, створення умов для усвідомлення старшокласниками важливості здоров'я і власної безпеки для реалізації інформативно-комунікативного напрямку. Використовуючи вже наявні в студентів знання з організації різних видів діяльності з вироблення в учнів стереотипів безпечної поведінки узагальнювали їхні уявлення про

здоров'язбережувальний напрям діяльності соціального педагога з формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників, спрямований на створення умов для піклування старшокласників про власне здоров'я і безпеку. Розкриваючи роль різних соціальних інституцій – партнерів кафедри з взаємодії, підкреслюючи роль сім'ї і батьків, учителів, повідомляли про особливості координаційного напрямку, що передбачає організацію і управління взаємодією різних суб'єктів з формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників.

З метою розширення теоретичної бази з питань організації соціально-педагогічної діяльності зі старшокласниками в ЗЗСО з формування в них культури безпеки життєдіяльності до тематики курсових робіт, які студенти виконують, починаючи з другого року навчання, було внесено теми, пов'язані з проблемою. Слід відзначити, що з темою дослідження студенти визначаються вже на першому курсі під час організованого студентами старших курсів «Наукового дебюту першокурсників». Саме на студентів магістратури покладається завдання зацікавити студентів-початківців науково-дослідною діяльністю, поділитися власним досвідом з її виконання, актуальними для дослідження сучасними соціальними і соціально-педагогічними проблемами. Акцентували увагу студентів на актуальності проблеми збереження здоров'я і безпечної життєдіяльності, необхідності пошуку і розроблення інноваційних методів роботи в цьому напрямі з молодим поколінням. Для цього було проведено настановну конференцію для студентів, яка принесла позитивні результати: студенти обирали проблеми, пов'язані з формуванням особистості безпечного типу, вихованням культури особистої безпеки, безпечної життєдіяльності, підготовкою особистості до безпечної поведінки тощо. Зі своїми напрацюваннями студенти ознайомлювали на щорічних студентських конференціях, проведення яких є традицією на факультеті (в травні місяці кожного року). Студенти демонстрували елементи розроблених ними програм, залучаючи до активної участі студентську аудиторію. Така діяльність сприяла

ознайомленню всіх з тим досвідом, що було вироблено окремим студентом відповідно до обраної теми дослідження.

Комплексною формою організації процесу опанування студентами системи узагальнених знань, формування та удосконалення сукупності умінь та навичок, необхідних для формування культури безпеки життєдіяльності школярів (у межах роботи за інформаційно-теоретичним напрямом), було викладання факультативного курсу «Соціальна-педагогічна діяльність з формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників». Під час роботи факультативу студенти прийняли участь у диспутах на теми: «Безпечна особистість: яка вона?», «Соціальні небезпеки: якими є перспективи їх розвитку?», «Досвід подолання соціальних небезпек в різних країнах світу» тощо. На практичних заняттях студенти розробляли стратегічний і тактичний план власних дій з піклування про власний фізичний і психічний стан, оскільки важливим у соціально-педагогічній роботі соціальному педагогові самому усвідомлювати важливість тієї роботи, яку він має організовувати і залучати до неї інших.

Студенти вчилися орієнтуватися в напрямках соціально-педагогічної діяльності з формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників; обирати та адаптувати відповідно до мети, особливостей соціальних суб'єктів і реальної ситуації напрям діяльності з формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників; у межах відповідного напрямку соціально-педагогічної діяльності з формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників визначати форми й методи, необхідні та достатні для реалізації завдань соціального педагога; проектувати, планувати, застосовувати організаційні форми соціально-педагогічної діяльності з формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників та аналізувати отримані результати.

Під час роботи в межах факультативного курсу, в якому брали участь студенти всіх курсів експериментальної групи Е₂, вони розробляли і презентували проекти соціально-педагогічної діяльності з пропаганди знань зі здоров'язбереження серед старшокласників, з організації діяльності з

вироблення стереотипів безпечної поведінки в повсякденному житті і в умовах небезпечних і надзвичайних ситуацій.

Під час проведення навчальних практикумів на базах соціальних закладів (Центру соціально-психологічної реабілітації дітей, фонду «Соціальна служба допомоги» в містечку дитячих будинків сімейного типу «Отрадне») та в процесі проходження навчальної практики в соціальних службах студентам була забезпечена можливість і акцентована їхня увага на необхідності ознайомлення з напрямками соціально-педагогічної діяльності, заходами, спрямованими на формування культури безпеки життєдіяльності різних категорій населення. Крім того, студенти мали можливість перевірити власні знання й уміння в організації різних напрямів роботи з формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників.

Під час проведення щорічної Всеукраїнської конференції студенти-магістри приймали участь в організації майстер-класів з метою популяризації досвіду та інноваційних форм і методів роботи з підготовки майбутнього соціального педагога до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників на основі розроблених ними дипломних робіт. Їхні напрацювання використовувалися як додатковий потенціал для втілення в процес професійної підготовки майбутніх фахівців з формування культури безпеки життєдіяльності (робочі програми пропонованих курсів, спецкурсів, факультативів, планів виховної роботи зі студентською групою), а реалізовані ними заходи з залученням фахівців ЗЗСО, соціальних служб, закладів культури, охорони здоров'я, громадських і благодійних організацій, правоохоронних структури мали позитивний вплив на студентів, які відчували власну причетність к виробленню умінь і навичок практичної соціально-педагогічної діяльності.

Для забезпечення інтересу, потреби, настанови, мотивації студентів на вироблення власної здатності до організації соціально-педагогічної діяльності з формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників було реалізовано *мотиваційний напрям*. Ураховуючи, що саме мотивація виступає

сукупністю рушійних сил, що спонукують людину до здійснення визначених дій і визначають зміст, спрямованість і характер діяльності особистості, її поведінку, добирали такі методи, форми роботи, які б сприяли формуванню мотивації студентів і сприяли їхньому активному включенню в пропоновані заходи.

Перед проведенням будь-якого заходу обов'язково проводили його анонсування для стимулювання інтересу студентів: повідомляли про призначення заходу, його важливість для майбутньої професійної діяльності, повідомляли про учасників і їхній досвід у соціально-педагогічній діяльності.

Інтерес і зацікавленість студентів викликала самостійно підібрана ними інформація з закордонного досвіду соціальної роботи з формування готовності різних вікових категорій до безпечної життєдіяльності, організації соціально-педагогічної діяльності в роботі зі школярами з формування в них культури безпеки життєдіяльності. Студенти обговорювали досвід і відзначали потенційні можливості його адаптації до реалій української дійсності. Результатом такої роботи стали розроблені студентами пропозиції з організації шкільного життя як безпечного середовища «Школа безпечного майбутнього», участі школярів у побудові власної безпечної життєдіяльності тощо.

Обирали такі методи роботи зі студентами, що мали активний характер із залученням їх до безпосередньої участі. Особливо цікавими для студентів виявилися запропоновані майстер-класи провідних фахівців у роботі з неповнолітніми правопорушниками, підлітками, що мають досвід вживання психоактивних речовин (представники Дитячого центру «Компас» благодійного фонду «Благо»). На базі Центру студенти мали можливість поспілкуватися з дітьми, організувати для них заходи, використовуючи досвід співробітників Центру, з яким ознайомилися під час організованих тренінгів.

Слід відзначити, що тренінгова робота, що вимагає вольових зусиль, також стимулювала студентів до роботи над власною особистістю як тренера в подальшому. Так, була організована тренінгова підготовка студентів до профілактики вживання старшокласниками наркотиків у межах проекту

«Наркокон», організована спільно з Фондом спасіння дітей і підлітків України від наркотиків. Під час напруженої роботи, що передбачала 36 годин лекційних, практичних занять студенти навчалися елементам переконання школярів у шкідливості вживання наркотичних засобів за декількома напрямками: 1) інформування «Дізнайся правду про наркотики!»; 2) переконання «Це те, що тобі не потрібно!»; 3) переключення «Формуємо систему цінностей і пріоритетів». Студенти, які успішно пройшли навчання, отримали сертифікати тренерів, що дають їм можливість самостійно проводити тренінгові роботи в шкільному середовищі.

Безперечно, те, що усвідомлюється як особливо корисне не лише для виконання функцій у професійній діяльності, але й для власної життєдіяльності, викликає пізнавальний інтерес і стимулює студентів до опанування. Так, було організовано тренінг з опанування студентами умінь і навичок надання першої медичної допомоги. Такі знання і уміння є на сучасному етапі розвитку суспільства потрібними кожній особистості, адже розуміння особливостей людського організму і спроможність здійснення елементарних дій, спрямованих на допомогу, можуть врятувати власне життя і життя інших. Студенти з інтересом відвідували запропонований тренінг і отримали сертифікати після проходження навчання.

Крім того, студенти-волонтери приймали активну участь в реалізації проекту «Світовий тренер» голландського благодійного фонду «Дихання» з опанування навичок навчання гри у футбол дітей-сиріт різних вікових категорій на території Центру соціально-психологічної реабілітації дітей. Здобувши знання з правил гри, відпрацювавши певні уміння, важливим для тренерів-професійних футболістів з Голландії було налагодити навчання студентів методам тренерської роботи, які вони мали в подальшому застосовувати щодо дітей. Закінчення навчання розширювало можливості студентів з організації власної здоров'язбережувальної діяльності і змістовного дозвілля дітей.

Для стимулювання інтересу і мотивації студентів ставили проблемні питання, які вимагають особистісної причетності до пошуку відповіді. Для аргументації відповіді на проблемні запитання студенти мали самостійно підібрати інформацію переконуючого характеру. Така робота стимулювали пізнавальний інтерес студентів і розширювала теоретичну базу з питань безпеки життєдіяльності, соціально-педагогічної діяльності зі старшокласниками, зокрема з формування в них культури безпеки життєдіяльності.

Підтримували змагальний дух серед студентів, залучаючи їх до оцінювання результатів діяльності одне одного. Так, під час захисту студентських робіт, проектів, залучали всіх учасників до обговорення найцікавіших моментів з метою заохочення автора до подальшої діяльності через усвідомлення власних здобутків. Оголошували переможців, нагороджуючи їх подяками, грамотами, вивішували ім'я переможців на дошку пошани, надсилали листи подяки батькам, що викликало гордість студентів, а також позитивні емоції. Подяки отримували студенти і від соціальних інституцій зовнішнього рівня за організацію діяльності і взаємодії з різними категоріями, зокрема й старшокласниками, в будинках сімейного типу «Отрадне», ЗЗСО № 36 м.Харків тощо.

Особливу увагу було приділено забезпеченню реалізації *особистісно-поведінкового* напрямку технологічного етапу, спрямованого на вироблення у студентів звички безпечної поведінки, формування загальної здоров'язбережувальної компетентності, готовності до організації діяльності з формування власної безпечної поведінки. Зважали на те, що здійснювати соціально-педагогічну діяльність з формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників має особистість, яка сама володіє такою культурою, тобто є здатною усвідомлено попереджати й долати негативний вплив різного роду небезпек. У зв'язку з цим, у цьому напрямі важливим став акцент на формування особистості студента, здатної піклуватися про власний фізичний і психічний стан і уникати негативного впливу шкідливих факторів,

що характеризується сформованою відповідальністю за власне життя, наявними вольовими якостями для опору або подолання згубних звичок у власній життєдіяльності.

Для організації діяльності студентів з формування власної особистості і вироблення стереотипів безпечної поведінки використовували можливості напрямів професійної підготовки студентів: навчальної, виховної, позааудиторної, самостійної, практичної. Під час викладання дисциплін, починаючи з першого курсу, використовувалися різні види групової роботи, активні і інтерактивні методи (бесіди-обговорення, бесіди-дискусії, мозковий штурм, акваріум тощо), спрямовані на пропаганду в студентському середовищі здорового способу життя, безпечної поведінки, формування умінь і навичок власної здоров'язбережувальної діяльності. Так, студенти розробляли раціон харчування з урахуванням його поживної цінності і навантажень для власного організму; складали меню на добу за калорійною цінністю компонентів тощо (під час заняття за темою «Правила харчування»).

Зважаючи на те, що вироблення стійкої звички безпечної поведінки, яка стає нормою, уможливорює формування загальної здоров'язбережувальної компетентності майбутнього фахівця, організовували і стимулювали активну участь у заходах з волонтерської діяльності, у співпраці з різними соціальними інституціями: проведення акцій «Здоровий студент – здоровий фахівець!», організація і участь студентів у квесті «Врятувати життя планети Земля» тощо.

Важливу роль на цьому етапі відіграє самостійна робота студента з розроблення студентами власних програм з організації здорового і продуктивного дозвілля: відвідування тематичних виставок, перегляд фільмів, участь в екскурсіях, спортивних змаганнях. Такі спільні заходи сприяли об'єднанню студентів і виробленню командного духу, що став у нагоді в подальшому під час організації різних акцій, як за ініціативою соціальних інституцій-партнерів, так і за ініціативи самих студентів: проведення флешмобів на теми безпечної життєдіяльності, охорони здоров'я, організації здоров'язбережувальної діяльності тощо.

У рамках Тижня боротьби зі СНІДом в студентських групах було проведено тематичні години і бесіди, інформаційну акцію «У майбутнє без наркотиків і СНІДу», організовано зустріч з лікарями Харківського обласного відділення «Всеукраїнської мережі ЛЖВ», волонтерами Харківського відділення міжнародної організації «Армія Порятунку» тощо.

Забезпечення *практико-реалізаційного* напрямку технологічного етапу було спрямовано на формування здатності студентів до організації соціально-педагогічної діяльності, розроблення алгоритму дій з організації взаємодії зі старшокласниками, їхніми батьками, вчителями, вироблення стратегії і тактики взаємодії з соціальними інституціями і суб'єктами. Під час реалізації цього напрямку враховували аналіз пропозицій науковців і практиків з надання переваги активним методам практичного характеру в роботі зі старшокласників з питань безпеки життєдіяльності діяльності, що відповідає психологічним особливостям віку старшокласників. У зв'язку з цим, важливим було навчити студентів проводити дискусії, дебати, вікторини, організовувати рольові ігри з безпеки життєдіяльності. У такій роботі корисними стали педагогічні знання студентів з методів організації навчальної і виховної діяльності з учнями. Для вироблення умінь і навичок такої діяльності пропонували студентам розроблення сценаріїв заходів, ураховуючи сформовані уміння студентів зі сценарної роботи, з обраної тематики: висвітлення питань різних видів небезпек і методів їх попередження і подолання.

Під час проходження практики на базах ЗЗСО завданням для студентів було проведення оздоровчих заходів, тижнів здоров'я та безпеки життєдіяльності; організація заходів з профілактики шкідливих звичок у шкільному середовищі; проведення тренінгів з захисту в надзвичайних ситуаціях; організація і проведення вистав, творчих конкурсів, проектів, присвячених заохоченню учнів до безпечної життєдіяльності.

Оскільки активність і добровільність є основними принципами участі студентів у реалізації системи підготовки майбутнього соціального педагога до

формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників, то важливим було стимулювання виявлення ініціативи самих студентів у визначенні певних напрямів роботи, їхніх пропозицій з організації і реалізації конкретних заходів у шкільному середовищі. Так, студенти запропонували проведення екскурсій до Державних служб захисту населення (поліції, швидкої допомоги, пожежної служби), центрів соціальних служб, оздоровчих центрів.

Оскільки загальновизнаним є значення та ефективність ігрових форм діяльності в студентському віці, то в межах практичного забезпечення практико-реалізаційного напрямку технологічного етапу змістово-процесуального компоненту системи підготовки майбутнього соціального педагога до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників були застосовані ігрові методики. Так, великий потенціал у роботі зі старшокласниками має навчально-профілактична гра «СТОП-насильству», спрямована на опанування студентами знаннями нормативно-правової бази з протидії насильству на державному і світовому рівнях, вироблення вмінь виявляти ознаки скоєння насильства над дітьми, визначати стратегію поведінки кривдників і жертви насилля, а також розробляти комплексні програми протидії цьому явищу по відношенню до власної особистості і учнів.

За аналогією студенти розробляли власні навчально-профілактичні настільні ігри для старшокласників за різними темами, пов'язаними з культурою безпеки життєдіяльності: «Правила поведінки у надзвичайних ситуаціях», «Ні-наркотикам!» тощо. Студенти цікавилися запропонованими до розкриття проблемами обов'язків учителя, соціального педагога з забезпечення безпеки життєдіяльності учнів, вихованців – у закладі освіти; різними методами і формами навчання дітей з питань особистої безпеки у закладах освіти. Активно долучалися до виконання завдань із розроблення планів забезпечення безпеки життєдіяльності учнів при проведенні масових заходів та при перевезенні організованих груп дітей автомобільним та залізничним транспортом, вивчали нормативні документи та методичні матеріали стосовно безпеки життєдіяльності у закладах освіти.

Для реалізації цього напрямі запрошували до закладу освіти студентів-випускників, які працюють в закладах освіти і різних соціальних інституціях. У розповідях про власний професійний шлях власним прикладом доводили важливість професії соціального педагога в соціально-педагогічній роботі, зокрема реалізації попереджувально-профілактичної функції щодо старшокласників, акцентували увагу на важливості професійної підготовки, використання всіх її можливостей для здобуття готовності до виконання професійних функцій. Випускники розкривали перспективи розвитку професійної діяльності і власної особистості в ній.

Під час проходження практики в соціальних службах, громадських і благодійних організаціях студенти залучалися до проведення різних заходів інформаційно-комунікативного, здоров'язбережувального, координаційного напрямку соціально-педагогічної діяльності з формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників. Так, студенти проводили заходи в ЗЗСО і професійно-технічних закладах освіти, спрямовані на профілактику шкідливих звичок, організації змістовного дозвілля школярів (спортивні змагання, походи в кіно, на виставки, в театр), заходи інформаційного характеру (вікторини, конкурси, квести). Приймали активну участь у батьківських зборах з повідомленнями про сучасні загрози кіберпростору для дітей (ігри «Синій кит», кібербулінг), поширювали розроблені ними буклети для батьків, що висвітлювали ознаки залучення дітей до суїцидальних ігор, вживання психоактивних речовин тощо, проводили консультування батьків з актуальних проблем захисту дітей від різного роду небезпек.

Важливим завданням для студентів було знайти в батьках однодумців, які активно залучатимуться до роботи з формування в дітей культури безпеки життєдіяльності. На базах закладів освіти було організовано методичний семінар за участю студентів, які інформували вчителів про сучасні тренінгові технології в роботі зі старшокласниками з формування в них культури безпеки життєдіяльності, розкривали можливості залучення до співпраці представників різних громадських організацій.

Отже, на технологічному етапі змістово-процесуального компоненту системи було використано всі форми підготовки студентів: теоретична (лекційні, семінарські, практичні, факультативні заняття); практична (практикуми на базах зовнішніх суб'єктів, практики в ЗЗСО), науково-дослідна робота (підготовка курсових, виступів на конференціях), самостійна (розроблення проектів, волонтерська діяльність).

На оцінно-результативному етапі упровадження системи підготовки майбутніх соціальних педагогів до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників важливим було проведення моніторингової роботи з виявлення тих змін, що відбулися у студентів стосовно рівнів їхньої готовності до означеного напрямку діяльності.

3.3. Аналіз результатів дослідження

Завершальним етапом науково-дослідницької роботи став аналіз результатів упровадження системи підготовки майбутнього соціального педагога до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників.

Аналіз ефективності впровадженої в ході формувального етапу експерименту системи підготовки майбутнього соціального педагога до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників здійснювали відповідно до послідовності, яка визначена в параграфі 3.1. При цьому під час повторної оцінки рівнів готовності студентів – майбутніх соціальних педагогів до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників використовувався апробований на констатувальному етапі експерименту комплекс діагностичних методик.

Так, відповідно до мотиваційного критерію готовності майбутніх соціальних педагогів до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників було повторно оцінено наявність у студентів таких показників, як: сформованість пізнавальних мотивів з питань безпеки

життєдіяльності, соціально-педагогічної діяльності зі старшокласниками, налагодження взаємодії з соціальними інституціями; рівень усвідомлення значущості опанування необхідних знань. З цією метою було використано такі діагностичні методики, як: тест «Професійна мотивація» (за А. Криловим), опитування студентів, бесіди з ними, оцінка експертів. Усереднення всіх даних за мотиваційним критерієм готовності студентів у динаміці дозволило отримані результати представити в таблиці 3.4.

Таблиця 3.4

**Динаміка рівнів готовності майбутніх соціальних педагогів до
формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників за
мотиваційним критерієм (у %)**

Групи	Рівні готовності							
	Констатувальний етап				Контрольний етап			
	Оптимальний	Достатній	Задовільний	Низький	Оптимальний	Достатній	Задовільний	Низький
ЕГ₁	0	0	46,2	53,8	8,4	50,4	41,2	0
ЕГ₂	0	0	44,8	55,2	12,6	52,2	35,2	0

Як бачимо з таблиці 3.4, у студентів відбулися суттєві позитивні зрушення в рівнях готовності за мотиваційним критерієм. Якщо на констатувальному етапі експериментальної роботи оптимальний і достатній рівень не було виявлено в жодного студента, то на контрольному етапі маємо приріст у кількості студентів з оптимальним рівнем 8,4%, достатнім 50,4% в ЕГ₁ і 12,6% і 52,2% відповідно в ЕГ₂. Тоді як на низькому рівні готовності за мотиваційним критерієм не залишилося жодного студента. Такі позитивні зміни пояснюємо окремою увагою під час упровадження розробленої системи мотиваційному напрямку, що забезпечував інтерес, потреби, настанови, мотивацію студентів на

вироблення власної здатності до організації соціально-педагогічної діяльності з формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників. Студенти відчували власну причетність до заходів, які вони ініціювали, організовували й реалізовували. Успіх заходів, які проходили яскраво і викликали позитивні відгуки з боку вчителів, старшокласників, представників різних соціальних інституцій, навіювали впевненість студентів у власних силах, заохочували до подальшої діяльності.

На питання до студентів щодо їхніх вражень стосовно організованої роботи в напрямі їхньої підготовки до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників отримали позитивні відповіді щодо корисності і інтересу до такої роботи, висловлення прагнень приділяти увагу самовдосконаленню в цьому напрямі.

Опитування старшокласників під час проходження студентами практики в ЗЗСО м.Харкова також підтвердило ефективність організованої роботи з упровадження системи підготовки студентів. Учні старших класів розповідали про заходи, які були організовані студентами, відзначали цікаві моменти, що вплинули на їхнє ставлення до власного здоров'я і його підтримки, опанування методами дій в складних ситуаціях життєдіяльності тощо.

Ураховуючи важливе місце, яке відводиться системі теоретичних знань в організації соціально-педагогічної діяльності, налагодження педагогічної взаємодії з учнями старших класів, їхніми батьками, вчителями, іншими суб'єктами, причетними до процесу формування культури безпеки життєдіяльності, інтерес представляло вимірювання рівнів знань за когнітивним критерієм готовності до обраного напрямку діяльності.

Усереднення всіх даних за когнітивним критерієм, що були визначені за допомогою розроблених тестів з різних дисциплін (приклад міститься в додатку Б), оцінювання результатів усного опитування студентів викладачами-експертами, дозволило отримані результати представити в таблиці 3.5. Дані, отримані після застосування кожної методики, зводились до єдиної шкали,

виводилися середні показники сформованості кожного показника за когнітивним критерієм.

Таблиця 3.5

Динаміка у рівнях готовності майбутніх соціальних педагогів до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників за когнітивним критерієм (у %)

Групи	Рівні готовності							
	Констатувальний етап				Контрольний етап			
	Оптимальний	Достатній	Задовільний	Низький	Оптимальний	Достатній	Задовільний	Низький
ЕГ₁	0	0	33,4	66,6	8,4	54,6	37,0	0
ЕГ₂	0	0	34,8	65,2	12,6	64,4	23,0	0

Як бачимо з результатів, представлених у кількісному вимірі в таблиці 3.5, завдяки запровадженню розробленої системи, що передбачала спрямованість на забезпечення теоретичної бази для реалізації підготовки майбутніх фахівців до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників, на контрольному етапі отримали суттєві позитивні зрушення в рівнях сформованості засвоєних студентами знань.

Студенти з оптимальним і достатнім рівнем демонстрували повні і системні знання психо-вікових особливостей старшокласників – 63 % і 77 % студентів ЕГ₁ і ЕГ₂ відповідно. За їхніми висловленнями, вони не відчували утруднень в плануванні і організації соціально-педагогічної діяльності зі старшокласниками як в закладах освіти, так і за їхніми межами, демонструючи знання про небезпеки, їх загрози та шляхи їх попередження в роботі зі

старшокласниками, знаходили способи організації здоров'язбережувальної діяльності зі старшокласниками, налагодження взаємодії із суб'єктами соціально-педагогічної діяльності, її координації з формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників.

Такі позитивні результати пояснюємо запровадженням змін у передбачених змістом підготовки майбутніх соціальних педагогів дисциплін, які мають потенціал у забезпеченні підготовки до соціально-педагогічної роботи зі старшокласниками взагалі і формування в них культури безпеки життєдіяльності зокрема. Кращі результати, отриману в експериментальній групі ЕГ₂, в якій на задовільному рівні залишилося 23% порівняно з ЕГ₁, де таких студентів виявилось 37%, пов'язуємо з упровадженням спеціально розробленого факультативного курсу «Соціально-педагогічна діяльність з формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників», який сприяв узагальненню і поглибленню знань студентів з проблеми. Отже, програма курсу пройшла перевірку і було виявлено інтерес студентів, які відвідували систематично запропоновані факультативні заняття. Особливо студенти відзначили запропоновані активні методи, що використовувалися на заняттях, які сприяли розвитку критичного мислення студентів, формувало здатності до критичного ставлення до піднятих актуальних і проблемних питань. Переважна більшість студентів (90% студентів ЕГ₂), відповідаючи на питання «Чи відвідували б вони факультатив, якби його було запропоновано знову?» дали позитивну відповідь, відзначивши корисність обговорення запропонованих на ньому питань.

Свої враження від опанування теоретичних питань, пов'язаних з психологічними особливостями старшокласників; організацією соціально-педагогічної діяльності; про небезпеки, їх загрози та шляхи їх попередження в роботі зі старшокласниками; способи організації здоров'язбережувальної діяльності; способи організації взаємодії із суб'єктами соціально-педагогічної діяльності, її координації за формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників студенти відбили в есе, які мали інформаційний характер, що

використовували під час професійної орієнтації старшокласників-абітурієнтів, орієнтуючи їх на вступ на спеціальність «Соціальна робота».

По закінченню експериментальної роботи відбувалося удосконалення програми факультативного курсу і розширення методів роботи зі студентами під час його опанування за рахунок внесених пропозицій з боку самих студентів: вони відзначали перевагу інтерактивних методів в організації їхньої взаємодії під час пошуку інформації, її узагальнення, використання й пропаганду в студентському колективі. Студентами було запропоноване проведення тематичних днів і тижнів на факультетів, присвячених різних проблемам з безпекою за взаємодії з природними явищами; з технічними засобами; з формуванням моральної стійкості молодого покоління до соціальних небезпек. Студенти в межах факультативу проводила акції «Скажи цигаркам – ні!» серед студентів університету, розробляли буклети, проводили конкурс плакатів на цю тематику. Позитивним виявилось «зараження» студентів важливою соціальною проблемою і їхнім намаганням знайти шляхи її вирішення.

Зважаючи на важливість сформованості умінь студентів в організації власної життєдіяльності як дієвих суб'єктів соціально-педагогічної діяльності з формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників, підґрунтям для яких виступає усвідомлення суб'єктом такої роботи цінностей здорового способу життя, безпечної поведінки, сформованість умінь і навичок власної здоров'язбережувальної діяльності, інтерес представляли зміни, що відбулися в студентів після упровадження розробленої системи в особистісно-поведінковому і професійно-діяльнісному критеріях готовності. Динаміка змін у рівнях готовності студентів експериментальних за цими критеріями виступає найважливішим чинником, що свідчить про суттєві зміни в поведінці і діяльності як виявленню сформованості інших компонентів готовності. Динаміка змін, що спостерігали на контрольному етапі під час спостереження і оцінки дій і вчинків студентів, відбита в таблицях 3.6 і 3.7.

Таблиця 3.6

**Динаміка у рівнях готовності майбутніх соціальних педагогів до
формування культури безпеки життєдіяльності за особистісно-
поведінковим критерієм (у %)**

Групи	Рівні готовності							
	Оптимальний	Достатній	Задовільний	Низький	Оптимальний	Достатній	Задовільний	Низький
ЕГ₁	0	4,2	45,4	50,4	12,6	50,4	37,0	0
ЕГ₂	0	5,6	44,8	49,6	22,4	53,2	24,4	0

Таблиця 3.7

**Динаміка у рівнях готовності майбутніх соціальних педагогів до
формування культури безпеки життєдіяльності за професійно-діяльнісним
критерієм (у %)**

Групи	Рівні готовності							
	Оптимальний	Достатній	Задовільний	Низький	Оптимальний	Достатній	Задовільний	Низький
ЕГ₁	0	4,2	54,6	41,2	15,4	34,8	49,8	0
ЕГ₂	0	0	47,6	52,4	22,4	64,4	13,2	0

На відміну від попередніх критеріїв, що відповідають компонентам готовності студентів до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників, на констатувальному етапі експериментальної роботи мали студентів, які виявляли достатній рівень готовності за особистісно-поведінковим критерієм – 4,2% і 5,6% студентів ЕГ₁ і ЕГ₂ відповідно. Це

свідчить про те, що під час вступу до закладу вищої освіти серед студентської молоді є люди, що свідомо підходять до власного здоров'я, розуміють необхідність піклування про нього. Запропоноване студентам ранжування цінностей, серед яких були такі цінності як «фізичне і психічне здоров'я », «соціальне і духовне здоров'я», «здоров'язбереження» на початку експериментальної роботи саме цими студентами були поставлені на перші місця. Бесіди з цими студентами підтвердили наші передбачення, що такі студенти займаються фізичною культурою, спортом і це в них є сформованим на рівні потреби.

Студенти, що виявляли задовільний рівень готовності за особистісно-поведінковим критерієм на констатувальному етапі, мали свідомий підхід до вибору майбутньої професійної діяльності, що є також позитивним, адже характеризує їхнє розуміння виступати прикладом будь-якої діяльності для тих об'єктів, з ким вони працюватимуть під час виконання функцій соціальної і соціально-педагогічної діяльності.

Стосовно готовності студентів до реалізації інформаційно-комунікативного, здоров'язбережувального й координаційного напрямів формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників на основі сформованості умінь і навичок на контрольному етапі було зафіксовано позитивні зрушення на достатньому рівні у студентів ЕГ₁ у 34,8%, а в ЕГ₂ у майже вдвічі більшій кількості студентів – у 64,4%. При цьому на задовільному рівні залишилося 49,8% студентів ЕГ₁ і лише 13,2% студентів ЕГ₂. Такі позитивні зміни пов'язуємо зі змістом запропонованого факультативного курсу. Це при тому, що на констатувальному етапі експериментальної роботи в ЕГ₂ не було жодного студента, який би міг визначитися з напрямками формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників і тим більше запропонувати хоча б якісь методи роботи з учнями. Студенти лише за допомогою додаткових питань з пропозиціями пригадати, в якій діяльності з власної безпечної життєдіяльності в закладі освіти вони приймали участь, визначали бесіди з попередження травматизму напередодні канікулярного

періоду, які проходили здебільшого формально. Окремі студенти намагалися запропонувати заходи з підтримки фізичного стану. Однозначно в студентів обох груп на констатувальному етапі не було системного бачення проблеми і тим більше шляхів її вирішення. На контрольному етапі ситуація кардинально змінилася – студенти володіли алгоритмом розроблення соціальним педагогом комплексної програми дій за запропонованим напрямом (інформаційно-комунікативним, здоров'язбережувальним або координаційним) і соціально-педагогічної діяльності в цілому з формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників. Студенти відгукувалися на пропозиції провести тренінги, сертифікати з яких вони мали, з учнями, їхніми батьками, вчителями.

Слід відзначити, що суттєвим позитивним змінам сприяли використані методи стимулювання інтересу до вивчення запропонованих у змісті курсу питань: навчальні дискусії; створення ситуації пізнавальної новизни; створення ситуації зацікавленості (метод цікавих аналогій тощо).

Узагальнені результати щодо змін у рівнях готовності студентів експериментальних груп до формування культури безпеки життєдіяльності в цілому в порівнянні результатів, що мали на констатувальному і контрольному етапах засвідчили позитивні зміни, що відбито в таблиці 3.8.

Таблиця 3.8

Узагальнені результати щодо приросту у рівнях готовності студентів до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників (у %)

групи	Констатувальний етап				Контрольний етап				приріст			
	Оптимальний	Достатній	Задовільний	Низький	Оптимальний	Достатній	Задовільний	Низький	Оптимальний	Достатній	Задовільний	Низький
ЕГ ₁	0	2,8	44,8	52,4	11,2	47,5	41,3	0	+11,2	+44,7	-3,5	-52,4
ЕГ ₂	0	1,4	43	55,6	17,5	58,5	24,0	0	+17,5	+57,1	-19,0	-55,6

Як бачимо з таблиці 3.8 у студентів ЕГ₁ і ЕГ₂ після проходження навчання за розробленою системою відбулися суттєві позитивні зрушення у рівнях готовності до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників за рахунок переходу студентів з низького і задовільного рівнів на достатній і оптимальний – приріст + 55,8% у ЕГ₁ і + 74,6% у ЕГ₂.

З метою аналізу отриманих результатів було запропоновано проведення зустрічі з усіма суб'єктами внутрішнього і зовнішнього рівня. З використанням методу обговорення у «колі однодумців» кожний мав можливість висловити свої враження від організації діяльності з упровадження системи, відбити бачення свого внеску у спільну роботу, висловити побажання щодо покращення і можливо врахування певних проблем, які відчували упродовж усієї роботи. В результаті такої роботи народжувалися нові ідеї і пропозиції з подальшої роботи з урахуванням умов, які змінювалися, але формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників і підготовка до нього фахівців соціальної і соціально-педагогічної роботи при цьому не втрачала своєї актуальності. Відгуки і враження від представників соціальних інституцій, викладачів, учителів закладів середньої освіти, студентів, які приймали активну участь, було узагальнено в вигляді рекомендацій на подальшу співпрацю.

Вірогідність отриманих результатів була підтверджена використанням методів математичної статистики. Для перевірки достовірності співпадінь і відмінностей для експериментальних даних з оцінювання рівня готовності майбутніх соціальних педагогів до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників використали критерій однорідності χ^2 Пірсона. Було визначено нульову (H_0) – емпіричні розподіли рівнів готовності студентів ЕГ₁ та ЕГ₂ незначні й альтернативну гіпотези (H_1) – емпіричні розподіли рівнів готовності студентів різних груп значно різняться між собою і ця різниця визначається процесом впровадженням у ЕГ₂ факультативного курсу «Соціально-педагогічна діяльність з формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників».

Критичне значення $\chi^2_{кр}$ для рівнів значущості $\alpha = 0,05$, склало 7,815.

Кількість ступенів свободи при зіставленні емпіричних розподілів визначається за формулою 3.2:

$$L = (K - 1) \times (C - 1), \quad (3.1)$$

де $L = 4$ (кількість рівнів), $C = 2$ (кількість розподілів, що порівнюються).

$$L = (4 - 1) \times (2 - 1) = 3$$

Для розрахунку емпіричних значень критеріїв для $ЕГ_1$ та $ЕГ_2$ до та після формувального етапу експерименту були внесені емпіричні дані у таблицю розрахунку критерію $\chi^2_{емп}$ для $ЕГ_1$ та $ЕГ_2$ за середнім значенням критеріїв і використано формулу 3.2:

$$\chi^2_{емп} = N \cdot M \cdot \sum_{i=1}^L \frac{\left(\frac{n_i}{N} - \frac{m_i}{M}\right)^2}{\frac{n_i + m_i}{N + M}} \quad (3.2),$$

За проведеними підрахунками отримуємо загальне емпіричне значення критерію. Використання цього критерію для оцінок за всіма показниками на контрольному етапі експериментальної роботи при рівні значущості $\alpha = 0,05$ показало, що групи $ЕГ_1$ і $ЕГ_2$ мають різницю в середніх значеннях. Оскільки гіпотеза про рівність генеральних середніх відкидається, тобто з надійністю 0,95 можна вважати, що розбіжність середніх є значущою. Обидві групи показали значну різницю в готовності до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників, і відсоток цієї різниці, в середньому, складає в $Е_1$ 16,36, а $Е_2$ 18,98.

Отже, констатовано позитивні зміни, що відбулися у рівнях готовності студентів експериментальних груп до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників. Майбутні соціальні педагоги на випускних іспитах демонстрували повні і системні знання з технологій організації здоров'язбережувальної діяльності учнів, прийняття рішень в надзвичайних ситуаціях, виявляли уміння і навички координації діяльності представників різних соціальних інституцій, причетних до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників, до організації соціально-педагогічної діяльності з цією категорією. На кінець експерименту студенти демонстрували

сформованість умінь і навичок реалізації інформаційно-комунікативного, здоров'язбережувального й координаційного напрямів формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників на основі усвідомлення цінностей здорового способу життя, безпечної поведінки, сформованості умінь і навичок власної здоров'язбережувальної діяльності.

Висновки до третього розділу

У розділі схарактеризовано питання організації та перебігу педагогічного експерименту, проаналізовано результати перевірки реалізації розробленої системи підготовки студентів до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників у закладах вищої педагогічної освіти.

Для перевірки гіпотези дослідження було проведено педагогічний експеримент упродовж 2012–2018 рр. на базі Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди, у якому брали участь 142 студенти спеціальностей «Соціальна педагогіка», «Соціальна робота» (з них було утворено експериментальні ЕГ₁ (73 особи) та ЕГ₂ (69 осіб) групи) і 25 викладачів кафедр соціальної педагогіки.

На констатувальному етапі експерименту було проведено комплексне діагностування вхідного рівня готовності студентів до формування культури безпеки життєдіяльності за визначеними в дослідженні критеріями й відповідними показниками. Отримані результати засвідчили переважно низький рівень означеної готовності студентів. На формувальному етапі експерименту процес професійної підготовки студентів експериментальних груп було реалізовано шляхом упровадження розробленої в межах дослідження системи, при цьому в ЕГ₁, на відміну від ЕГ₂, не впроваджувався додатково розроблений факультативний курс «Соціально-педагогічна діяльність з формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників».

Упровадження розробленої системи передбачало проведення спеціальної роботи за кожним визначеним компонентом. На підготовчому етапі було

визначено роль і зміст діяльності соціальних інституцій внутрішнього та зовнішнього рівнів; виокремлено види, форми і методи діяльності; прогнозовано потенціал суб'єктів впливу; визначено послідовність етапів роботи; розроблено план реалізації системи підготовки. На координаційному етапі відбувалася координація взаємодії соціальних інституцій внутрішнього й зовнішнього рівнів, залучення їх до співпраці з підготовки майбутніх соціальних педагогів до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників.

Інформаційно-теоретичний напрям змістово-процесуального компоненту сприяв забезпеченню студентів системою узагальнених знань, необхідних для реалізації соціально-педагогічної діяльності з формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників. У мотиваційному напрямі відбувалося забезпечення інтересу, потреби, настанови, мотивації студентів на вироблення власної здатності до організації СПД з формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників. Особистісно-поведінковий напрям забезпечував вироблення у студентів звички безпечної поведінки, формування в них загальної здоров'язбережувальної компетентності, готовності до організації діяльності з формування власної безпечної поведінки, а практико-реалізаційний - формування здатності до організації СПД, розроблення алгоритму дій з організації взаємодії зі старшокласниками, їхніми батьками, учителями, стратегії й тактики взаємодії із соціальними інституціями та суб'єктами. Усі запропоновані форми, методи роботи в навчальній, самостійній, практичній, науково-дослідній діяльності мали активний та інтерактивний характер і були спрямовані на забезпечення реалізації теоретично обґрунтованої системи підготовки майбутніх соціальних педагогів до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників.

Контрольний етап експерименту засвідчив позитивний вплив системи на формування досліджуваного феномену. За результатами аналізу динаміки рівнів готовності студентів встановлено, що кількість студентів ЕГ₁ і ЕГ₂, які виявили оптимальний рівень, збільшилася на 11,2 % і 17,5 %, достатній – на

44,7 % і 57,1 % відповідно за групами. Статистичний аналіз отриманих даних за критерієм Пірсона χ^2 підтвердив, що студенти ЕГ₁ і ЕГ₂ продемонстрували результати, які в статистичному вимірі є значущими, при цьому в ЕГ₂ результати є вищими за результати ЕГ₁, що пояснюємо повною реалізацією розробленого змісту додаткового факультативного курсу й організованою роботою під час його актуалізації на практиці.

На підставі зіставлення отриманих результатів, їх кількісного та якісного аналізу виявлено, що впровадження системи підготовки майбутніх соціальних педагогів до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників зумовило суттєві значущі зміни в рівнях готовності студентів експериментальних груп, особливо там, де в повному обсязі запроваджувалося її навчально-методичне забезпечення.

Матеріали розділу відбито у публікаціях автора [142; 145; 146; 147].

ВИСНОВКИ

Результати проведеного дослідження підтвердили правомірність висунутої гіпотези, засвідчили ефективність виконання поставлених завдань і дали підстави для формулювання таких **висновків**:

1. На основі аналізу наукової літератури «культуру безпеки життєдіяльності» визначено як особистісне утворення, яке характеризується: сформованим ціннісним ставленням особистості до вимог безпечного існування в соціумі, усвідомленням необхідності піклуватися про власний фізичний і психічний стан та уникати негативного впливу шкідливих факторів, сформованою відповідальністю як за власне життя, так і за життя інших, наявністю вольових якостей для опору шкідливим звичкам або їх подолання у власній життєдіяльності (мотиваційно-вольовий компонент); сформованими знаннями з безпеки життєдіяльності в системі особистісних і соціальних цінностей (когнітивний компонент); володінням стереотипами безпечної поведінки в повсякденному житті й в умовах небезпечних і надзвичайних ситуацій (операційний компонент).

Формування культури безпеки життєдіяльності особистості в освітньому закладі визначено як цілеспрямований спеціально організований педагогічний процес повідомлення учню інформації про небезпеки, їх загрозу та шляхи їх попередження й подолання; пропаганди знань зі здоров'язбереження; забезпечення усвідомлення учнем й формування в нього настанови до безпеки власного життя й діяльності, потреби в здоровому способі життя; організації діяльності з вироблення стереотипів безпечної поведінки в повсякденному житті та в умовах небезпечних і надзвичайних ситуацій.

2. Визначено особливості формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників, зумовлені суб'єктивними (сенситивність до моральних проблем, фундаменталізація життєвих принципів, вибіркове ставлення до інформації, формування індивідуального стилю поведінки, розвиток критичності мислення, інтенсифікація роботи над формуванням власної

особистості, розвиток здатності до самопізнання й самосвідомості) та об'єктивними чинниками (вибір професії, залучення до активного виконання соціальних функцій).

Аналіз посадових інструкцій соціального педагога та завдань, покладених на нього, уможливив визначення ролі цього суб'єкта освітнього процесу у формуванні культури безпеки життєдіяльності старшокласників в умовах ЗЗСО: профілактика правопорушень і злочинів; формування здорового способу життя; профілактика асоціальних явищ (проституції, вандалізму, бродяжництва); попередження формування шкідливих для здоров'я звичок (алкоголізму, наркоманії, токсикоманії); профілактика СНІДу; навчання заходів із попередження вуличного та побутового травматизму; навчання правильної поведінки в надзвичайних ситуаціях та організації усунення негативних наслідків цих ситуацій тощо.

3. Для усунення виявлених проблем у підготовці майбутніх соціальних педагогів до формування культури безпеки життєдіяльності школярів (обмеженість і неповнота інформації, порушення послідовності в її викладенні; невикористання можливостей самостійної, науково-дослідної, волонтерської діяльності, потенціалу партнерської взаємодії в організації практичної підготовки студентів) теоретично обґрунтовано та представлено у вигляді моделі систему підготовки майбутнього соціального педагога до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників як послідовне забезпечення цільового (мета, завдання, принципи), суб'єкт-об'єктного, змістово-процесуального (підготовчий, координаційний, технологічний етапи) та оцінно-результативного (моніторинг змін у рівнях готовності майбутніх соціальних педагогів на підставі визначених критеріїв і показників) компонентів.

4. Уточнено критерії та відповідні показники рівнів (оптимального, достатнього, задовільного, низького) готовності майбутнього соціального педагога до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників: *мотиваційний* (сформованість пізнавальних мотивів із безпеки життєдіяльності, соціально-педагогічної діяльності зі старшокласниками,

налагодження взаємодії із соціальними інституціями, усвідомлення значущості опанування необхідних знань); *когнітивний* (повнота, системність засвоєних студентами знань (психо-вікові особливості старшокласників; організація соціально-педагогічної діяльності; небезпеки, їх загрози та шляхи їх попередження в роботі зі старшокласниками; способи організації здоров'язбережувальної діяльності; способи організації взаємодії із суб'єктами соціально-педагогічної діяльності, її координації за формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників); *особистісно-поведінковий* (усвідомлення цінностей здорового способу життя, безпечної поведінки, сформованість умінь і навичок власної здоров'язбережувальної діяльності); *професійно-діяльнісний* (сформованість умінь і навичок реалізації інформаційно-комунікативного, здоров'язбережувального й координаційного напрямів формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників).

5. Експериментальна перевірка розробленої системи забезпечувалася шляхом використання запропонованого змісту, форм і методів організації діяльності студентів суб'єктами внутрішнього (адміністрація закладу вищої освіти, деканат, профільна кафедра, професорсько-викладацький склад, керівники практики, куратори студентських груп) і зовнішнього (соціальні служби, заклади культури, охорони здоров'я, громадські організації, правоохоронні структури) рівнів. Доведено позитивний вплив розробленої системи на формування досліджуваного феномену. За результатами аналізу динаміки рівнів готовності студентів встановлено, що кількість студентів ЕГ₁ і ЕГ₂, які виявили оптимальний рівень, збільшилася на 11,2 % і 17,5 %, достатній – на 44,7 % і 57,1 % відповідно за групами.

Виконане дослідження не вичерпує всіх аспектів означеної проблеми. Перспективами для подальшого пошуку є забезпечення мотивації майбутніх соціальних педагогів до роботи з формування власної культури безпеки життєдіяльності, розвиток культури безпеки життєдіяльності студентів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Автомонов П.П., Жогло Л.В. Діти вулиці: проблеми та профілактика. *Практична психологія та соціальна робота*. 1998. № 8. С. 22-26.
2. Алексеєнко Т.Ф. Технології соціально-педагогічної роботи в територіальній громаді. *Соціальна педагогіка: теорія і практика*. 2004. № 2. С. 19-23.
3. Ананьев Б.Г. Избранные психологические труды. М.: Педагогика, 1980. Т.1. 230с.
4. Ананьев Б. Г. Психофизиология студенческого возраста и усвоение знаний. *Вестник высшей школы*. 1972. № 7. С. 17–26.
5. Андрієнко Н.І. Безпека людини, як один з чинників сталого розвитку екологічної політики країни. *Безпека життєдіяльності особистості – підґрунтя сталого розвитку суспільства*: тези доп. на Всеукр. наук.-метод. конф. з міжнар. участю. Миколаїв: НУК, 2009. С. 67-68.
6. Аносов І.П., Хоматов В.Х., Сидоряк Н.Г., Станішевська Т.І., Антоновська Л.В. Вікова фізіологія з основами шкільної гігієни: підручник. Мелітополь: ТОВ «Видавничий будинок ММД», 2008. 433 с.
7. Апанасенко Г.Л. Эволюция биоэнергетики и здоровья человека. Спб.: МГП «Петрополис», 1992. 124 с.
8. Арнольдов А. И. Социальная педагогика и культурология: содружество наук. Москва: Ин-т педагогики социальной работы РАО, 1996. 150 с.
9. Архипова С. П., Майборода Г. Я., Тютюнник О. В. Методи та технології роботи соціального педагога: навч. посіб. К.: Видав. Дім „Слово”, 2011. 496 с.
10. Аюбов Э.Н., Дурнев Р.А., Пономарев А.И., Скубак Н.Ю. Оперативно-стратегические исследования в области формирования культуры безопасности жизнедеятельности: Юбилейный сборник ЦСИ ГЗ. М., 2005. 384 с.
11. Бабич В.І. Підготовка майбутніх учителів фізичного виховання до формування культури здоров'я школярів: автореф. дис. канд. пед. н.: 13.00.04 / Луганський нац. пед. ун-т ім. Тараса Шевченка. Луганськ, 2006. 20с.
12. Балущок В.Г. Юнацькі ініціації давніх слов'ян – школа сили,

мужності. Традиції фізичної культури в Україні: зб. наук. стат. К., 1997. С. 24-32.

13. Бальсевич В. К. Онтокинезиология человека. М.: Теория и практика физической культуры, 2000. 275 с.

14. Барбіна Є. С. Системність і цілісність професійної підготовки майбутніх фахівців. Педагогічні науки [Текст]: зб. наук. пр. Херсон: ХДУ. 2008. Вип. 50. Ч. 2. С. 16-19.

15. Батіщева М.Р. Підготовка майбутніх учителів фізичної культури до проведення оздоровчої гімнастики та фітнесу з дівчатами-старшокласницями : автореф. дис. канд. пед. н.: 13.00.04 / Луганський нац. пед. ун-т ім. Тараса Шевченка. Луганськ, 2009. 20 с.

16. Безопасность жизнедеятельности: Учебник для вузов [С.В. Белов, А.В. Ильницкая, А.Ф. Козьяков и др.]; Под общ. ред. С.В. Белова. М.: Высш. шк. НМЦ СПО, 1999. С.15-16.

17. Безопасность жизнедеятельности: Учеб. для студентов средних проф. учеб. заведений [С.В. Белов, В.А. Девисилов, А.Ф. Козьяков и др.]; Под общ. ред. С.В. Белова. М.: Высш. шк., 2000. С. 12.

18. Безпалько О. В. Організація соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю в територіальній громаді: теоретико-методичні основи: монографія. К.: Науковий світ, 2006. 363 с.

19. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.]. К.: Центр учбової літератури, 2009. 208 с.

20. Безпека життєдіяльності: навч. посібник [В.В. Березуцький, Л.А.Васьковець, Н.П. Вершиніна та ін.]; За ред. проф. В.В. Березуцького. Х.: Факт, 2005. 384 с.

21. Безпека життєдіяльності: навч. посібник. [О.С. Бабяк, О.М. Сітенко, Ф.В. Ківва та ін.]; під ред. І.А. Ширенкова. Харків: Ранок, 2000. 304 с.

22. Беликов В.Б. Духовность – основа безопасной жизнедеятельности. *Безпека життєдіяльності особистості – підґрунтя сталого розвитку суспільства*: Тези доповіді на Всеукр. наук.-метод. конф. з міжнар. участю. Миколаїв: НУК, 2009. С. 11-13.

23. Березуцький В.В. Безпека людини. *Безпека життєдіяльності особистості – підґрунтя сталого розвитку суспільства*: Тези доп. на Всеукр. наук.-метод. конф. з міжнар. участю. Миколаїв: НУК, 2009. С. 28-30.
24. Берталанфи Л. Общая теория систем: Критический обзор. *Исследования по общей теории систем* / под. ред. В. Н. Садовского, Э. Г. Юдина. М., 1969. 180 с.
25. Беспалько В.П. Педагогика. *Образовательные технологии*. 2005. № 4. С.52-75.
26. Беспалько В.П., Татур Ю.Г. Системно-методическое обеспечение учебно-воспитательного процесса подготовки студентов. М.: Высшая школа. 1989. 143 с.
27. Бех І. Д. Виховання сучасної вузівської молоді. *Філософія освіти XXI століття: проблеми і перспективи*: зб. наук. пр. К.: Знання, 2000. Вип. 3. С. 228.
28. Біляченко Г.П. Підготовка майбутніх соціальних педагогів до співпраці з недержавними організаціями в межах компетентнісного підходу. *Наука і освіта*. 2014. № 5. С. 212-217.
29. Богданова І. М. Соціальна педагогіка: навч. посіб. К.: Знання, 2008. 343 с.
30. Богословский В. И. Методологические аспекты формирования экологического сознания учащихся как психолого-педагогическая проблема безопасности жизнедеятельности. *Известия РГПУ им. А.И. Герцена*. 2009. № 83. С. 69-77.
31. Болгаріна В. Виховання: пошук культурної парадигми. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*: зб. наук. пр.: В 2 кн. К.: Ін-т проблем виховання АПН України, 2002. Кн. 1. С. 26–30.
32. Бондаренко З. П. Організація волонтерської роботи майбутніх соціальних педагогів в умовах вищого навчального закладу: дис. канд. пед. наук: 13.00.05. К., 2008. 200 с.
33. Бочарова В. Г. Социально-педагогическая деятельность как научная категория: науч. доклад. М.: Изд-во ИПСР РАО, 2002. 31 с.
34. Бутырская И. Б. Физическое воспитание как элемент укрепления здоровья школьников, обучающихся в условиях повышенной умственной

нагрузки. *Реалізація здорового способу життя – сучасні підходи*. Дрогобич : КОЛО, 2005. С. 327–334.

35. Буц Ю.В. Освіта задля безпеки людини як елемент освіти у сфері прав людини. Безпека життєдіяльності особистості – підґрунтя сталого розвитку суспільства: Тези доп. на Всеукр. наук.-метод. конф. з міжнар. участю. Миколаїв: НУК, 2009. С. 30-36.

36. Вайнола Р. Х. Особистісний розвиток майбутнього соціального педагога в процесі професійної підготовки: [монографія]; за ред. С. О. Сисоєвої. Запоріжжя: Хортицький навч.-реабіл. багатопроф. центр, 2008. 460 с.

37. Вайнола Р. Х. Сучасні моделі професійної підготовки в контексті особистісно-орієнтованої парадигми. Вісник Луганського нац. пед. ун-ту ім Тараса Шевченка. Педагогічні науки. 2007. № 6 (123). С. 29-38.

38. Вайнола Р. Х. Фактори впливу вузівського освітнього середовища на особистісний розвиток майбутніх соціальних педагогів. *Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. Серія 11: Соціологія. Соціальна робота. Соціальна педагогіка. Управління*: зб. наук. пр. К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. Вип. 5. Ч. I. С. 134-138.

39. Василенко В.О. Теорія і практика розробки управлінських технологій. К.: ЦУЛ, 2002. 420 с.

40. Васильєва М.П. Актуальні проблеми підготовки майбутнього соціального педагога для освітньої галузі в сучасних умовах. *Педагогіка та психологія*: зб. наук. пр. 2011. Вип.40. С.110-116.

41. Васильєва М.П., Костіна В.В., Подберезський М.К., Романова І.А. Методичні рекомендації з виконання курсових робіт для студентів спеціальності 23 соціальна робота. Харків, 2017. 52 с.

42. Васильєва М. П. Особливості соціального виховання студентської молоді. *Соціально-педагогічна діяльність у сфері дозвілля: проблеми і перспективи*: мат-ли наук.практ. конф. (Харків, 6.12.2016). Х.: ХДАК, 2016. С. 36-37.

43. Васильєва М.П., Подберезський М.К. Технології соціально-педагогічної роботи зі студентською молоддю [Текст]. *Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова*. К.: НПУ ім. М.П.Драгоманова, 2018. № 24. Т.1. С.41-48.

44. Васильєва М. П. Принципи професійної діяльності соціального педагога. *Инновационные процессы на производстве и в профессиональном образовании: теоретический и компетентностный аспект* [Текст]: сб. науч. трудов VII Междунар. науч.-практ. конф., (25 апр. 2013 г., г. Первоуральск). Первоуральск, 2013. С. 23-26.
45. Васильєва М. П. Теоретичні основи деонтологічної підготовки педагога: дис. д. пед. наук : 13.00.04 / Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків. Х., 2003. 428 с.
46. Васильєва Р.Ю. Підготовка майбутніх учителів до формування безпечної поведінки підлітків у позаурочній діяльності: автореф. дис. канд. пед. н.: 13.00.04 / Житомир. держ. ун-т ім. І. Франка. Житомир, 2010. 20 с.
47. Ващенко Г. Виховний ідеал. Полтава: Ред. газ. «Полтавський вісник, 1994. 191 с.
48. Ведмеденко Б.Ф. Теоретичні основи і практика виховання молоді засобами фізичної культури: [навчальний посібник]. К.: ІСДО, 1993. 152 с.
49. Великий тлумачний словник сучасної української мови [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. К., Ірпінь: ВТФ «Перун», 2004. 1140 с.
50. Веретенко Т., Лехолетова М. Змістові характеристики здоров'язбережувальної компетентності майбутніх соціальних педагогів і соціальних працівників. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології* : наук. журнал / ред. А. А. Сбруєва. Суми : СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2017. № 2(66). С. 20–40.
51. Вовк В.М. Педагогічні основи наступності фізичного виховання учнівської і студентської молоді: автореф. дис... д-ра пед. наук: 13.00.07 / Східноукр. нац. ун-т ім. В.Даля. Луганськ, 2009. 40 с.
52. Гаврилюк О.О. Сучасні технології навчання – оновлення освітнього простору в профтехучилищі. *Рідна школа*. 2000. № 12. С. 32-35.
53. Галагузова М. А. Категориально-понятийные проблемы социальной педагогики. *Понятийный аппарат педагогики и образования*: сб. науч. тр. [отв. ред. М. А. Галагузова]. Екатеринбург: Изд-во “СВ-6”, 1998. Вып. 3. С. 168–184.

54. Гвоздїй С.П. Освітнянські підходи до збереження здоров'я молоді як один із аспектів формування безпечної життєдіяльності. *Наука і освіта*. 2012. № 4. С.36-41.

55. Гвоздїй С.П. Підготовка вчителів до навчання школярів основ безпечної життєдіяльності як педагогічна проблема. *Эффективные инструменты современных наук – 2007: материалы III междунар. науч.-практ. конф.*(3-15 мая 2007 р.). Том 5: *Педагогические науки*. Днепропетровск: Наука и образование, 2007. С. 24-26.

56. Гвоздїй С. П. Підготовка майбутніх учителів природничого циклу до навчання школярів основ безпечної поведінки: автореф. дис. канд. пед. н.: 13.00.04 / Південноукраїнський держ. педагогічний ун-т ім. К.Д.Ушинського. О., 2007. 21с.

57. Гвоздїй С.П. Перспективи та проблеми у підготовці майбутніх учителів «Основ безпеки життєдіяльності людини». *Таврійський вісник освіти*. 2005. № 2 (10). С. 126-130.

58. Голощапов Б.Р. История физической культуры и спорта: учеб. пособ. для студ. высш. пед. учеб. заведений. М.: Издат. центр «Академия», 2001. 312 с.

59. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. К.: Либідь, 1997. 206 с.

60. Горащук В.П. Теоретичні і методологічні засади формування культури здоров'я школярів: автореф дис. д-ра пед. наук: 13.00.01; Харк. нац. пед. ун-т імені Г.С.Сковороди. Х., 2004. 40 с.

61. Грабарь М. И., Краснянская К. А. Применение математической статистики в педагогических исследованиях. Непараметрические методы. М.: Педагогика, 1977. 136 с.

62. Гриньова В. М. Педагогічна культура майбутнього вчителя: навч. посіб. для студ., викл. та вчит. Х.: ХДПУ, 1996. 104 с.

63. Гришак С.М. Підготовка майбутніх спеціалістів соціальної сфери до реалізації ідеї гендерної рівності в професійній діяльності: автореф. дис. канд. пед. н.: 13.00.05 / ЛДПУ ім. Т. Шевченка. Луганськ, 2007. 18 с.

64. Гуренко О.І. Полікультурна освіта майбутніх соціальних педагогів як педагогічна система. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Педагогічні науки*: зб. наук. пр. Бердянськ: БДПУ, 2016. Вип. 2. С. 99–106.
65. Деминский А. Ц., Холодов Ж. К., Кузнецов В. С. Методические основы оздоровительной физической культуры. Донецк, 2001. 67 с.
66. Джурицкий А.Н. История педагогики: учеб. пособие для студентов педвузов. М.: Гуманитарно-изд. центр ВЛАДОС, 1999. 432 с.
67. Догару Г.Г. Формування культури здоров'я на уроках математики. *Наша школа*. 2010. № 1/2. С.88-92.
68. Докучаєва В.В. Проектування інноваційних педагогічних систем у сучасному освітньому просторі: монографія. Луганськ: Альма-матер, 2005. 304 с.
69. Дронова Т.А., Дронов А.А. Социально-педагогические аспекты формирования культуры безопасности жизнедеятельности студентов. *Социальные и социально-педагогические проблемы: поиски и модели решения*: межвуз. сб. науч. трудов. [науч. ред. М.В. Шакуровой]. Воронеж: ВГПУ, 2009. Вып. 6 . С. 40-44.
70. Дубінін В.А. Значення «безпеки життєдіяльності» як науки в подальшому збереженні і розвитку особистості та світової спільноти. Безпека життєдіяльності особистості – підґрунтя сталого розвитку суспільства: Тези доп. на Всеукр. наук.-метод. конф. з міжнар. участю. Миколаїв: НУК, 2009. С. 72-74.
71. Дубогай О. Д. Навчання в русі: Здоров'язберігаючі педагогічні технології в початковій школі. К.: Шкільний світ, 2005. 112 с.
72. Дурнев Р.А. Культура безопасности жизнедеятельности как ключевой фактор снижения рисков. Юбилейный сборник ЦСИ ГЗ. М., 2005. 384 с.
73. Дурнев Р. Культура безопасности – культура разума и просвещения. *ОБЖ: Основы безопасности жизни*. 2006. № 5. С.
74. Дьяченко М.И., Кандыбович Л. А. Психологическая готовность. М.: Наука, 1986. С. 49-52.
75. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери [За заг. ред. проф. І. Д. Звереві]. Київ, Сімферополь: Універсум, 2012. 536 с.

76. Ергономіка технологічних машин: Метод. вказ. та завд. для самот. роб. для студ. заочної форми навч., які проходять підготовку з галузі знань 0505 «Машинобудування та матеріалобробка», напряму підготовки 6.050502 «Інженерна механіка». ОКР бакалавр [Упор. Кошель Г.В., Поповіченко С.А.] К.: КНУТД, 2011. 23 с.

77. Єльнікова Г.В., Маслов В.І. Моделювання управлінської компетентності керівника загальноосвітнього навчального закладу. *Імідж сучасного педагога*. 2008. № 3-4 (82-83). С. 3-8.

78. Жабокрицька О. В. Педагогічні умови виховання основ здорового способу життя підлітків у позакласній діяльності: автореф. дис. канд. пед. на.: 13.00.07 / Інститут проблем виховання АПН України. К., 2004. 20 с.

79. Желібо Е.П., Заверуха Н.М., Зацарний В.В. Безпека життєдіяльності. К.: «Каравела», Львів.: «Новий світ – 2000», 2001.

80. Желібо Е.П., Заверуха Н.М., Зацарний В.В. Безпека життєдіяльності: Навч. посіб. / За ред. Є.П. Желібо. 6-е вид. К.: Каравела, 2009. 344 с.

81. Желібо Є.П., Зацарний В.В. Безпека життєдіяльності: Підручник. К.: Каравела, 2006. 288 с.

82. Жовнірович М.Ю. Формування уявлень про небезпеки молодших школярів. *Безпека життєдіяльності особистості – підґрунття сталого розвитку суспільства*: Тези доп. на Всеукр. наук.-метод. конф. з міжнар. участю. Миколаїв: НУК, 2009. С. 76-78.

83. Заварзин С.В. Активация учебной деятельности подростков. *Человек в социальном мире*: научно-практ. вестник. 2005. Вып. 2. С. 70-73.

84. Завацька Л.М. Технології професійної діяльності соціального педагога. Навчальний посібник для ВНЗ. К.: Видав. Дім «Слово», 2008. 240 с.

85. Завидівська Н. Валеопедагогіка – основа вдосконалення фізичної підготовленості студентів в умовах здоров'язберезувального навчання. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. 2015. Вип. 57. С. 133-135.

86. Заїкін А.В. Підготовка майбутніх учителів фізичної культури до формування здоров'язберігаючої діяльності школярів на засадах гендерного підходу: монографія. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський нац. ун-т імені Івана Огієнка, 2011. 196 с.

87. Закон України „Про вищу освіту”. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2014. № 37–38. ст. 2004 (із змінами, внесеними згідно із Законом України № 76VIII від 28.12.2014, ВВР, 2015, № 6, ст. 40). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>
88. Закон України „Про соціальну роботу з дітьми та молоддю” № 2558 від 21.06.1998 р. *Голос України*. 2001. 27 лип. С. 4.
89. Заплатинський В.М. Глобалізація та стратегічна безпека. *Безпека життєдіяльності особистості – підґрунтя сталого розвитку суспільства*: Тези доп. на Всеукр. наук.-метод. конф. з міжнар. участю. Миколаїв: НУК, 2009. С. 14-15.
90. Заплатинський В.М. Обґрунтування загального поняття «небезпека». *Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький університет імені Григорія Сковороди»*: зб. наук. пр. Переяслав-Хмельницький, 2012. Вип. 27. С. 99-106.
91. Заплатинський В.М., Лазаренко Л.М., Халмурадов Б.Б. та ін. Профілактика ВІЛ/СНІДу серед учнів. *Науково-методичний посібник для науково-педагогічних працівників та методистів інститутів післядипломної освіти. (рекоменд. МОНУ)*. К.: Логос, 2005. 100 с.
92. Зверєва І. Д. Соціально-педагогічна робота з дітьми та молоддю в Україні: теорія і практика: монографія. К.: Правда Ярославичів, 1998. 393 с.
93. Золотова Г.Д. Системний підхід до профілактики адиктивної поведінки дітей. *Вісник Луганського нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка [Педагогічні науки]*: зб. наук. пр. 2014. № 5 (288). Ч. I. С. 163–178.
94. Ильин Е.П. Психология индивидуальных различий. М.: ВЛАДОС, 2004. 716 с.
95. Исаев И. Ф. Теория и практика формирования профессионально-педагогической культуры преподавателя высшей школы. Москва-Белгород : МПГУ, БГПИ, 1993. С. 125–126.
96. История физической культуры и спорта: учебник для ин-тов физ. культ. / под ред. В.В. Столбова. М.: Физкультура и спорт, 1983. 359 с.
97. Ігнатенко Н. Компетентнісно орієнтований підхід у системі професійної підготовки майбутнього вчителя початкової школи. *Рідна школа*. 2008. № 10. С. 46-48.

98. Каган М.С. О системном подходе к системному подходу. *Системный подход и гуманитарное знание*: избранные статьи. Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1991. 384 с.

99. Кайдалова Л. Г. Теоретичні та методичні засади неперервної професійної підготовки майбутніх фахівців фармацевтичного профілю : дис. докт. пед. наук : 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти / Класичний приватний університет. Харків, 2011. 500 с.

100. Кальченко Л.В. Педагогічні умови соціального захисту бездоглядних дітей у притулках для неповнолітніх: автореф. дис. канд. пед. н.: 13.00.05 / Луган. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Луганськ, 2009. 20 с.

101. Капська А.Й. Соціальна робота: навч. посіб. К.: Видавничий Дім «Слово», 2011. 400 с.

102. Кармазинов Ф. В., Русак О. Н., Гребенников С. Ф., Осевков В. Н. Безопасность жизнедеятельности: Словарь-справочник / Под общей редакцией С. Ф. Гребенникова. СПб.: Издательство «Лань», 2001. 304 с.

103. Карпенко О.Г. Професійна підготовка майбутніх соціальних працівників в умовах університетської освіти [Текст]: дис. д-ра пед. наук: 13.00.04; Нац. пед ун-т ім. М.П.Драгоманова. К., 2008. 546 с.

104. Качинський А.Б. Безпека, загрози і ризик: наукові концепції та математичні методи. К., 2003. 472 с.

105. Кобилянський О.В. Теоретико-методичні основи навчання безпеки життєдіяльності студентів економічних спеціальностей у вищих навчальних закладах: монографія. Вінниця: ВНТУ, 2012. 589 с.

106. Коваленко Д. В. Теоретико-методичні основи професійно-правової підготовки інженерів-педагогів : монографія. Харків : «Друкарня Мадрид», 2015. 396 с.

107. Ковалёв А.П. Педагогические системы: оценка текущего состояния и управления. Х.: Изд-во ХГУ, 1990. 114с.

108. Коджаспирова Г.М., Коджаспиров Ю.А. Педагогический словарь. М.: Издательский дом «Академия», 2005. 176 с.

109. Конвенція ООН про права дитини. К.: ТМ ПрінтІксПрес, 1999. 32 с.

110. Кондрацька Г.Д. Підготовка майбутніх учителів фізичної культури до викладання основ безпеки життєдіяльності в загальноосвітній школі: автореф. дис. канд. пед. н.: 13.00.04 / Тернопільський національний педагогічний ун-т ім. Володимира Гнатюка. Тернопіль, 2005. 20 с.

111. Кондрацька Г.Д. Теоретико-методичні проблеми викладання безпеки життєдіяльності в загальноосвітніх закладах. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2010. № 1 (3). С. 56-65.

112. Кондрашова Л. В. Внеаудиторная работа по педагогике в педагогическом институте. Київ : Вища школа, 1988. 160 с.

113. Кондрашова Л.В. Моральна психологічна готовність студента до вчительської діяльності. К.: «Вища школа», 1987. 165 с.

114. Кононенко О.И. Теоретические подходы к изучению ценностных ориентаций личности в психологи. *Вестник Одесского национального университета*. 2007. Т. 16. № 7. с.

115. Королев Ф. Ф. Системный подход и возможности его применения в педагогических исследованиях. *Сов. педагогика*. 1970. № 9. С. 112-123.

116. Короткий тлумачний словник української мови [Уклад.: Д. Г. Гринчишин, Л. Л. Гумецька, В. Л. Карпова та ін.; Відп. ред. Л. Л. Гумецька]. К.: Рад. шк., 1978. 296 с.

117. Костіна В.В. Теоретичні аспекти професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів до роботи з дезадаптованими дітьми та молоддю. *Проблеми інж.-пед. освіти*. 2012. № 36. С. 205-209.

118. Котик М. А. Психология и безопасность. Таллин: Валгус, 1987. 323 с.

119. Кравченко Л.В. Психолого-педагогічна основа формування культури безпеки життєдіяльності студентів педагогічного ВНЗ. *Педагогічні науки*. 2010. № 16. С. 20-24.

120. Крайнюк Е.В. Задачи экологической безопасности в интересах устойчивого развития. *Безпека життєдіяльності особистості – підґрунтя сталого розвитку суспільства: Тези доп. на Всеукр. наук.-метод. конф. з міжнар. участю*. Миколаїв: НУК, 2009. С. 82-84.

121. Культура безопасности: проблемы и перспективы. *ОБЖ: Основы безопасности жизни*. 2008. № 12.

122. Кустовська О.В. Методологія системного підходу та наукових досліджень [Текст]: курс лекцій. Тернопіль: Економічна думка, 2005. 123 с.
123. Лавриков Ю. А. О модели профессиональной подготовки экономиста. М.: Наука, 1973. 119 с.
124. Лазарєв М. І. Теоретичні і методичні засади моделювання змісту загальноінженерних дисциплін для технологій навчання студентів : автореф. дис. д-ра пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / ХНПУ імені Г.С.Сковороди. Х., 2004. 37 с.
125. Легасов В.А., Дёмин В.Ф., Шевелев Я.В. Нужно ли знать меру в обеспечении безопасности? «Энергия и экология». 1984. № 8. С. 9-17.
126. Лебедева І. Актуальність профілактики безпритульності неповнолітніх у соціально-педагогічній теорії і практиці: соціально-педагогічна робота з дітьми та молоддю. *Соціальна педагогіка: теорія і практика*. 2005. № 2. С. 33-38.
127. Леонова А.Б. Психодиагностика функциональных состояний человека. М.: изд-во Моск. ун-та, 1994. 200 с.
128. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. Москва: Политиздат, 1977. 304 с.
129. Лехолетова М.М. Формування здоров'язберезувальної компетентності майбутніх соціальних педагогів у процесі професійної підготовки: автореф. дис. канд. пед. н.: 13.00.05 – соціальна педагогіка. Київський університет імені Бориса Грінченка, Київ, 2018. 20 с.
130. Линенко А. Теория и практика формирования готовности студентов педагогических вузов к профессиональной деятельности: дис. д-ра пед. наук: 13.00.01, 13.00.04. К., 1996.
131. Лісовець О.В. Методологічні засади організації процесу формування соціально-правової компетентності соціальних працівників. *Педагогічний часопис Волині*. 2018. № 1(8). С.140-146.
132. Лісовець О.В. Соціальний педагог як координатор взаємодії школи з громадськими та молодіжними організаціями. *Педагогічна освіта: теорія і практика. Педагогіка. Психологія: зб. наук. пр.* К.: КМПУ імені Б.Д.Грінченка, 2009. № 11. С.153-156.

133. Лісовець О.В. Формування соціально-правової компетентності майбутніх соціальних педагогів : монографія / Нац. пед. ун-т ім. М.П.Драгоманова. Київ; Ніжин : Вид. ПП Лисенко М.М., 2018. 344 с.

134. Логвінова Є.В. Актуальність вивчення питань безпеки життєдіяльності людини для соціального педагога. *Проблеми інженерно-педагогічної освіти*: зб. наук. пр. Х.: УПА, 2011. Вип. 30-31. С. 82-86.

135. Логвінова Є.В. Актуальність сучасної системи підготовки майбутнього соціального педагога. *Методологія сучасних наукових досліджень*: матер. X наук.-практ. конф. молодих учених (24-25 жовт. 2013 р., м. Харків). Х.: ХНПУ імені Г.С.Сковороди, 2013. С. 61-62.

136. Логвінова Є.В. Мета як системоутворюючий чинник системи підготовки майбутнього соціального педагога до формування культури безпеки життєдіяльності школярів. *Сучасна вища і середня освіта в умовах реформування: проблеми, теорія, практика*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (22 лист. 2013 р., м. Харків). Х.: ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2013. С. 68-69.

137. Логвінова Є.В. Особливості використання системного підходу в підготовці майбутнього соціального педагога до формування готовності школярів до безпечної життєдіяльності. *Инновационные процессы на производстве и в профессиональном образовании: теоретический и компетентностный аспект*: сб. науч. тр. VII Междунар. науч.-практ. конф. (25 апр. 2013 г., г. Первоуральск). Первоуральск: РГППУ, 2013. С. 77-82.

138. Логвінова Є.В. Особливості готовності школярів до безпечної життєдіяльності у зв'язку з віковою періодизацією. *Сучасна освіта в умовах реформування: проблеми, теорія, практика*: матер. наук.-практ. конф. (22 лист. 2012 р.). Х.: ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2012. С. 70-71.

139. Логвінова Є.В. Проблема підготовки фахівця з викладання дисципліни «Основи безпеки життєдіяльності». *Педагогіка та психологія*: зб. наук. пр. Х.: ХНПУ імені Г.С.Сковороди, 2011. Вип. 40. Ч. 2. С.41-46.

140. Логвінова Є.В. Професійний потенціал соціального педагога до формування готовності школярів до безпечної життєдіяльності. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*: зб. наук. пр. Запоріжжя: КПУ, 2013. Вип. 28 (81). С. 225-228.

141. Логвінова Є.В. Психолого-педагогічні засади готовності школярів до безпечної життєдіяльності. *Методологія сучасних наукових досліджень*: матер. IX наук.-практ. конф. молодих учених (25-26 жовт. 2012 р., м. Харків). Х.: ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2012. С. 37-38.

142. Логвінова Є.В. Реалізація функцій соціального педагога з формування безпечної життєдіяльності у дітей та молоді. *Сучасна освіта в умовах реформування: проблеми, теорія, практика*: матер. наук.-практ. конф. (22 лист. 2011 р., м. Харків). Х.: ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2011. С. 61-62.

143. Логвінова Є.В. Роль соціального педагога в навчанні дітей та молоді безпечної життєдіяльності. *Соціальний педагог – спеціаліст із соціального виховання*: матер. наук.-практ. конф. (27 жовт. 2011 р., м. Харків). Х.: ХДАК, 2011. С. 34-36.

144. Логвінова Є.В. Системний аналіз як основний метод дослідження безпеки життєдіяльності людини. *Методологія сучасних наукових досліджень*: матер. VII наук.-практ. конф. молодих учених (4-5 лист. 2010 р., м. Харків). Х.: ХНПУ імені Г.С.Сковороди, 2010. С.45-46.

145. Логвінова Є.В. Системність у підготовці майбутнього соціального педагога до формування готовності школярів до безпечної життєдіяльності. *День науки – 2013*: матер. наук.-практ. конф. молодих учених ХНПУ імені Г.С. Сковороди (15 трав. 2013 р., м. Харків). Х.: ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2013. С. 62-63.

146. Логвінова Є.В. Соціально-педагогічна діяльність з формування безпечної поведінки дітей та молоді. *Методологія сучасних наукових досліджень*: матер. VIII наук.-практ. конф. молодих учених (17-18 жовт. 2011 р., м. Харків). Х.: ХНПУ імені Г.С.Сковороди, 2011. С. 34-35.

147. Логвінова Є.В. Соціально-педагогічна діяльність з формування готовності школярів до безпечної життєдіяльності в умовах загальноосвітнього навчального закладу. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*: зб. наук. пр. Запоріжжя: КПУ, 2013. Вип. 30 (83). С. 458-462.

148. Логвінова Є.В. Суть і структура психологічної готовності школярів до безпечної життєдіяльності. *Проблеми інженерно-педагогічної освіти*: зб. наук. пр. Х. : УПА, 2012. Вип. 36. С. 58-62.

149. Логвінова Є.В. Теорія виховання за А.С. Макаренком у контексті впливу колективу на безпеку життєдіяльності людини на сучасному етапі розвитку суспільства. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах* : зб. наук. пр. Запоріжжя: КПУ, 2013. Вип. 32 (85). С. 61-66.

150. Логвінова Є.В. Формування готовності школярів до безпечної життєдіяльності в умовах загальноосвітнього навчального закладу. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*: зб. наук. пр. Запоріжжя: КПУ, 2013. Вип. 29 (82). С. 449-454.

151. Логвінова Є.В. Цільовий компонент системи підготовки майбутнього соціального педагога до формування культури безпеки життєдіяльності школярів. *Sciences of Europe*. 2018. № 28. V. 4. Р. 35-37.

152. Логвинова Е.В. Формирование культуры безопасности жизнедеятельности как ценностной ориентации будущих специалистов. *Инновационные процессы на производстве и в профессиональном образовании: проблемы формирования кадрового потенциала предприятий и образовательного пространства для рабочей и учащейся молодёжи*: матер. VI Междунар. науч.-практ. конф. (17-18 апр. 2012 г., г. Первоуральск). Первоуральск: РГППУ, 2012. С. 113-116.

153. Лодкина Т.В. Социальная педагогика. Защита семьи и детства: Учеб. пособ. для студ. высш. учеб. заведений. 4-е изд., стер. М.: Издательский центр «Академия», 2009. 208 с.

154. Лук'яненко Г. І. Підготовка майбутніх учителів трудового навчання до формування культури харчування учнів 5-9 класів: дис. канд. пед. н.: 13.00.02 / Національний педагогічний ун-т ім. М.П.Драгоманова. К., 2007. 236 с.

155. Макаренко А.С. Методика організації виховного процесу. Твори: У 7 т. К.: Рад., с. 20.

156. Максименко С.Д. Теоретико-методологічні проблеми генетичної психології. *Розвиток психіки в онтогенезі*: В 2-х тт. Т.І. К., 2002. 315 с.

157. Максимовська Н. О. Анімаційне соціально-виховне середовище ВНЗ як простір соціального розвитку студентської молоді. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій та загальноосвітній школі*: зб. наук. пр.; [редкол. : Т. І. Сущенко (голов. ред.) та ін.]. Запоріжжя, 2013. Вип. 33 (86). С. 606-611.

158. Малафійк І. В. Системний підхід у теорії і практиці навчання [Текст]. Рівне: РДГУ, 2004. 439 с.

159. Малькова М.О. Формування професійної готовності майбутніх соціальних педагогів до взаємодії з девіантними підлітками: автореф. дис. канд. пед. н.: 13.00.05 / Луганський національний педагогічний ун-т ім. Тараса Шевченка. Луганськ, 2006. 20 с.

160. Маркова А. К. Формирование мотивации учения в школьном возрасте: пособ. [для учителя]. М.: Просвещение, 1983. 95 с.

161. Методы системного педагогического исследования / под. ред.. Н.В. Кузьминой. Л., 1980. 180 с.

162. Методи та технології роботи соціального педагога [С.П. Архипова, Г.Я. Майборода, О.В. Тютюнник]: навч. посіб. К.: Видавн. Дім «Слово», 2011. 496 с.

163. Мещанінов О. П. Сучасні моделі розвитку університетської освіти в Україні : монографія. Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2005. 460 с.

164. Михайлюк В.О. Ідентифікація поняття «культура безпеки життєдіяльності». *Безпека життєдіяльності особистості – підґрунтя сталого розвитку суспільства*: Тези доп. на Всеукр. наук.-метод. конф. з міжнар. участю. Миколаїв: НУК, 2009. С. 89-91.

165. Міщик Л. І. Теоретико-методичні основи професійної підготовки соціального педагога у закладах вищої освіти: дис. докт. пед. наук: 13.00.05. Запоріжжя, 1997. 432 с.

166. Мошкин В.Н. Закономерности воспитания культуры безопасности. *Образование: исследовано в мире*: Междунар. науч. пед. Интернет-журнал. М.: OIM.RU, 2004. [Электронный ресурс]. DOI: [http://www.oim.ru/\(reader.asp?nomer=436\)](http://www.oim.ru/(reader.asp?nomer=436))

167. Мукомел С. А. Формування духовних цінностей старшокласників в умовах соціально-виховуючого середовища: автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.05. Луганськ: ЛПУ ім. Тараса Шевченка, 2005. 20 с.

168. Мусхаріна Ю.Ю., Гутарева Н.В., Дьяченко І.Д. Обґрунтування основних напрямків оздоровчої діяльності вчителя фізичної культури. *Український журнал медицини, біології та спорту*. Миколаїв, 2017. № 4 (6). С. 228-232.

169. Мусхаріна Ю.Ю. Підготовка вчителя фізичної культури до оздоровлення підлітків: монографія. Слов'янськ: В-во Б.І. Маторіна, 2018. 113 с.

170. Мусхаріна Ю.Ю. Теоретичні аспекти підготовки майбутнього соціального педагога до формування культури безпеки життєдіяльності школярів. *Гуманізація навчально-виховного процесу*: зб. наук. пр. Х.: ТОВ «Видавництво НТМТ», 2018. № 5 (91). С. 232–247.

171. Мусхаріна Ю.Ю. Формування культури здоров'я майбутнього вчителя фізичної культури як важлива умова ефективності оздоровлення підлітків. *Проблеми інженерно-педагогічної освіти* : зб. наук. пр. Харків: УПА, 2011. № 30-31. С. 64-72.

172. Мухина В.С. Возрастная психология: феноменология развития, детство, отрочество: учебник. М.: Академия, 2004. 456 с.

173. Мягченко О. П. Безпека життєдіяльності людини та суспільства: Навч. пос. К.: Центр учбової літератури, 2010. 384 с.

174. Наказ Міністра освіти України та Начальника штабу – Заступника начальника цивільної оборони України від 20 червня 1995 р. № 182/200 «Про викладання дисциплін «Безпека життєдіяльності» та «Цивільна оборона».

175. Наказ МОН України від 02 серпня 2001 р. № 1/9-272 «Про особливості діяльності практичних психологів (соціальних педагогів) загальноосвітніх навчальних закладів».

176. Наказ МОН України від 23 лютого 2004 р. № 132 «Про затвердження Типових навчальних планів загальноосвітніх навчальних закладів 12-річної школи» зі змінами, внесеними наказом МОН України від 05 лютого 2009 р. №66 «Про внесення змін до наказу МОН України від 23 лютого 2004 р. №132 «Про затвердження Типових навчальних планів загальноосвітніх навчальних закладів 12-річної школи».

177. Наказ МОН України від 27 серпня 2010 р. [№834](#) «Про затвердження Типових навчальних планів загальноосвітніх навчальних закладів III ступеню».

178. Наказ МОН України від 29 листопада 2005 р. № 682 «Про Типові навчальні плани початкової школи».

179. Наказ МОНмолодьспорт від 10 липня 2011 р. № 572 «Про Типові навчальні плани початкової школи».

180. Наказ МОНмолодьспорт від 23 травня 2012 р. №1/9 – 399 «Про навчальні плани загальноосвітніх навчальних закладів та структуру 2012/2013 навчального року.

181. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті. *Педагогічна газета*. 2001. № 7 (85), липень.

182. Нестеренко В.В. Підготовка майбутніх педагогів до виховання у дошкільників навичок здорового способу життя: автореф. дис. канд. пед. н.: 13.00.04 / Південноукраїнський держ. педагогічний ун-т (м. Одеса) ім. К.Д.Ушинського. О., 2003. 20с.

183. Нетребський О.А. Безпека життєдіяльності в Україні – проблеми і перспективи. *Безпека життєдіяльності особистості – підґрунтя сталого розвитку суспільства*: Тези доп. на Всеукр. наук.-метод. конф. з міжнар. участю. Миколаїв: НУК, 2009. С. 43-46.

184. Овчарова Р. В. Справочная книга социального педагога. М.: ТЦ Сфера, 2001. 480 с.

185. Ожегов С.И. Словарь русского языка. М.: Просвещение, 1991. 582 с.

186. Омеляненко В. До проблеми підготовки фахівців оздоровчого профілю. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту*: наук. зб. / за ред. С. Єрмакова. Х., 2007. № 5. С. 77-80.

187. Павлютенков Є. М. Моделювання в системі освіти (в схемах і таблицях). Харків : Основа, 2008. 125 с.

188. Парсонс Т. Понятие общества: компоненты и их взаимоотношения. *Американская социологическая мысль*. Москва: [б. и.], 1996. С. 494-526.

189. Пащенко С.Ю. Підготовка соціальних педагогів до організації освітньо-дозвілєвої діяльності учнівської молоді: автореф. дис. канд. пед. н.: 13.00.04; Нац. пед. ун-т ім. М.П.Драгоманова. К., 2000. 19 с.

190. Першко Г. О. Принципи та функції роботи соціального педагога щодо інтеграції дітей з особливостями психофізичного розвитку в середовище загальноосвітнього навчального закладу. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2010. № 2. С. 88-92.

191. Петровский А. В. Личность. Деятельность. Коллектив. М.: Политиздат, 1982. 255 с.
192. Петрович Ж. В. Соціально-виховуюче середовище як умова ефективної взаємодії соціалізації особистості. *Соціалізація особистості*: зб. наук. пр.; за ред. А. Й. Капської. К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. Т. XX. С. 16-26.
193. Петухова Т.А. До питання сутності культури безпечної життєдіяльності в контексті аспекту виховання. *Педагогічні науки*: зб. наук. пр. Бердянського державного педагогічного інституту ім. Н.Д.Осипенко. Бердянськ: БДПІ 2002. Ч. I. С. 59-68.
194. Петухова Т.А. Підготовка майбутніх учителів до формування культури безпеки життєдіяльності в учнів основної школи автореф. дис. канд. пед. н.: 13.00.04 / Національний університет біоресурсів і природокористування України. К., 2010. 20 с.
195. Пістун І.П. Безпека життєдіяльності: Навч. посіб. Суми: Вид-во «Університетська книга», 1999. 301с.
196. Поліщук В. А. Теорія і методика професійної підготовки соціальних педагогів в умовах неперервної освіти: монографія. Тернопіль: ТНПУ, 2006. 424 с.
197. Пономарев Н.И. Возникновение и первоначальное развитие физического воспитания. М.: Физкультура и спорт, 1970. 248 с.
198. Постанова Кабінету міністрів України від 20 квітня 2011 р. № 462 «Про затвердження Державного стандарту початкової загальної освіти».
199. Постанова Кабінету міністрів України від 23 листопада 2011 р. № 1392 «Про затвердження Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти».
200. Прокопенко І.Ф., Євдокимов В.І. Педагогічні технології в підготовці вчителів: навч. посіб. Харків: Колегіум, 2013. 364 с.
201. Прокоф'єва М. Системний підхід у підготовці майбутнього педагога до реалізації диференційованого навчання. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*: зб. наук. пр. Уманського держ. пед. ун-ту імені Павла Тичини. [ред. кол.: Побірченко Н.С. (гол. ред.) та ін.]. Умань: ПП Жовтий О. О., 2011. Вип. 4. Ч. 2. С. 315-322.

202. Пуляк О.В. Дидактичні засади професійної підготовки вчителів природничих дисциплін з безпеки життєдіяльності: автореф. дис. канд. пед. н.: 13.00.04 / Кіровоградський держ. пед. ун-т ім. Володимира Винниченка. Кіровоград, 2006. 20с.

203. Пундик Л.Є. Підготовка майбутніх соціальних педагогів до виховної діяльності в умовах оздоровчого табору: автореф. дис. канд. пед. н.: 13.00.05 / Національний педагогічний ун-т ім. М.П.Драгоманова. К., 2000. 17с.

204. Райкова Е.Ю. Содержание и формы психологического консультирования по проблемам родительско-детских отношений. *Психология обучения и воспитания. Ученые записи кафедры психологи*: сб. статей. Самара, 2005. Т. 2. С. 203-212.

205. Рижанова А. О. Професійна підготовка соціального педагога до „викликів” культури інформаційного суспільства. *Соціальний педагог – спеціаліст із соціального виховання*: матер. наук.-практ. конф., (м.Харків, 27 жовт. 2011 р.). Х.: ХДАК, 2011. С. 5–6.

206. Рижанова А. О. Розвиток соціальної суб'єктності та принцип субсидіарності соціально-педагогічної діяльності. *Педагогіка та психологія*: зб. наук. пр. Х.: Вид-во „Щедра садиба плюс”, 2015. Вип. 48. С. 130–141.

207. Різник Л., Погребна Л. Соціальне становлення майбутніх соціальних педагогів у вищому навчальному закладі. *Гуманітарний вісник ДВНЗ „Переяслав-Хмельницький держ. пед. ун-т імені Григорія Сковороди”*. Педагогіка. Психологія. Філософія: зб. наук. пр. Переяслав-Хмельницький, 2011. Вип. 22. С. 180-183.

208. Рождественский Ю.В. Словарь терминов. (Общеобразовательный тезаурус): Общество. Семиотика. Экономика. Культура. Образование. М.: Издательства «Флинта», «Наука», 2003. 87 с.

209. Розсоха А. Підвищення якості природничої освіти з питань безпеки життєдіяльності. *Гуманіт. вісн. ДВНЗ «Переяслав-Хмельниц. держ. пед. ун-т ім. Г. Сковороди»*: зб. наук. пр. 2011. Вип. 23. С. 203-206.

210. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии : учеб. пособ. Санкт-Петербург : Питер Ком, 1998. 688 с.

211. Русаловський А.В. Якими заходами можна подолати системну кризу в освіті з питань безпеки. *Безпека життєдіяльності особистості – підґрунтя сталого розвитку суспільства*: Тези доп. на Всеукр. наук.-метод. конф. з міжнар. участю. Миколаїв: НУК, 2009. С. 52-55.

212. Савицкая Н.В. Воспитание культуры безопасной жизнедеятельности в социально-педагогическом процессе. *Педагогическое образование в России*. 2011. № 3. С. 244-247.

213. Санжаева Р.Д. Психологическая подготовка студентов к педагогической деятельности. *Личность в системе деятельности*: Тезисы докл. регион. науч.-практ. конф. Новосибирск: НГПУ, 1993. С.

214. Сасько Н.Ф., Федосенко В.О., Сасько Ф.А. Атрибуты системного подхода. К.: Информавтодор, 2010. 80 с.

215. Сидорук І.І. Підготовка майбутнього соціального педагога до профілактики вживання дітьми психоактивних речовин: автореф. дис. канд. пед. н.: 13.00.05; Нац. пед. ун-т ім. М.П.Драгоманова. К., 2011. 22 с.

216. Сидорчук Л.А. Підготовка вчителя фізики до викладання основ безпеки життєдіяльності в школі: автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.04 / Національний педагогічний ун-т ім. М.П.Драгоманова. К., 2002. 21с.

217. Скалецький Ю. М., Бірюков Д. С., Мартюшева О. О., Яценко Л. Д. Проблеми впровадження культури безпеки в Україні: аналіт. доп. Нац. ін-т стратег. дослідж. К.: НІСД, 2012. 51 с.

218. Скоробогатова М.Р. Системный подход к исследованию развития системы подготовки учителей начальных классов. *Наукові праці. Серія: Педагогіка, психологія і соціологія*. Донецьк: ДВНЗ «ДонНТУ», 2009. Вип. 5(155). Ч. II. С.264-267.

219. Соломин В. П. и др. Основные свойства личности безопасного типа. *Актуальные проблемы безопасности жизнедеятельности*: доклад на Всеросс. науч.-практ. конф. 2004.

220. Сорочинська В. Є. Організація роботи соціального педагога: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів. К.: Кондор, 2005. 208 с.

221. Социальная педагогика: курс лекций [под ред. М. А. Галагузовой]. М. : ВЛАДОС, 2000. 416 с.

222. Соціальна педагогіка: Підручник [За заг. ред. проф. А.Й. Капської]. К.: Центр навчальної літ-ри, 2003. – 256 с.
223. Соціальна педагогіка: теорія і технології: Підручник [За заг. ред. І.Д.Зверєвої]. К.: Центр навчальної літератури, 2006. 316 с.
224. Спіріна Т. П. Формування професійної культури майбутніх соціальних педагогів у навчально-виховному процесі вищого навчального закладу: дис. канд. пед. наук: спец. 13.00.04. Житомир, 2009. 261 с.
225. Сухомлинський В.О. Твори в 5 томах. К., 1976-1977.
226. Тимошук С.В. Пошук мотиваційних чинників щодо забезпечення раціонального та здорового харчування. *Безпека життєдіяльності особистості – підґрунтя сталого розвитку суспільства*: тези доп. на Всеукр. наук.-метод. конф. з міжнар. уч. Миколаїв: НУК, 2009. С. 95-97.
227. Ткачова Н. О. Аксіологічні засади педагогічного процесу в сучасних загальноосвітніх закладах: автореф. дис. докт. пед. наук: 13.00.01. Луганськ, 2007. 44 с.
228. Трубников Н. Н. О категориях „цель”, „средство”, „результат”. М.: Высш. шк., 1968. 148 с.
229. Трунова І.О. Екологічна освіта як основа сталого розвитку країни. *Безпека життєдіяльності особистості – підґрунтя сталого розвитку суспільства*: тези доп. на Всеукр. наук.-метод. конф. з міжнар. уч. Миколаїв: НУК, 2009. С. 97-99.
230. Тубальцева Н.Ф. Комплексный подход к проблеме изучения курса БЖД в высшей школе. *Безпека життєдіяльності особистості – підґрунтя сталого розвитку суспільства*: тези доп. на Всеукр. наук.-метод. конф. з міжнар. уч. Миколаїв: НУК, 2009. С. 99-102.
231. Тюмасева З.И., Богданов Е.Н., Щербак Н.П. Словарь-справочник современного образования: акмеологические, валеологические и экологические тайны. СПб.: Питер, 2004. 464 с.
232. Философский словарь [Под редакцией И.Т. Фролова]. М.: Политиздат, 1986. 590 с.
233. Философский энциклопедический словарь. Минск: Тетра системс, 1997. 267 с.

234. Философский энциклопедический словарь [ред. кол.: С. С. Аверинцев и др.]. 2-е изд. М.: МГСУ Союз, 1998. 208 с.
235. Харченко С. Я. Дидактические основы подготовки студентов к социально-педагогической деятельности. Луганськ: Альма-матер, 1999. 138 с.
236. Хлестова С. С. Формування деонтологічної культури студентів вищих навчальних закладів у процесі соціально-виховної роботи : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. 237 с.
237. Холодний О.І. Передумови удосконалення роботи вчителів з формування здоров'я школярів здоров'я школярів. *Слобожан. наук.-спорт. вісн.* 2012. № 5. Ч. 2. С.129-131.
238. Царенко І.Л. Інноваційно-педагогічні технології у системі підготовки майбутніх вчителів з безпеки життєдіяльності: автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.04 / АПН України, Ін-т пед. освіти і освіти дорослих. К., 2010. 22 с.
239. Цільова комплексна програма «Вчитель». *Освіта України.* 1996. № 64. 27 серпня.
240. Чернишенко О.І. Організаційно-методичні умови підготовки майбутніх соціальних педагогів до соціокультурної діяльності зі старшокласниками: автореф. дис. канд. пед. н.: 13.00.05; Нац. пед. ун-т ім. М.П.Драгоманова. К., 2013. 22 с.
241. Чернишова Є. Р. Підготовка вчителя до формування в учнів основ знань про здоров'я та безпеку життєдіяльності людини: автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.04 / Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України. К., 2004. 19 с.
242. Чусова О. Практична підготовка студентів за спеціальністю «Соціальний педагог». *Наша школа.* 2011. № 1/2. С.45-47.
243. Шароватова О.П. Екологічна культура та культура безпеки як фактори становлення особистості майбутнього. *Безпека життєдіяльності особистості – підґрунтя сталого розвитку суспільства*: тези доп. на Всеукр. наук.-метод. конф. з міжнар. уч. Миколаїв: НУК, 2009. С. 102-104.
244. Шароватова О. Сучасний соціокультурний аспект проблеми безпеки. *Педагогічні науки. Вісник Луган. нац. ун-ту ім. Т.Шевченка.* 2012. № 19. Ч. 2. С.106-118.

245. Шеплякова І.О. Формування деонтологічної культури майбутнього соціального педагога в соціально-виховному середовищі вищого навчального закладу: дис. канд. пед. н.; спец.: 13.00.05 – соціальна педагогіка. Х., 2015. 353с.
246. Юдин Э.Г. Методологическая природа системного подхода. *Системные исследования*. М.: Наука, 1973. С. 38-52.
247. Яковенко-Глушенкова Є.В. Підготовка майбутніх учителів-філологів до формування культури поведінки молодших школярів у поліетнічному середовищі: автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.04 / Інститут вищої освіти АПН України. К., 2009. 20с.
248. Ярошевська В.М., Ярошевський М.М., Москальов І.В. Безпека життєдіяльності: Навчальний посібник. К.: НМЦ. 1997. С. 12-13.
249. Hurenko Olha. Polycultural society and social work: Monograph. Opole: The Academy of Management and Administration in Opole, 2016. 132 p.
250. Gurenko O. The practical aspect of polycultural education of future social teachers *Educational Researcher*, No.9 (2), (December). Volume 45. “American Educational Research Association”, 2016. P. 897–903.
251. Lisovets O. (2018). Innovative practice of socio-educational work in probation service in Ukraine. *Social Work and Education*. Vol. 5, № 2., 19-27.
252. Lozano J. F., Boni A., Peris J. & Hueso A. (2012). Competencies in Higher Education: A Critical Analysis from the Capabilities Approach. *Journal of Philosophy of Education*, 46, 132-147.
253. Palmu, T. (2010). Intercultural competence in international social work. A literature review. Degree Thesis Social Services. Retrieved from https://www.theseus.fi/bitstream/handle/10024/13626/Palmu_Tanja.pdf?sequence=1
254. Reichert, E. (Ed.) (2007). *Challenges in Human Rights: A Social Work Perspective*. New York, NY : Columbia University Press.
255. Šimak L., Horaček J., Novak L., Nemeth L. Mika V. Terminologický slovník krizového řízení a zásady jeho používání. Schváleno uznesením Vlády SR č. 523 zo dňa 06.07.2005. ŽILINA, 2005. 44 s.

ДОДАТКИ

Додаток А

РОБОЧА ПРОГРАМА ФАКУЛЬТАТИВНОГО КУРСУ

Соціально-педагогічна діяльність з формування культури безпеки
життєдіяльності старшокласників

(назва навчальної дисципліни)

освітнього рівня	бакалавр
	(назва освітнього рівня)
галузі знань	23 соціальна робота
	(шифр і назва галузі знань)
спеціальності	231 соціальна робота
	(код і назва спеціальності)

1. Опис факультативного курсу

Галузь знань, спеціальність, освітній рівень	Загальні характеристики	Навчальне навантаження з дисципліни
		денна форма навчання
Галузь знань <u>23 соціальна робота</u> (шифр і назва)	варіантна	Рік вивчення дисципліни:
		третій
	Загальна кількість кредитів – 3	Семестр
		5
Спеціальність <u>231 соціальна робота</u> (код і назва)	Загальна кількість годин – 270	Лекції
		6
	Модулів – 3	Практичні, семінарські
		6
Освітній рівень: <u>бакалавр</u> (бакалавр/магістр)	Співвідношення аудиторних годин і годин самостійної роботи: денна форма навчання – 12/78	Лабораторні
		-
	Мова навчання – українська	Самостійна робота
		78
		Форма підсумкового контролю:
		залік

2. Мета та завдання факультативного курсу

Предмет вивчення факультативного курсу – соціально-педагогічна діяльність з формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників.

Міждисциплінарні зв'язки з дисциплінами «Безпека існування людини в навколишньому середовищі», «Вступ до спеціальності», «Соціально-педагогічна робота в закладах освіти», «Профілактика ризиків у соціальній роботі».

Мета та завдання навчальної дисципліни

Метою викладання факультативного курсу «Соціально-педагогічна діяльність з формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників» є підготовка студентів до аналізу, розробки та застосування напрямів діяльності соціального педагога з формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників.

Основними **завданнями** вивчення факультативного курсу «Соціально-педагогічна діяльність з формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників» є: розглянути основні поняття безпеки життєдіяльності; ознайомити студентів з принципами, сутністю, структурою, змістом етапів, напрямками діяльності соціального педагога з формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників; систематизувати знання студентів про комунікативні технології взаємодії соціального педагога зі старшокласниками на основі розуміння їхніх психо-вікових особливостей; сформувати в студентів уміння проектування, планування, розробки технологій соціально-педагогічної діяльності з формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників; сформувати в студентів уміння й навички застосування інформативно-комунікаційних, здоров'язбережувальних та координаційних форм та методів соціально-педагогічної діяльності з формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників..

Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студенти повинні:

знати: поняття безпеки життєдіяльності; культури безпеки життєдіяльності; принципи, сутність, структуру, зміст етапів, напрями діяльності соціального педагога з формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників; форми й методи соціально-педагогічної діяльності з формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників;

вміти: орієнтуватися в напрямках соціально-педагогічної діяльності з формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників; обирати та адаптувати відповідно до мети, особливостей соціальних суб'єктів і реальної ситуації напрям діяльності щодо формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників; у межах відповідного напрямку соціально-педагогічної діяльності з формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників визначати форми й методи, необхідні та достатні для реалізації завдань соціального педагога; проектувати, планувати, застосовувати організаційні форми соціально-педагогічної діяльності з формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників та аналізувати отримані результати.

3. Зміст навчальної дисципліни за модулями та темами

Модуль 1. Теоретичні основи безпеки життєдіяльності

Тема 1.1. Психологічні, медико-біологічні та соціальні основи забезпечення безпеки людини.

Актуальність та глобальність проблем БЖД на сучасному етапі розвитку цивілізації; головні поняття та методологічна основа БЖД (життєдіяльність, безпека, небезпека, БЖД, системно-структурний підхід, системний аналіз, ризик, оцінка ризику, управління ризиком); людина як біологічний та соціальний суб'єкт; анатомо-фізіологічна структура людини; характеристика основних аналізаторів безпеки життєдіяльності; світогляд і мораль людини як визначальні фактори особистої безпеки; вплив характеру й темпераменту людини на її безпеку; мислення, комунікативність, емоції, воля в системі забезпечення безпеки людини; типові моделі психологічних реакцій людей у випадку екстремальних ситуацій; здоров'язбереження, як комплекс заходів орієнтований на створення умов для піклування про власне здоров'я й безпеку шляхом організації різних видів діяльності з вироблення в учнів стереотипів безпечної поведінки; основні визначення здоров'я; біологічна, соціальна та психологічна сутність здоров'я; адаптація організму до зовнішніх факторів середовища; показники здоров'я; фактори, що впливають на здоров'я людини; складові здорового способу життя; безпека харчування.

Тема 1.2. Небезпеки життєвого середовища та забезпечення БЖД у загальноосвітніх навчальних закладах

Техногенні небезпеки та їх вплив на життєдіяльність людини; природні небезпеки; соціально-політичні небезпеки; комбіновані небезпеки; небезпеки в урбанізованому середовищі; законодавство України про охорону здоров'я; законодавство України про охорону праці та пожежну безпеку; закон України «Про дорожній рух»; закони України «Про Цивільну оборону»; управління та нагляд за безпекою життєдіяльності»; обов'язки вчителя, соціального педагога з забезпечення безпеки життєдіяльності учнів, вихованців у навчальному закладі; орієнтовне тематичне навчання дітей з питань особистої безпеки оточуючих у закладах освіти; характеристика забезпечення безпеки життєдіяльності учнів при проведенні масових заходів та при перевезенні організованих груп дітей автомобільним та залізничним транспортом; нормативні документи та методичні матеріали стосовно безпеки життєдіяльності у навчальних закладах.

Модуль 2. Теоретичні основи соціально-педагогічної діяльності у загальноосвітніх навчальних закладах

Тема 2.1. Система роботи та основні напрями соціально-педагогічної служби ЗНЗ.

Загальна характеристика загальноосвітніх навчальних закладів; організація виховного середовища в школі; соціально-педагогічна служба школи: мета, методи, форми роботи; суб'єкти, об'єкти соціально-педагогічної роботи; форми, методи розвитку соціальної відповідальності учнів в мікросередовищі; цілі і задачі соціально-педагогічної роботи у ЗНЗ; зміст та структура внутрішньої та зовнішньої соціально-педагогічної роботи у школі; особливості формування соціального виховання, соціальної відповідальності учнів у школах Харківщини; загальна характеристика документації соціально-педагогічної роботи; журнали соціального педагога: індивідуальної, групової консультацій, плани на рік, чверть, тиждень, день; звітна документація.

Тема 2.2. Освітньо-виховне середовище школи.

Соціально-виховна роботи у школі; мета та структура позакласної соціально-виховної роботи; організація процесу здобуття учнями соціального досвіду в процесі позакласної роботи; діяльність з обдарованою дитиною у позакласній роботі; корекційно-реабілітаційна діяльність з дитиною; формування соціально-відповідальної поведінки учнів девіантної поведінки; полікультурне виховання як складова соціального виховання учнів у навчально-виховному процесі ЗНЗ; офіційні та неформальні об'єднання підлітків; напрями соціально-педагогічної роботи з ними; колектив як суб'єкт та об'єкт соціально-педагогічного впливу; соціально-педагогічні аспекти вивчення проблем учнівського колективу (лідерство, конфліктність, згуртованість, агресивність

Модуль 3. Соціально-педагогічна діяльність з формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників

Тема 3.1. Основні напрями соціально-педагогічної діяльності з формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників.

Види та напрями соціально-педагогічної діяльності з формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників; їх характеристика та аналіз; інформаційно-комунікативний напрям соціально-педагогічної діяльності в роботі соціального педагога з формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників; комунікативні технології взаємодії соціального педагога зі старшокласниками спрямовані на формування культури безпеки життєдіяльності; здоров'язбережувальний напрям у формуванні культури безпеки життєдіяльності старшокласників.

Тема 3.2. Координаційна робота соціального педагога з формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників.

Урахування потенційних можливостей різних суб'єктів (батьків, учителів, представників соціальних інституцій і суб'єктів соціально-педагогічної діяльності тощо) в формуванні культури безпеки життєдіяльності старшокласників; організація й управління їхньою взаємодією з формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників; форми і методи соціально-педагогічної роботи з батьками з формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників.

4. Структура факультативного курсу

На вивчення факультативного курсу відводиться 3 кредитів ЄКТС 90 годин.

Назви модулів і тем	Кількість годин					
	денна форма					
	Усього	у тому числі				
Аудиторні		Лекції	Практичні (семінарські)	Лабораторні	Самостійна робота	
Модуль 1. Теоретичні основи безпеки життєдіяльності						
Тема 1.1 Психологічні, медико-біологічні та соціальні основи забезпечення безпеки людини.	14	4	2	2	-	12
Тема 1.2 Забезпечення БЖД у закладах освіти України та правове забезпечення БЖД.	14	4	2	2	-	10
Разом за модулем 1	30	8	4	4	-	22
Модуль 2. Теоретичні основи соціально-педагогічної діяльності у загальноосвітніх навчальних закладах						
Тема 2.1 Система роботи та основні напрями соціально-педагогічної служби ЗНЗ.	14	4	2	2	-	12
Тема 2.2 Освітньо-виховне середовище школи	14	4	2	2	-	10
Разом за модулем 2	30	8	4	4	-	22
Модуль 3. Соціально-педагогічна діяльність з формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників						
Тема 3.1 Основні напрями соціально-педагогічної діяльності з формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників.	14	4	2	2	-	12
Тема 3.2 Координаційна робота соціального педагога з формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників	14	4	2	2	-	10
Разом за модулем 3	30	8	4	4	-	22
Усього годин	90	24	12	12	-	66

5. Теми практичних (семінарських) занять

<i>№ n/n</i>	<i>Назва теми</i>	<i>Години</i>
		<i>денна</i>
1.	Система здоров'язбереження старшокласників, як багатокомпонентний процес	2
2.	Інформаційно-комунікативні технології в роботі соціального педагога з формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників	2
3.	Координаційна функція соціально-педагогічної діяльності з формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників	2
	Разом	6

6. Теми лабораторних занять

<i>№ n/n</i>	<i>Назва теми</i>	<i>Години</i>
		<i>денна</i>
1.	Не передбачено навчальним планом	
	Разом	

7. Самостійна робота

<i>№ з/п</i>	<i>Назва теми</i>	<i>Кількість годин</i>
1.	Освітній заклад як соціально-виховний інститут	2
2.	Особливості соціально-педагогічної роботи в системі освіти	2
3.	Зміст соціально-педагогічної роботи в закладах освіти	2
4.	Розвиток соціалізуючих функцій освіти в контексті Європейської інтеграції	2
5.	Суб'єкти та об'єкти соціально-педагогічної роботи в системі освіти	2
6.	Школа як відкрита соціально-педагогічна система	2
7.	Система роботи соціально-педагогічної служби школи	2
8.	Основні напрями соціально-педагогічної роботи в школі	2
9.	Документація соціального педагога	2
10.	Освітньо-виховне середовище школи	2
11.	Особливості роботи соціального педагога з учнівським колективом	2
12.	Основні напрями роботи соціального педагога з сім'єю	2
13.	Форми і методи соціально-педагогічної роботи з різною категорією сімей	2
14.	Соціально-педагогічний супровід будинку сімейного типу	2
15.	Соціально-педагогічна робота з обдарованими старшокласниками	2
16.	Організація самоврядування в школі	2
17.	Організація дозвілля старшокласників в загальноосвітньому навчальному закладу	2
18.	Особливості соціально-педагогічної роботи в школах різного типу	2
19.	Нормативно-правові регулювання соціально-педагогічної роботи у ЗНЗ	2
20.	Технологія реалізації соціальним педагогом консультативного напрямку.	2
21.	Технологія реалізації соціальним педагогом просвітницького напрямку.	2
22.	Технологія реалізації адаптаційного напрямку роботи соціального педагога	2
	Разом	44

ІНДИВІДУАЛЬНІ НАВЧАЛЬНО-ДОСЛІДНІ ЗАВДАННЯ

Написання рефератів (за вибором):

1. Біологічні чинники небезпеки.
2. Використовування хімічної і біологічної зброї.
3. Порівняльний аналіз впливу на людину природних і техногенних випромінювань.
4. Приклади самих небезпечних техногенних катастроф в світі (Бхопал, Севезо, Чорнобиль і ін.) як приклади порушення вимог безпеки систем.
5. Криміногенна обстановка в Україні. Правила поведінки в умовах власної безпеки.
6. Найвідоміші техногенні катастрофи на території України.
7. Аварія на ЧАЕС: причини і наслідки.
8. Екологічні наслідки військових дій.
9. Соціально-політичні проблеми тероризму.
10. Злочинність – соціальна проблема сучасності.
11. Соціальні хвороби.
12. СНІД – чума XXI століття.
13. Чинники ризику для життя в урбанізованому просторі.
14. Міста майбутнього.
15. Людина і його здоров'я.
16. Стан здоров'я населення України.
17. Залежність здоров'я людини від кліматичних умов навколишнього середовища.
18. Таємниця довголіття.
19. Чинники погрожуючи генофонду української нації.
20. Демографічні проблеми в Україні.
21. Соціально-біологічні аспекти абортів.
22. Значення якості харчових продуктів в життєдіяльності людини.
23. Медичні аспекти можливих наслідків промислових аварій і катастроф.
24. Азбука виживання в надзвичайних ситуаціях.
25. Правила забезпечення безпеки життєдіяльності дітей викладачами середніх шкіл і інших учбово-виховних установ.

8. Методи навчання

І. Методи організації та здійснення навчально-пізнавальної діяльності

1) За джерелом інформації:

- **Словесні:** лекція (традиційна, проблемна, лекція-прес-конференція) із застосуванням комп'ютерних інформаційних технологій (PowerPoint – Презентація), пояснення, розповідь, бесіда.
- **Наочні:** спостереження, ілюстрація, демонстрація.
- **Практичні:** вправи.

2) За логікою передачі і сприймання навчальної інформації: індуктивні, дедуктивні, аналітичні, синтетичні.

3) За ступенем самостійності мислення: репродуктивні, пошукові, дослідницькі.

4) За ступенем керування навчальною діяльністю: під керівництвом викладача; самостійна робота студентів: з книгою; виконання індивідуальних навчальних проєктів.

II. Методи стимулювання інтересу до навчання і мотивації навчально-пізнавальної діяльності:

1) Методи стимулювання інтересу до навчання: навчальні дискусії; створення ситуації пізнавальної новизни; створення ситуації зацікавленості (метод цікавих аналогій тощо).

Тест „Професійна мотивація” (за А. Криловим)

Інструкція. Запропоноване опитування складається з тверджень, кожне з яких має різні кінцівки. Необхідно з трьох варіантів кінцівки обрати найбільш вірну. Далі у бланку відповідей необхідно відшукати відповідь і відмітити її колом. Будьте уважні: для кожного твердження необхідно обрати тільки одну відповідь.

- 1) Мені подобається:
 - а) виконувати будь-яку роботу, якщо я знаю, що моя праця не пропаде даром;
 - б) вчитися всьому новому, для того, щоб досягти поставлених цілей;
 - в) робити все якомога краще, тому що це допоможе мені у житті.
- 2) Я вважаю, що:
 - а) необхідно робити все, що доручають, якомога краще, тому що це необхідно мені у житті;
 - б) своєю роботою необхідно бути корисним оточуючим, тоді і вони будуть відповідати тим самим;
 - в) можна займатися чим завгодно, якщо це наближує до досягнення поставлених цілей.
- 3) Я люблю:
 - а) пізнавати щось нове, якщо мені це знадобиться у майбутньому;
 - б) виконувати будь-яку роботу якомога краще, якщо це хтось помітить;
 - в) робити будь-яку справу якомога краще, тому що це приносить задоволення оточуючим.
- 4) Я вважаю, що:
 - а) головне у будь-якій роботі – це те, що вона приносить користь оточуючим;
 - б) у житті необхідно спробувати все;
 - в) у житті головне – це постійно вчитися новому.
- 5) Мені приємно:
 - а) коли я роблю будь-яку роботу так добре, як я це можу;
 - б) коли моя робота приносить задоволення оточуючим, тому що це головне у будь-якій роботі;
 - в) виконувати будь-яку роботу, тому що працювати завжди приємно.
- 6) Мене приваблює:
 - а) процес надбання нових знань та навичок;
 - б) виконання будь-якої роботи на межі моїх можливостей;
 - в) процес тієї роботи, який приносить дійсну користь оточуючим.
- 7) Я упевнений (а) у тому, що:
 - а) будь-яка робота цікава тоді, коли вона важлива і відповідальна;
 - б) будь-яка робота цікава тоді, коли вона корисна для мене;
 - в) будь-яка робота цікава тоді, коли можу майстерно її виконати.
- 8) Мені подобається:
 - а) бути майстром своєї справи;
 - б) робити щось самому, без будь-чиєї допомоги;
 - в) постійно вчитися чомусь новому.
- 9) Я вважаю, що:
 - а) було б краще, якщо б результати моєї праці були б видні оточуючим;
 - б) у будь-якій роботі важливим є результат;
 - в) необхідно скоріше оволодіти необхідними знаннями і навичками, щоб робити самому все, що забажається.
- 10) Мені хочеться:
 - а) займатися тільки тим, що мені приємно;
 - б) робити будь-яку справу якомога краще, оскільки тільки таким чином можна зробити дійсно добре;

в) щоб моя робота приносила користь оточуючим, тому що це допоможе мені у майбутньому.

Шкала оцінювання:

№	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
ключ	б	в	в	в	а	а	в	в	б	б

Коефіцієнт сформованості професійної мотивації вираховується за формулою:

$$K_{\xi} = \frac{N_1}{N}$$

де - K_{ξ} - коефіцієнт сформованості професійної мотивації студента

N_1 - кількість збігів по шкалі;

N - загальна кількість питань.

Тест для перевірки знань студентів (когнітивний критерій)

1. Безпека життєдіяльності – це:
 - А) складова характеристика стратегічного напрямку людства, що визначений ООН як «сталий людський розвиток»;
 - В) наука яка вивчає проблеми перебування людини в оточуючому середовищі під час трудової або іншої діяльності;
 - С) наукова дисципліна що комплексно вивчає людину в конкретних умовах її діяльності.
2. Небезпека – це:
 - А) умова чи ситуація, яка існує в навколишньому середовищі і здатна призвести до небажаного вивільнення енергії, що може спричинити фізичну шкоду, поранення та чи пошкодження;
 - В) чинник життєвого середовища, який призводить до травм, опіків, обморожень, інших пошкоджень організму або окремих його органів і навіть до раптової смерті;
 - С) Стан організму, при якому людина втрачає усвідомлений контакт з оточуючим середовищем.
3. Безпека – це:
 - А) складова характеристика стратегічного напрямку людства, що визначений ООН як «сталий людський розвиток»;
 - В) збалансований, за експертною оцінкою, стан людини, соціуму, природних, антропогенних систем тощо;
 - С) специфічна людська форма активності, яка є необхідною умовою існування людського суспільства.
4. За сферою походження небезпеки бувають:
 - А) кумулятивні, імпульсивні;
 - В) фізичні, хімічні, біологічні;
 - С) природні, техногенні, соціально-політичні, комбіновані.
5. Методологічні засоби, які використовуються для визначення небезпек, які виникають у системі «людина – життєве середовище» чи на рівні її компонентних складових, та їх вплив на самопочуття, здоров'я і життя людини – це:
 - А) безпека систем;
 - В) безпека життєдіяльності;
 - С) системний аналіз у безпеці життєдіяльності.
6. Ризик, як оцінка небезпеки визначається як:
 - А) відношення кількості подій з небажаними наслідками (n) до максимально можливої їх кількості (N) за конкретний період часу: $R = n/N$;
 - В) добуток нещасних летальних наслідків у країні за один рік (n) на загальну кількість жителів країни в цьому році (N): $R = n \cdot N$;
 - С) добуток імовірності реалізації небезпек (P) на величину можливих збитків від них (S): $R = P \cdot S$.
7. Максимальний ризик, який не повинен перевищуватись, незважаючи на очікуваний результат – це:
 - А) надмірний ризик;
 - В) прийнятий ризик;
 - С) гранично допустимий ризик.
8. Визначити категорію серйозності та рівень ймовірності такої небезпеки як: аварія на Чорнобильській АЕС 1986 року:
 - А) категорія III (гранична), рівень В (можлива);
 - В) категорія II (критична), рівень С (випадкова);
 - С) категорія I (катастрофа), рівень Е (неймовірна).

9. Визначити категорію серйозності та рівень ймовірності такої небезпеки як: зіткнення двох автомобілів на переповненій автостоянці:
 - А) категорія IV (незначна), рівень А/В (часта/можлива);
 - В) категорія II (критична), рівень С (випадкова);**
 - С) категорія III (гранична), рівень В (можлива).
10. З яких компонентів складається життєве середовище людини:
 - А) природного, техногенного, соціально-політичного, комбінованого;
 - В) хімічного, біологічного, фізичного;
 - С) природного, техногенного, соціально-політичного.**
11. Компонент життєвого середовища, утворений людиною за допомогою прямого або непрямого впливу технічних засобів на природне середовище з метою найкращої відповідальності своїм матеріальним станом і соціально-економічним потребам:
 - А) природне середовище;
 - В) техногенне середовище;**
 - С) соціально-політичне середовище.
12. Компонент життєвого середовища, утворений об'єктами природного походження і створені ними екологічні системи, це є:
 - А) техногенне середовище;
 - В) соціально-політичне середовище;
 - С) природне середовище.**
13. Які компоненти відносяться до природного середовища:
 - А) виробниче середовище, побутове середовище, урбанізоване середовище;
 - В) матеріальна сфера, духовна сфера, соціально-політична сфера, культурно-побутова сфера;
 - С) біосфера, атмосфера, гідросфера, літосфера, космічні об'єкти.**
14. Літосфера – це:
 - А) водна оболонка Землі;
 - В) тверда оболонка Землі;**
 - С) газова оболонка Землі.
15. Згідно з визначенням ВООЗ (Всесвітня організація охорони здоров'я) здоров'я – це:
 - А) динамічний процес пристосування організму і його органів до мінливих умов зовнішнього середовища;
 - В) стан повного біологічного, духовного і соціального благополуччя, а не тільки відсутність хвороб і фізичних вад;**
 - С) природний стан організму, який характеризується його рівновагою з навколишнім середовищем.
16. У системі «Людина – життєве середовище» виділяють три взаємопов'язані рівні здоров'я:
 - А) індивідуальний, соціальний, біологічний;
 - В) суспільний, груповий, індивідуальний;**
 - С) груповий, психологічний, біологічний.
17. Гомеостаз – це:
 - А) сталість внутрішнього стану організму;**
 - В) сталість психологічних особливостей організму людини;
 - С) зовнішні подразники на організм людини.
18. Які важливі для живого організму потрібні неорганічні речовини:
 - А) вода і мінеральні речовини;**
 - В) вітаміни, жири, білки, вуглеводи;
 - С) мінеральні солі та вода.
19. Для нормальної життєдіяльності людини потрібно приблизно:
 - А) 15 вітамінів;
 - В) 20 вітамінів;**

- С) 25 вітамінів.
20. До хімічних чинників небезпек належать:
- А) білки, жири, вуглеводи;
 - В) промислові отрути, лікарські препарати, отрутохімікати;
 - С) кислоти.
21. Як впливає на здоров'я людини інтенсивність звуку який становить від 80ДБ – 120 ДБ:
- А) позитивно впливає на здоров'я людини (нормальний тиск, серцебиття);
 - В) негативно впливає на здоров'я людини (підвищений тиск, серцебиття);
 - С) викликає розрив барабанної перетинки.
22. Патогенні організми – це:
- А) грибки, рослини;
 - В) бактерії, віруси, грибки;
 - С) отруєні рослини, віруси.
23. До біологічних чинників небезпек належать:
- А) лікарські препарати, отрутохімікати, промислові отрути;
 - В) отруєні рослини, тварини, мікроорганізми;
 - С) шум, вібрація, іонізуючі випромінювання, електричний струм, електромагнітні поля і випромінювання.
24. Фотонне і корпускулярне іонізуюче випромінювання різняться:
- А) довжиною хвилі й енергією;
 - В) довжиною хвилі й частотою коливань;
 - С) частотою коливань й швидкістю розповсюдження.
25. Корпускулярне іонізуюче випромінювання це:
- А) γ -випромінювання;
 - В) рентгенівське випромінювання;
 - С) α і β – частки, нейтрони, протони.
26. Сонячний удар у людини виникає при інтенсивній дії:
- А) ультрафіолетового випромінювання;
 - В) інфрачервоного випромінювання;
 - С) будь-якого електромагнітного випромінювання.
27. Отруйними тваринами є:
- А) акули;
 - В) кліщі;
 - С) бджоли.
28. Сукупність звуків різноманітної частоти та інтенсивності, що виникають у результаті коливального руху частинок у пружних середовищах (твердих, рідких, газоподібних) це:
- А) джерела шуму;
 - В) вібрація;
 - С) шум.
29. Назвіть 3 види шуму:
- А) ударний, механічний, аеродинамічний;
 - В) ударний, електричний, аеродинамічний;
 - С) механічний, електричний, ударний.
30. Мінімальна інтенсивність звуку, яку людина відчуває, називається:
- А) порогом болісного відчуття;
 - В) глухотою;
 - С) порогом чутливості.

Тест для перевірки знань студентів (когнітивний критерій)

1. Надзвичайна ситуація - це:
 - А) небезпечна подія техногенного характеру що створює загрозу для життя і здоров'я людей і призводить до руйнування споруд, будівель, обладнання і транспортних засобів, порушення виробничого або транспортного процесу чи завдає шкоду довкіллю;
 - В) особливий правовий режим діяльності державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, організацій, який тимчасово допускає встановлені Законом обмеження у здійсненні конституційних прав і свобод громадян, а також прав юридичних осіб та покладає на них додаткові обов'язки;
 - С) порушення нормальних умов життя та діяльності людей на об'єкті чи території, спричинених аварією, катастрофою, стихійним лихом, епідемією, великою пожежею, використанням засобів ураження, що призвели чи можуть призвести до людських чи матеріальних втрат.
2. За характером надзвичайні ситуації бувають:
 - А) техногенні, природні, соціально-політичні, військові;
 - В) хімічні, біологічні, фізичні;
 - С) локальні, об'єктові, регіональні, загальнодержавні, континентальні, глобальні.
3. Функцію запобігання надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру в Україні виконує:
 - А) Кабінет Міністрів України;
 - В) Верховна Рада України;
 - С) ЄДСЗР (єдина державна система запобігання НС і реагування на них).
4. До надзвичайних ситуацій техногенного характеру належать наступні групи:
 - А) транспортні аварії, пожежі, вибухи, аварії на електроенергетичних системах, аварії на очисних спорудах;
 - В) транспортні аварії, пожежі, вибухи, отруєння людей, масова загибель диких тварин;
 - С) руйнування споруд, отруєння людей, масова загибель диких тварин.
5. До надзвичайних ситуацій природного характеру належать наступні групи:
 - А) метеорологічні, геологічні, інфекційна захворюваність людей, отруєння людей, інфекційні захворювання сільськогосподарських тварин, ураження сільськогосподарських рослин хворобами та шкідниками;
 - В) метеорологічні, геологічні, аварії з викидом (загрозою викиду) сильнодіючих отруйних речовин на об'єктах економіки, гідродинамічні аварії;
 - С) гідродинамічні аварії, геологічні, гідролізні морські та гідрологічні прісноводні аварії з викидом (загрозою викиду) радіоактивних речовин.
6. Визначте рівень надзвичайної ситуації при інфекційному захворюванні сільськогосподарських тварин:
 - А) Надзвичайна ситуація соціально-політичного характеру;
 - В) Надзвичайна ситуація техногенного характеру;
 - С) Надзвичайна ситуація природного характеру.
7. Визначте рівень надзвичайної ситуації при нападі, замаху на членів екіпажа чи пасажирів повітряного судна або спроба їх знищення:
 - А) Надзвичайна ситуація соціально-політичного характеру;
 - В) Надзвичайна ситуація техногенного характеру;
 - С) Надзвичайна ситуація природного характеру.
8. Раптове лихо чи велика подія, яка тягне за собою тяжкі наслідки для людини, тваринного чи рослинного світу, змінюючи середовища існування, це:
 - А) Епідемія;
 - В) Катастрофа;

- С) Аварія.
9. Визначте рівень надзвичайної ситуації при наявності у навколишньому середовищі шкідливих речовин:
- А) Надзвичайна ситуація соціально-політичного характеру;
 - В) Надзвичайна ситуація техногенного характеру;**
 - С) Надзвичайна ситуація природного характеру.
10. Визначте рівень надзвичайної ситуації при встановленні вибухового пристрою в громадському місці, установі, підприємстві, житловому секторі, на транспорті:
- А) Надзвичайна ситуація соціально-політичного характеру;**
 - В) Надзвичайна ситуація техногенного характеру;
 - С) Надзвичайна ситуація природного характеру.
11. Визначте рівень надзвичайної ситуації при аварії на очисних спорудах:
- А) Надзвичайна ситуація соціально-політичного характеру;
 - В) Надзвичайна ситуація техногенного характеру;**
 - С) Надзвичайна ситуація природного характеру.
12. Надзвичайний стан вводиться:
- А) За наявності загрози інфекційної захворюваності людей, тварин або рослин;
 - В) За наявності реальної загрози безпеці громадян або конституційному ладові, усунення якої іншими способами є неможливим;**
 - С) За наявності організації роботи, спрямованої на забезпечення постраждалого населення.
13. Надзвичайний стан по всій території України або в окремих її місцевостях вводиться постановою:
- А) Верховної Ради України;**
 - В) Кабінетом Міністрів України;
 - С) Президента України.
14. Стихійне лихо – це:
- А) руйнівне небезпечне явища;
 - В) руйнівне небезпечне природне явище, яке тягне за собою гибель людей;**
 - С) руйнівне небезпечне природне явище.
15. Місце, де зсуваються гірські породи називається:
- А) гіпоцентр;
 - В) епіцентр;**
 - С) землетрус.
16. Епідемія – це:
- А) масове розповсюдження інфекційної хвороби людей у часі і просторі, у межах певного регіону, що перевищує звичайний рівень захворюваності;**
 - В) одночасне поширення інфекційної хвороби серед великої кількості одного чи багатьох видів тварин, що перевищує звичайний рівень захворюваності;
 - С) масове інфекційне захворювання рослин, що супроводжується чисельною загибеллю культур і зниження їх продуктивності.
17. Епіфітотія – це:
- А) масове розповсюдження інфекційної хвороби людей у часі і просторі, у межах певного регіону, що перевищує звичайний рівень захворюваності;
 - В) одночасне поширення інфекційної хвороби серед великої кількості одного чи багатьох видів тварин, що перевищує звичайний рівень захворюваності;
 - С) масове інфекційне захворювання рослин, що супроводжується чисельною загибеллю культур і зниження їх продуктивності.**
18. При якому виді кровотечі кров має темно-червоне забарвлення і витікає з рани безперервно?
- А) при артеріальній;
 - В) при капілярній;

- С) при венозній.
19. Потерпілий не може стояти, ходити, а лежачи – не може підняти витягнуту ногу:
А) перелом кісток тазу;
В) перелом ребер;
С) перелом ноги.
20. Декларація тисячоліття Організації Об'єднаних Націй була прийнята:
А) у 1995 році;
В) у 2000 році;
С) у 2003 році.
21. Декларація тисячоліття Організації Об'єднаних Націй містить:
А) 9 цілій;
В) 8 цілій;
С) 5 цілій.
22. Як називається угода, згідно з якої країни, що її підписали, зобов'язуються у 2008-2012 роках знизити обсяг викидів шести основних парникових газів на 5% в порівнянні з 1990 роком:
А) Протокол програми дій «Порядок денний на ХХІ століття»;
В) Кіотський протокол;
С) Протокол декларації тисячоліття ООН.
23. Основним Законом України є:
А) Конституція України;
В) Кодекс України;
С) Закон України.
24. Керівництво цивільною обороною України відповідно до її побудови покладається на:
А) Верховну Раду України;
В) Кабінет Міністрів України;
С) Президента України.
25. Який Закон України визначає основні положення конституційного права громадян на охорону життя і здоров'я в період навчання та трудової діяльності, регулює відносини між власником і працівником з питань безпеки, гігієни праці, а також встановлює єдиний порядок організації охорони праці в Україні:
А) ЗУ «Про охорону праці»;
В) ЗУ «Про об'єкти підвищеної небезпеки»;
С) ЗУ «Про охорону здоров'я».

**Анкета «Рівень готовності до реалізації інформаційно-комунікативного
напрямку формування культури безпеки життєдіяльності
старшокласників» (модифікована анкета «Рівень комунікативної
особистості» (за В. Ряховським)**

Інструкція: Заповніть, будь ласка, таблицю. Відповідайте «так», «ні», «іноді» на запитання.

1. У Вас передбачено ділову зустріч. Чи приносить її очікування дискомфорт?
2. Чи відкладаєте візит до лікаря до того часу, доки стане вкрай необхідно отримати медичну допомогу?
3. Чи викликає у Вас незадоволення доручення виступити з доповіддю, повідомленням на якому-небудь зібранні?
4. Вам пропонують поїхати у відрядження в місто, де Ви ніколи не бували. Чи намагатиметесь Ви уникнути відрядження?
5. Чи полюблюєте ви ділитися своїми переживаннями з ким-небудь?
6. Чи дратуєтесь Ви, коли на вулиці до Вас звертається незнайома людина з проханням?
7. Чи вірити Ви, що існує проблема «батьків» і «дітей» і що людям різних поколінь важко зрозуміти один одного?
8. Чи посоромитесь Ви нагадати знайомому, що він забув повернути вам борг, який узяв декілька місяців назад?
9. У ресторані чи їдальні, якщо вам подадуть неякісну їжу, Ви промовчите, лише відсунувши тарілку?
10. Залишившись один на один з незнайомою людиною, Ви не будете з нею спілкуватися, і зникнете, якщо першою заговорить вона?
11. Вас жахає будь-яка довга черга – в магазин, у кінотеатр, тощо. Для Вас краще відмовитися від своїх намірів, ніж стояти в черзі?
12. Чи боїтеся Ви брати участь у комісіях з вирішення конфліктних ситуацій?
13. У Вас є власні, суто індивідуальні критерії оцінки літературних творів, мистецтва і ніяких чужих думок щодо цієї думи Ви не враховуєте. Чи це так?
14. Почувши явно хибну думку з відомого Вам питання, Ви промовчите чи вступите в діалог?
15. Чи викликає у Вас розчарування прохання допомогти розібратися в службових справах, навчальних темах?
16. Вам краще викладати свою думку у письмовій формі?
17. Вам краще викладати свою думку в усній формі?

Відповіді оцінюються так: за кожне «так» - 2 бали, «іноді» - 1 бал, «ні» - 0 балів.

УКРАЇНА

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ імені Г.С. СКОВОРОДИ

вул. Алчевських, 29, м. Харків, 61002, тел. (057) 700-35-23, факс (057) 700-69-09
e-mail: rector@hnpu.edu.ua, код ЄДРПОУ 02125585

Від 21.05.2018 № 14/10-475

На № _____ від _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження аспіранта
Логвінової Є.В. за темою «Підготовка майбутнього соціального педагога до
формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників».

Логвінова Євгенія Вікторівна упродовж 2012-2018 років упроваджувала результати дисертаційного дослідження за темою «Підготовка майбутнього соціального педагога до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників» в процес професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів в Харківському національному педагогічному університеті імені Г.С.Сковороди.

Автором було експериментально перевірено теоретично обгрунтовану і розроблену систему підготовки майбутнього соціального педагога до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників час спеціально організованої експериментальної роботи, до якої було залучено студентів, що навчалися за спеціальністю «Соціальна педагогіка» і «Соціальна робота» і викладачів кафедри соціальної педагогіки.

Розроблена автором система забезпечувала цілісний підхід до формування готовності майбутніх фахівців до реалізації окресленого напрямку соціально-педагогічної діяльності в закладах освіти. Студенти, починаючи з першого року навчання, приймали активну участь у запропонованих напрямках діяльності – навчальній, виховній, практичній, науково-дослідницькій, волонтерській діяльності, спрямованій на забезпечення опанування ґрунтовними знаннями з організації здоров'язбережування школярів, уміннями упровадження здоров'язбережувальних технологій у взаємодії зі старшокласниками в закладах освіти.

Розроблені автором методичні матеріали з підготовки майбутніх фахівців до формування культури здоров'я старшокласників, що забезпечують комплексно навчально-методичний супровід процесу підготовки майбутнього фахівця, сприяли формуванню мотивації студентів до систематичної роботи з формування готовності до цього напрямку зі старшокласниками, оволодінню компетентностями, необхідними для ефективної роботи з даною категорією.

Упровадження результатів дисертаційного дослідження Логвінової Є.В. сприяло підвищенню рівня готовності майбутніх соціальних педагогів до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників під час професійної підготовки.

Ректор

І.Ф. Прокопенко

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Державний вищий навчальний заклад
«КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
(КДПУ)

пр. Гагаріна, 54, м. Кривий Ріг, Дніпропетровська область, 50086, тел. (056) 470-13-34, факс (056) 470-13-68
E-mail: kdpu@kdpu.edu.ua, Код ЄДРПОУ 40787802

19 чер 2018

№ 09/1-271/3

На № _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження здобувача
Логвінової Євгенії Вікторівни на тему «Підготовка майбутнього соціального
педагога до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників»
на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук

Логвінова Євгенія Вікторівна упродовж 2016-2018 років упроваджувала результати дисертаційного дослідження за темою «Підготовка майбутнього соціального педагога до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників» в процес професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів в Криворізькому державному педагогічному університеті. Автором було експериментально перевірено теоретично обґрунтовану і розроблену систему підготовки майбутнього соціального педагога до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників під час спеціально організованої експериментальної роботи, до якої було залучено студентів, що навчалися за спеціальністю «Соціальна педагогіка» і «Соціальна робота» та викладачів кафедри, що забезпечували професійну підготовку майбутніх фахівців соціальної галузі.

Розроблена автором система забезпечувала цілісний підхід до формування готовності майбутніх фахівців до реалізації окресленого напрямку соціально-педагогічної діяльності в закладах освіти. Розроблені автором методичні матеріали з підготовки майбутніх фахівців до формування культури здоров'я старшокласників, що забезпечують комплексно навчально-методичний супровід процесу підготовки майбутнього фахівця, сприяли формуванню мотивації студентів до систематичної роботи з формування готовності до цього напрямку зі старшокласниками, оволодінню компетентностями, необхідними для ефективної роботи з даною категорією учнів. Упровадження результатів дисертаційного дослідження Логвінової Є. В. сприяло підвищенню рівня готовності майбутніх соціальних педагогів до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників під час професійної підготовки.

Довідку про впровадження результатів дослідження Логвінової Є. В. за темою «Підготовка майбутнього соціального педагога до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників» було обговорено та затверджено на засіданні кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи Криворізького державного педагогічного університету (протокол № 10 від 25.05.2018р.).

РЕКТОР

Я. В. ШРАМКО

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені А.С. МАКАРЕНКА

вул. Ромеяська, 87, м. Суми, 40002, факс (0542) 22-15-17, тел. (0542) 22-14-95
E-mail: rector@sspu.sumy.ua Код СДРПОУ 02125510

02.07.2018 № 1571

На №

від

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження здобувача
наукового ступеня кандидата педагогічних наук
за спеціальністю 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти
Логвінкової Євгенії Вікторівни
на тему «Підготовка майбутнього соціального педагога до формування
культури безпеки життєдіяльності старшокласників»

У період з 2016 по 2018 роки на базі Навчально-наукового інституту педагогіки та психології Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка впроваджувались результати дисертаційного дослідження Логвінкової Євгенії Вікторівни за темою «Підготовка майбутнього соціального педагога до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників» в процес професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів.

Автором було запропонована теоретично обґрунтована система підготовки майбутнього соціального педагога до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників, яка упроваджувалася під час спеціально організованої експериментальної роботи, до якої було залучено студентів, що навчалися за спеціальністю «Соціальна педагогіка» і «Соціальна робота» і викладачів кафедри, що забезпечували професійну підготовку майбутніх фахівців соціальної галузі.

Розроблена автором система забезпечувала цілісний підхід до формування готовності майбутніх фахівців до реалізації окресленого напрямку соціально-педагогічної діяльності в закладах освіти. Студенти бакалаврського і магістерського рівнів підготовки приймали активну участь у запропонованих напрямках діяльності – навчальній, виховній, практичній, науково-дослідницькій, волонтерській діяльності, спрямованій на забезпечення опанування знаннями з організації здоров'язбережувальних технологій у взаємодії зі старшокласниками в закладах освіти.

Розроблені автором методичні матеріали з підготовки майбутніх фахівців соціальної галузі до формування культури здоров'я старшокласників, що забезпечують комплексно навчально-методичний супровід процесу підготовки майбутнього фахівця, сприяли оволодінню компетентностями, необхідними для ефективної роботи з даною категорією учнів. Упровадження результатів дисертаційного дослідження Логвінкової Є.В. сприяло підвищенню рівня готовності майбутніх соціальних педагогів до формування культури безпеки життєдіяльності старшокласників під час професійної підготовки.

Завідувач кафедри соціальної роботи і
менеджменту соціокультурної діяльності,
кандидат педагогічних наук, доцент

В. о. ректора Сумського державного
педагогічного університету
імені А. С. Макаренка, професор

А. О. Полянничко

Л. В. Пшенична